

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

ÖLÇÜNLÜ TÜRKÇEDE DİL BİLGİSELLEŞEN FİİLLER

Yüksek Lisans Tezi

Aleyna ECE

İZMİR-2024

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**ÖLÇÜNLÜ TÜRKÇEDE DİL BİLGİSELLEŞEN
FİİLLER**

Yüksek Lisans Tezi

Aleyna ECE

Danışman: Doç. Dr. Sinan GÜZEL

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Murat CERİTOĞLU

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yasin KAYA

İZMİR-2024

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “*Ölçünlü Türkçede Dil Bilgiselleşen Fiiller*” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

26.12.2024

Aleyna ECE

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Ölçünlü Türkçede Dil Bilgiselleşen Fiiller

Aleyna ECE

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Bağımsız sözlüksel birimlerin dil bilgisel birimlere dönüşme sürecini açıklayan dil bilgiselleşme kuramının yöntem alındığı bu tez, Ölçünlü Türkçede dil bilgisel oldukları belirlenen fiilleri konu edinmektedir. Ölçünlü Türkçede dil bilgiselleşen fiiller; edat, zarf, art-fiiller ve ön-fiiller gibi dil bilgisel söz ve yapılardan oluşmaktadır. Bu çalışmada dil bilgiselleşen fiiller, Ölçünlü Türkçenin sözlük ve gramer çalışmalarında belirlenip örnek tümceler yardımıyla incelenmiştir. Yapılan incelemede, söz konusu fiillerin hangi dil bilgiselleşme süreçlerine uğradıkları, ne derecede anlamsızlaştıkları ve nasıl bir işlev üstlendikleri belirlenmiştir. İlgili inceleme sonunda Ölçünlü Türkçede dil bilgiselleşen fiilleri, bağlaçların, sontakıların, zarfların, art-fiillerin ve ön-fiillerin ve birtakım kiplik sözlerin oluşturduğu belirlenmiş; söz konusu unsurlar tezde türleri belirtilerek yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ölçünlü Türkçe, Dil Bilgiselleşme, Art-Fiiller, Ön-Fiiller.

ABSTRACT

Master's Thesis

Grammaticalized Verbs in Standard Turkish

Aleyna ECE

İzmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Turkish Language and Literature

This thesis, which uses the theory of grammaticalization, which explains the process of transformation of independent lexical units into grammatical units, deals with verbs that are determined to be grammatical in Standard Turkish. Grammaticalized verbs in Standard Turkish consist of some grammatical words and structures such as prepositions, adverbs, postverbs and preverbs. In this study, the verbs in question were determined in the dictionary and grammar studies of Standard Turkish and examined with the help of sample sentences. In the examination, it was determined which grammaticalization processes the verbs in question underwent, to what extent they deviated from their own meanings and what kind of a function they assumed. As a result of the relevant examination, it was determined that the verbs that became grammatical in Standard Turkish were formed by conjunction, suffixes, adverbs, postverbs, preverbs and some modal words; the elements in question were interpreted by specifying their types in the thesis.

Keywords: Standard Turkish, Grammaticalization, Postverb, Preverb.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
ÖN SÖZ	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1. PROBLEM DURUMU VE AMAÇ.....	1
1.2. YÖNTEM VE SINIRLILIKLAR	1
1.3. TEZİN BÜTÜNCESİ.....	3
2. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	4
2.1. DİL BİLGİSELLEŞME	4
2.1.2. Dil bilgiselleşme Süreçleri	8
2.1.2.1. Anlamsızlaşma	8
2.1.2.2. Genelleşme.....	9
2.1.2.3. Kategorisizleşme	10
2.1.2.4. Ses İndirgemesi ve Sıklık	11
2.1.2.5. Yenileme	12
2.1.2.6. Katmanlaşma	12
2.1.2.7. Ayrılma.....	13
2.2. SÖZLÜKSELLEŞME, YARI SÖZLÜKSELLEŞME, YARI DİL BİLGİSELLEŞME.....	14
2.3. KİPLİK.....	15
3. İNCELEME	19
3.1. İŞLEVSEL SÖZLER.....	19

3.1.1. bak-	19
3.1.1.1. bakalım	19
3.1.1.2. bakarsın / bakarsınız	21
3.1.1.3. bakayım	22
3.1.1.4. baksana / baksanıza	23
3.1.2. bırak-	24
3.1.2.1. bırak ki	24
3.1.3. bil-	25
3.1.3.1. bilemedin / bilemediniz	25
3.1.3.2. bilmem	26
3.1.3.3. bilmem ki	27
3.1.3.4. bilsem ki	28
3.1.3.5. kim bilir	29
3.1.4. de-	30
3.1.4.1. deme	30
3.1.4.2. demek	31
3.1.4.3. demek ki	32
3.1.4.4. derken	33
3.1.4.5. diye	34
3.1.4.6. diyelim	35
3.1.4.7. diyelim ki	36
3.1.5. dola-	37
3.1.5.1. dolayı	37
3.1.6. geç-	38
3.1.6.1. geçe	38
3.1.7. git-	38
3.1.7.1. giderayak	38
3.1.8. gör-	39
3.1.8.1. göre	39
3.1.8.2. görelim	41
3.1.8.3. göreyim	41
3.1.9. il-	42

3.1.9.1. ile	42
3.1.10. <i>i-</i>	43
3.1.10.1. ise	43
3.1.11. <i>kal-</i>	44
3.1.11.1. kala	44
3.1.11.2. kaldı ki	45
3.1.12. <i>kork-</i>	45
3.1.12.1. korkarım	45
3.1.13. <i>gez-</i>	46
3.1.13.1. ne gezer	46
3.1.14. <i>ol-</i>	47
3.1.14.1. ola ki	47
3.1.14.2. olmasın	48
3.1.14.3. olsa olsa	49
3.1.15. <i>öt-</i>	50
3.1.15.1. öte	50
3.1.16. <i>san-</i>	51
3.1.16.1. sanırım / sanırsın / sanırsınız	51
3.1.17. <i>tut-</i>	52
3.1.17.1. tut ki	52
3.1.18. <i>varsay-</i>	53
3.1.18.1. varsay ki	53
3.2. ANALİTİK KURULUMLAR	54
3.2.1. Art-Fiiller	54
3.2.1.1. {-A bil-} Art-Fiili	58
3.2.1.2. {-Iver} Art-Fiili	60
3.2.1.3. {-Adur-} ve {-Xp dur-} Art-Fiilleri	62
3.2.1.4. {-Akal-} ve {-Xp kal-} Art-Fiilleri	63
3.2.1.5. {-Agel-} Art-Fiili	64
3.2.1.6. {-Agör-} Art-Fiili	65
3.2.1.7. {-A koy-} Art-Fiili	65
3.2.1.8. {-Ayaz-} Art-Fiili	66

3.2.2. Ön-Fiiller	67
3.2.2.1. kalk-	68
3.2.2.2. tut-	68
3.2.2.3. gel-	69
3.2.2.4. git-.....	69
3.2.2.5. var-	70
3.2.2.6. al-.....	70
3.2.2.7. çık-.....	71
3.2.2.8. çek-	72
3.2.3. Art-Fiiller ve Ön-Fiillerde Belirsizlik.....	72
SONUÇ	74
KAYNAKLAR	80
BÜTÜNCE.....	86

TABLÖLÄR LİSTESİ

TABLO 1: KATEGORİLERİNE GÖRE	75
TABLO 2: İŞLEVSEL SÖZLER	76
TABLO 3: KİPLİK BİLDİRİMLER	77
TABLO 4: TÜRKÇE SÖZLÜK’TEKİ YER VERİLMELERİNE GÖRE	78
TABLO 5: NİCEL BİLDİRİMLERİNE GÖRE ART-FİİLLER	78

KISALTMALAR LİSTESİ

bk.	: bakınız
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
[]	: Alt biçim birimlerin gösterilmesinde kullanılır.
{ }	: Üst biçim birimlerin gösterilmesinde kullanılır.
//	: Ses birimlerin gösteriminde kullanılır.
>	: +A gider
<	: +DAn gelir
s.	: sayfa sayısı
*	: Varsayımsal biçim için kullanılır.
-	: Fiil kökünü gösterir.
-	: Fiillere gelen eklerin gösteriminde kullanılır.
+	: İki yapıyı birleştirmek için kullanılır.
A	: Eklerde kullanılır, /a/ ve /e/ seslerini karşılar.
I	: Eklerde kullanılır, /ı/ ve /i/ seslerini karşılar.
X	: Eklerde kullanılır, /ı/, /i/, /u/, /ü/ seslerini karşılar.
TS	: Türkçe Sözlük
GTT	: Güncel Türkçe Sözlük

ÖN SÖZ

Bağımsız biçim birimlerin bağımlı biçim birimler hâline geldiği dönüşümsel ve gelişimsel bir süreç olan dil bilgiselleşme olgusu, Türk dilinde işlevsel olarak kullanılan birtakım sözlerin ve analitik yapıların ortaya çıkışına kapı açar.

Bunlardan ilkinde sözlüksel fiiller, bazı eklerle kalıplaşıp işlevsel duruma gelerek birtakım kiplik sözlere ve sontakılara dönüşür. Örneğin, *dolayı* sözü *dola-* fiilinden sonra /y/ yardımcı sesi ve [-u] zarf-fiili ile kalıplaşıp “dolamak” anlamından saparak sebep bildiren bir sontakı hâline gelir. İkincisinde ise sözlüksel fiil, anlamsızlaşıp işleve dönük birtakım özellikler edinerek art-fiil ve ön-fiil olarak adlandırılan analitik yapılara dönüşür. Söz konusu yapılardan art-fiillerde, artık işlevsel olan fiil, zarf-fiilli parçadaki zarf-fiil ekini bünyesine alarak birtakım kılınışsal bildirimlerle anlamlı fiilin içeriğini dönüştürür. Ön-fiiller ise söz konusu kılınışsal davranışı temel fiilin öncesinde konumlanarak gerçekleştirir. Örneğin, *yaz-* fiili sözlüğün ürünü iken $\{-(y)A\text{ yaz-}\}$ analitik yapısında temel anlamını kaybederek eylemin neredeyse gerçekleşeceği bilgisi ile yaklaşıklık bildirir. *tut-* fiili ise *tuttu* örneğinde tanıklandığı üzere, eylemin birdenbire gerçekleştiği bilgisini verecek şekilde sözlüksel anlamından saparak işlevsel bir söz olarak kullanılır.

Ölçünlü Türkçede [ya da Türkiye Türkçesinde] fiillerin dil bilgiselleşmesi ile beliren yukarıda örnekleri verilen işlevsel söz ve analitik kurulumları bir arada sunan bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Eldeki tezin konusu, mevcut durum göz önüne alınarak belirlenmiş, Ölçünlü Türkçede dil bilgiselleşen fiilleri bütünlüklü bir biçimde sunan bir çalışma ile alanyazındaki boşluğun doldurulması amaçlanmıştır. Tezin yazım sürecinde, ilkin işlenecek dil malzemesinin tespiti için Ölçünlü Türkçeye ilişkin sözlük ve dil bilgisi çalışmalarına başvurulmuş, bunlardan edinilen malzemeyi tanıklandırarak örnek tümcelerin seçiminde ise Türk romanlarından ve şiirlerinden yararlanılmıştır.

Çalışmamız *Giriş*, *Kuramsal Çerçeve*, *İnceleme* ve *Sonuç* olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. *Giriş* bölümünde tezin amacı, problem durumu, yöntem ve sınırlılıkları, malzemesi hakkında bilgi verilmiştir. *Kuramsal Çerçeve* bölümünde dil bilgiselleşme teorisine, dil bilgiselleşme süreçlerine, sözlükselleşme, yarı

sözlükselleşme / yarı dil bilgiselleşme ve kiplik konularına değinilmiştir. *İnceleme* bölümünde ise *İşlevsel* Sözler ve *Analitik Kurulumlar* başlıkları altında, ilgili işlevsel söz ve analitik kurulumlar örnek tümcelerin yardımıyla yorumlanıp özellikleri belirlenmiştir. *Sonuç* bölümünde inceleme bölümünde ulaşılan bilgiler bütünlüklü biçimde değerlendirilip elde edilen veriler maddeler hâlinde sunulmuş, ardından bunlar tablolar ve grafiklerin yardımıyla somutlaştırılmıştır.

Tezin hazırlanma sürecinde pek çok kişinin desteği ve yardımı oldu.

Öncelikle çalışma boyunca desteğini esirgemeyip bana rehberlik eden, değerli danışman hocam Doç. Dr. Sinan GÜZEL'e en samimi teşekkürlerimi sunuyorum.

Tezin inceleme kısmında kullanılan örnek tümceler için gerekli olan edebiyat eserlerini paylaşan Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Temizsu'ya, görüş ve önerileri ile tezin eksiklerinin giderilip son biçimin ortaya çıkışına katkı sunan değerli hocalarım Prof. Dr. Murat CERİTOĞLU ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yasin KAYA'ya saygı ve şükranlarımı sunuyorum. Son olarak bana olan inançlarını ve desteklerini daima hissettiren babam İlhan Ece'ye, annem Serpil Ece'ye ve kardeşim Batuhan Ece'ye sonsuz teşekkürler.

Son olarak, eldeki tezin hazırlanma sürecinde, layık gördükleri Yüksek Lisans Bursu ile sundukları maddi destek için Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Başkanlığına şükranlarımı sunuyorum.

Aleyna ECE

İzmir-2024

1. GİRİŞ

1.1. PROBLEM DURUMU VE AMAÇ

Dil bilgiselleşmenin neden ve nasıl ortaya çıktığını yanıtlamak oldukça güçtür. Fakat mevcut dil malzemesi dikkate alınarak söz konusu dil olayının süreçleri hakkında bilgi verilebilir. Her dilin kendine özgü kelime türetme yolları bulunur. Bağımsız sözlük birimlerin dil bilgisel hâle gelme süreci de yine dillere özgü biçimde gerçekleşebilir. Türk dili odağında bakıldığında adların ve fiillerin birtakım ekleri bünyesine alarak söz konusu sözlerde anlamsızlaşmanın, ilgili eklerde de görevsizleşmenin gerçekleşmesi ile dil bilgiselleşmeyi tanıklandıran biçimler ortaya çıkabilmektedir. Bu dönüşüm gerçekleşirken birtakım biçimsel değişiklikler de yaşanabilir. Örneğin, Eski Türkiye Türkçesi döneminde *-A yorı-r* yapısında gerçekleşen hece kaybının sonucu olarak {-Xyor} şimdiki zaman eki ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma, yukarıda tarihsel bir örnek ile tanıklandırılan dil bilgiselleşme olgusunun Türkiye Türkçesi söz varlığının önemli bir parçası olan fiillerdeki yansımalarını konu edinmektedir. Tezde, fiillerin sözlük anlamları dışında beliren, dil bilgisel olarak tanımlanan kullanımlarının ortaya koyulup varsa kiplik bildirimlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Türkiye Türkçesinde bağlaç, sontakı, art-fiil, ön-fiil ve kiplik söz olarak tanıklanan söz konusu dil bilgiselleşmiş fiiller; temel olarak art-zamanlı sürecin birer ürünüdürler. Bu tez, temel olarak Türkiye Türkçesindeki dil bilgiselleşen fiilleri bütünlüklü biçimde sunan ve ayrıntılı inceleyen bir çalışmanın olmayışı dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bu yönüyle alanyazındaki söz konusu boşluğun doldurulması da hedeflenmiştir.

1.2. YÖNTEM VE SINIRLILIKLAR

Türkiye Türkçesindeki dil bilgiselleşen fiillerin tespitinde Ölçünlü Türkçeyi konu edinen sözlük ve dil bilgisi çalışmalarına başvurulmuştur. Çalışmanın

malzemesinin belirlenmeye başlandığı, literatür taramasının yapıldığı 2023 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkçe Sözlük*’ün 12. baskısına satışının durdurulması nedeniyle ulaşılamamıştır. Bu nedenle çalışmada, *Türkçe Sözlük*’ün 11. baskısı kullanılmıştır. Söz konusu sözlük ve dil bilgisi çalışmalarından elde edilen malzemeyi tanıkladıran örnek tümcelerin seçiminde ise Türk romanlarına ve şiirlerine başvurulmuştur.

Dil bilgiselleşen fiillere ilişkin malzemenin belirlenmesinin ardından, bunlar *işlevsel sözler* ve *analitik kurulumlar* altında eş zamanlı bakış açısı ile incelenmişlerdir. Tezde yalnızca Ölçünlü Türkçede tanıklanan işlevsel sözlere ve yapılara yer verilmiş olup ağızlara ve tarihî Türk yazı dillerine ait dil malzemesi ise incelemenin dışında bırakılmıştır. Ancak belirlenen malzemenin yapısal ve işlevsel boyutları tartışılırken gerekli görüldüğü durumlarda art-zamanlı verilere de yer verilmiştir. Ayrıca *Türkçe Sözlük*’te yer verilmeyen fakat oluşturulan bütüncede tanıklanan dil bilgisel sözler de çalışmaya dâhil edilmiştir.

Tezde bütünceden seçilen örnek tümceler yatık/italik şekilde yazılmış, incelemeye konu olan işlevsel söz ya da yapılar ise koyultularak vurgulanmıştır. Çalışmada kullanılan örnek tümceler hangi romandan ya da şiirden alıntılandıysa tümcenin sonunda ilgili eserlerin kısaltmaları ve sayfa numaraları yay ayrıç () içinde gösterilmiştir. Söz konusu eser kısaltmalarının tam künyeleri ise *Bütünce* başlığı altında tam liste olarak sunulmuştur. Çalışmada incelenen söz ve yapıların işlevlerine yönelik açıklamalar çift tırnak “ ”, sözlerin anlamları ise tek tırnak ‘ ’ içine alınmıştır. Ayrıca her bir örnek tümce numaralandırılmış ve bu numaralara gönderme yapılarak işlevsel söz ve yapılar yorumlanmıştır.

Tezde dil bilgiselleşmenin gelişimsel ve dönüşümsel açıdan ileri örnekleri sayılan eklere yer verilmemiştir. Bu nedenle fiil kaynaklı ekleşmenin örneği olan ve Türkiye Türkçesinde tanıklanan *tur-ur > dur-ur > {-DXr}, -A yorı-r > {-Xyor}* vb. biçimler ile kişi eklerine kaynaklık eden *er-* fiili kaynaklı ekleşmelere yer verilmemiştir.

Son olarak tezin başlığında geçen “Ölçünlü Türkçe” terimi ile kastedilen Türkiye Türkçesidir. Bu nedenle tezin yazımında iki terim birlikte görülebilir.

1.3. TEZİN BÜTÜNCESİ

Ölçünlü Türkçede dil bilgiselleşen fiillerin belirlenmesi amacıyla taranan temel kaynaklar Banguoğlu 1974, Ergin 2013, Gökçe 2013, Hacıeminoğlu 2015, Korkmaz 2017, Kerimoğlu 2018, Hirik 2021 gibi dil bilgisi eserleri ile Türkçe Sözlük'ün 11. baskısıdır. İlgili eserlerden bilhassa edat, zarf ve kiplik söz olarak tanımlanan sözlere ulaşılmıştır.

Söz konusu kaynaklarda belirlenen malzemenin örneklendirilmesi için birçok Türk romanı ve şiiri taranmıştır. İlgili dil malzemesinin tanıklandığı 111 eserin tam künyeleri ise *Bütünce* kısmında yer almaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. DİL BİLGİSELLEŞME

Dil bilgiselleşme terimini literatürde ilk kez Meillet, *grammaticalization* şeklinde kullanır. Söz konusu terim İngilizcede *grammaticalization*, Almancada *grammatikalisierung*, Fransızca *grammaticalisation* şeklinde geçer. Bu terimlerin yanı sıra bazı araştırmacılar çalışmalarında farklı terimler kullanmayı tercih eder. *Condensation* terimi Li ve Thomson (1974), Givón (1979) ve Brettschneider (1980), *reduction* terimi Langacker (1977), *morphematisation* terimi Martinet (1968) tarafından kullanılır. Fakat kullanılan farklı terimler için birtakım eleştiriler söz konusudur. Dil bilgiselleşmiş yapılar kendi aralarında daha yoğun ya da az yoğun tutum sergileyebilirler. Dolayısıyla *condensation* terimi dil bilgiselleşme için kapsayıcı bir terim değildir. *Reduction* terimi ise içerisinde bir dil bilgiselleştirme işlevi bulunmayan, tamlamaların birleşik kelime olmasını barındırması sebebiyle tanım olarak eksik kalır. Dil bilgisel morfeplerin oluşumunu ifade edip dil bilgiselleşme sürecine odaklanan *morphematisation* ise sürecin bir kısmını ifade etmesi sebebiyle dil bilgiselleşme terimi için kapsayıcı değildir (Lehmann, 2002: 9).

Dil bilgiselleşme terimi dilbilim literatürüne Meillet tarafından kazandırılmış olsa da söz konusu kavramın temeli daha eskiye dayanır. *Essai sur l'origine des connaissances humaines* (1746) adlı çalışmada Étienne Bonnot de Condillac bağımlı biçim birimlerin bağımsız biçim birimlerden meydana geldiğini ifade eden ilk araştırmacıdır. Condillac'ın ileri sürmüş olduğu fikre benzer bir şekilde John Horne Tooke, *The diversions of Purley* (vol. I: 1786, vol. II: 1805) adlı etimoloji çalışmasında edatların fiillerden ya da isimlerden gelişmiş olduğunu belirtmiştir. Condillac ve Horne Tooke kesinlikle kendilerinden sonraki araştırmacılar için özellikle August Wilhelm von Schlegel ve Wilhelm von Humboldt'un öncüleridir (Lehmann, 2002: 1).

Dil bilgisel yapıların kökenleri ile alakalı kuramlar arasında belki de en karmaşığı Alman filozof Wilhelm von Humboldt'un yaklaşımıdır. Humboldt, dil bilgisel biçimlerin doğuşu ve bunların fikirlerin evrimine etkisi üzerine 1822'de *Über das Entstehen der grammatikalischen Formen und ihren Einfluß auf die Ideenentwicklung* adlı konferans verir. İnsan dillerinin dil bilgisel yapısının ilk zamanlarda sadece somut fikirleri ifade edebildiğini, zamanla gelişerek bir dil evresinin ardından ortaya çıktığını öne sürer. Söz konusu gelişim Humboldt'a göre dört adımda gerçekleşir. İlk adımda ilişkiler açıkça ifade edilmeyip dinleyicinin çıkarımı neticesinde somut nesneler gösterilir. Modern dilbiliminde bu aşama *pragmatik* ya da *söylem-temelli* bir aşama olarak adlandırılır. Birinci adımda nesnelerin kullanıldığı konumlar alışkanlık hâline gelir ve kelime sırasının bu şekilde sabitlenmesiyle ikinci adım ortaya çıkar. Söz konusu olan ikinci aşama günümüzde söz dizimi diye tanımlanır. Bu aşamada bazı kelimeler *somut (material)* ya da *dil bilgisel (formal)* anlamlar arasında gidip gelir. Bazıları ise daha sık ilişki yoluyla işlevsel olarak özel hâle gelir. Üçüncü adımda ise henüz özelleşmemiş olan kelimeler eklenerek gevşek bir şekilde temel kelimelere eklenir. Modern terminolojide bu hadise *clitics* diye adlandırılır. O hâlde *somut (material)* bir kelime ile *söz dizimsel olarak ilişkili (relational)* kelimedenden oluşan *ekleşik çiftler* ortaya çıkmış olur. Son adım olan dördüncü adımda bahsedilen ekleşik çiftler, sentetik bir yapıya dönüşüp tek bir kelime hâline gelir. Artık aynı anda hem somut hem de dil bilgisel anlamlar içeren kökler ve ekler ortaya çıkar. Dolayısıyla bu aşamayı *biçim bilgisel (morphological)* aşama olarak adlandırabiliriz. Bu süreçte kimi işlev sözcükleri yalnızca dil bilgisel ilişkilerin biçimsel göstergeleri olarak yaşamlarını sürdürür. Kelimelerin işlevsel ömrü biçimlerine ve anlamlarına yansır; uzun süreli kullanımlarda ise anlamlar kaybolur ve sesler yıpranır (Lehmann, 2002: 2; Hopper ve Traugott, 2003: 19-20; Demirci, 2008: 132; Gökçe, 2013: 21-22).

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde dil bilgiselleşme çalışmalarında artık yalnızca kuramın adı eksik olan bir gelenek oluşmuş olur. Dil bilgisel yapıların kökenlerine ve evrimine dair çalışmalarıyla dikkat çeken bir diğer araştırmacı Alman *yeni dilbilimci (neogrammarian)* Georg von der Gabelentz'tir (Hopper ve Traugott, 2003: 20). Gabelentz, 1891 yılında *Die Sprachwissenschaft* adlı eseri kaleme alır. Söz konusu eserde dil bilgiselleşmenin iki eğilimin sonucu olarak ortaya çıktığını savunur. Bu

eğilimlerden ilki *söyleyiş kolaylığı* (*ease of articulation*)dır. İkincisi ise *başkalaşma* (*distinctness*)dır. Söyleyiş kolaylığı ses değişimlerine neden olurken başkalaşma bulanıklaşmaya yol açar (Demirci, 2008: 133; Gökçe, 2013: 22).

1912 yılında Antoine Meillet tarafından yayımlanan “L'évolution des formes grammaticales” adlı yazı günümüzde modern dil bilgiselleşme teorisinin temelini oluşturur. Söz konusu çalışmada dildeki iki sürecin varlığından bahsedilir. Bu süreçler *örnekseme* (*analogy*) ve *dil bilgiselleşme*dir. Örneksemenin dil bilgisel biçimleri yenileyebildiğini fakat dil bilgiselleşme gibi dil sistemini değiştiremediğini belirterek bu iki süreci birbirinden kesin olarak ayırır. Meillet’e göre bağımsız biçim birimler yeni ve dil bilgisel işlev kazanarak bağımlı biçim birimleri oluştururlar. Bu oluşumun ise dilin ihtiyacı neticesinde gerçekleştiğini ifade eder (Meillet, 1912: 131-133; Gökçe, 2013: 23).

Meillet’in vermiş olduğu örnekler Schlegel’in örnekleri ile örtüşür. Dil bilgiselleşme ile ilgilenmesinin sebebi ise söz konusu kavramın meydana getirmiş olduğu tipolojik sonuçlar değil, Hint-Avrupa dillerinin tarihindeki birtakım gerçekleri açıklamak istemesidir (Lehmann, 2002: 3).

Dil bilgiselleşme alanındaki diğer bir önemli araştırmacı ise Jerzy Kuryłowicz’tir. *The Inflectional Categories of Indo-European* adlı çalışmasında dil bilgiselleşmeye Hint-Avrupa dillerindeki çekim kategorilerini açıklamak için başvurur. Dil bilgiselleşmenin sadece bağımsız biçim birimlerin bağımlı biçim birimlere dönüşmesinden ibaret olmadığına “The evolution of grammatical categories” (1965) adlı makalesinde değinir. Kuryłowicz’e göre dil bilgiselleşme aynı zamanda daha az dil bilgiselleşmiş bir yapının daha yoğun dil bilgiselleşmiş bir yapıya dönüşmesidir. Bahsedilen makalesinde *az dil bilgisel* (*less grammatical*) ve *yoğun dil bilgisel* (*more grammatical*) kavramlarını kullanarak alandaki çalışmalara yeni bir yaklaşım getirir (1965: 68; Gökçe, 2013: 25).

On Understanding Grammar adlı çalışmasında Givón, dil bilgiselleşmenin söylemde başlayıp söz dizimine doğru ilerlediğine değinir. Ona göre “*Today’s morphology is yesterday’s syntax*” yani “Bugünün morfolojisi dünün söz dizimidir.” Ayrıca dil bilgiselleşmenin tek yönlü bir gelişim süreci olduğunu ifade edip söz konusu süreci şu şekilde tasarlar: *söylem* (*discourse*) > *söz dizimi* (*syntax*) >

morfoloji (morphology) > morfofonemik (morphophonemics) > sıfır (zero) (1979: 79-209; Gökçe, 2013: 25-26).

Dil bilgiselleşme teorisinin bir diğer temsilcisi de Christian Lehmann'dır. İlk baskısı 1982 olan *Thoughts on Grammaticalization* adlı çalışmada, tıpkı Kuryłowicz gibi dil bilgiselleşmenin yalnızca bağımsız biçim birimlerin bağımlı biçim birimlere dönüşmesinden ibaret olmadığını ifade eder. Ona göre dil bilgiselleşme, aynı zamanda düşük dil bilgisel kategorilerin daha yoğun dil bilgisel kategorilere dönüştüğü ve anlamın, sentaksın ve fonetiğin etkileşim içerisinde olduğu bir süreçtir (2002: VII, 11-12).

Grammaticalization and Reanalysis in African Languages adlı çalışma ise 1984 yılında Heine ve Reh tarafından yapılır. Çalışmada dil bilgiselleşmeyi Afrika dillerinde yola çıkarak açıklamaya çalışırlar. Heine ve Reh büyük ölçüde Lehmann'ın ileri sürdüğü fikirleri benimserler. Dil bilgiselleşmenin gerçekleşebilmesi için onlara göre sırasıyla anlamını, pragmatik önemini, söz dizimsel bağımsızlığını ve ses varlığını kaybetmesi gerekmektedir (1984: 15-16).

İlk baskısı 1993 olan Hopper ve Traugott tarafından kaleme alınan *Grammaticalization* adlı çalışmada ise dil bilgiselleşme iki farklı anlamda değerlendirilir. İlk anlama göre dil bilgiselleşme, dil bilgisel şekillerin ve yapıların nasıl ortaya çıktığını inceler. İkinci anlama göre ise dil bilgiselleşme, dilde var olan dil bilgiselleşmiş yapıların daha yoğun bir şekilde dil bilgiselleşmesini inceler (2003: 1-2; Gökçe 2013: 27).

Heine ve Kuteva, *Word Lexicon of Grammaticalization* adlı çalışmada dil bilgiselleşmeyi bağımsız biçim birimlerin bağımlı biçim birim hâline gelmesi ve dil bilgiselleşmiş bir yapının daha yoğun dil bilgisel yapıya dönüşmesi şeklinde ifade ederler. Aynı zamanda dil bilgiselleşmede var olan anlamsal sürece dikkat çekerler (2004: 4).

Brinton ve Traugott, *Lexicalization and Language Change* adlı çalışmalarında dil bilgiselleşmeyi eş zamanlı ve art zamanlı olmak üzere iki farklı bakış açısı ile ele alırlar. Eş zamanlı bakış açısına göre dil bilgiselleşme, morfo-sentaktik bir olgudur. Art zamanlı perspektife göre ise dil bilgiselleşme, sözlüğün ürünü olan öğelerin zaman içerisinde nasıl görevli sözler hâline geldiğini ve görevli sözlerin nasıl yeni dil bilgisel işlevler geliştirdiğini inceler (2005: 23-99-101).

2.1.2. Dil bilgiselleşme Süreçleri

Çalışmanın önceki bölümünde de değinildiği üzere dil bilgiselleşme, bağımsız biçim birimlerin bağımlı biçim birimlere dönüşmesi ve dil bilgiselleşmiş bir yapının daha yoğun bir tutum sergileyip başka bir dil bilgiselleşmiş yapı hâline gelmesi şeklinde tanımlanır.

Heine ve Kuteva, dil bilgiselleşme teorisinin asıl amacının dil bilgisel şekillerin nasıl ortaya çıktığını ve geliştiğini açıklamak olduğunu ifade edip dil bilgiselleşme sürecini dört ana parametre altında incelemişlerdir. Bu dört ana parametre şunlardır: *Anlamsızlaşma (desemanticization)*, *genelleşme (extension)*, *kategorisizleşme (decategorialization)*, *ses indirgemesi (erosion)* (2005: 15).

Heine ve Kuteva'nın parametrelerine ek olarak araştırmacılar tarafından üç parametre daha eklenmiştir. Eklenen parametreler şunlardır: *Yenileme (renovation)* (Lehmann, 2002: 17-18; Hooper ve Traugott, 2003: 122-123; Gökçe, 2013: 39), *katmanlaşma (layering)* (Hopper ve Traugott, 2003: 124-126; Gökçe, 2013: 40-41), *ayrılma (divergence)* (Hopper ve Traugott, 2003: 118; Gökçe, 2013: 41-42).

Aşağıda anlamsızlaşma, *kategorisizleşme*, *ses indirgemesi* ve *sıklık*, *yenileme*, *katmanlaşma* ve *ayrılma* süreçleri açıklanacaktır.

2.1.2.1. Anlamsızlaşma

1982 yılında ilk defa Heine ve Reh tarafından *anlam ağarması (semantic bleaching)* şeklinde adlandırılarak kullanılır (Heine ve Kuteva, 2004: 3; Arıkan, 2011: 39). Bağımsız biçim birimlerin bağımlı biçimlere geçiş sürecinde uğradıkları ilk adım *anlamsızlaşma*dır. Literatürde bu süreç için *anlam ağarması (semantic bleaching)*, *anlam kaybı (semantic loss)*, *solma (fading)*, *anlam aşınması (semantic attrition)*, *anlam bozulması (semantic decay)*, *anlam tükenmesi (semantic depletion)*, *anlam fakirleşmesi (semantic impoverishment)*, *zayıflama (weaking)*, *anlam içeriğinin genelleşmesi (generalization of semantic content)*, *soyutlama (abstraction)* gibi terimler de kullanılır (Lehmann, 2002: 114; Gökçe, 2013: 31). O hâlde dil bilgiselleşme sürecinin ilk basamağı olan anlamsızlaşmanın gerçekleşmiş olabilmesi için sırasıyla *anlam içeriğini (semantic complexity)*, *işlevsel önemini (functional significance)* ve *ifade değerini (expressive value)* kaybetmesi gerekir (Heine ve Reh,

1984: 67; Heine ve Kuteva, 2005: 16-18). Bunların yanı sıra anlamsızlaşmanın dil bilgiselleşme süreçlerinin ilk basamağı olduğunu reddeden araştırmacılar da vardır. Bu karşıt tezin sebebi ise söz konusu sürecin sadece dil bilgiselleşmede değil, sözlükselleşmede de görülüyor olmasıdır. Sonuç olarak dil bilgiselleşme sürecinin başlaması için anlamsızlaşmanın ön koşul olmadığı ileri sürülür (Campbell, 2001: 119).

Hopper ve Traugott ise anlamsızlaşmanın dil bilgiselleşme süreçlerinin ilk basamağı değil son basamağı olduğu düşüncesindedirler. Yani dil bilgiselleşmenin başlangıcında anlamsızlaşma değil de anlam geçişleri vardır (2003: 94).

Haspelmath da dil bilgiselleşmenin ön koşulunun anlamsızlaşma olduğunu düşünür. Buna göre bağımsız biçim birim söylemde anlamsızlaşıp bir sıklık değerine ulaşarak dil bilgiselleşir (1999: 1062).

Gökçe çalışmasında *tur-*, *yat-*, ve *ol(t)ur-* yardımcı fiilleri ile ilgili şu açıklamayı yapar:

“...Türk dilinde kesin şimdiki zaman gibi görünüş zamanlı kategorilerin yanında, süreklilik, alışkanlık, tekrar vb. kılınış türlerini de işaretleyen söz gelimi *tur-*, *yat-* ve *ol(t)ur-* yardımcı fiilleri tam fiillikten çıkıp yardımcı fiiller olarak gramerleşirken, ilgili sürecin ilk aşamasında gerçek anlam alanlarından birtakım kayıplar verseler de bu alandan tamamen uzaklaşmazlar. Bu açıdan gramerleşmenin başlangıcında söz konusu fiillerin kesin bir anlamsızlaşma sürecinden söz etmek güçtür. Buna rağmen, Hopper ve Traugott’un tanımladığı gibi ilgili fiillerin gerçek anlam alanları ile ilişkili kademeli birtakım anlam geçişlerinden söz etmek mümkündür” (2013: 32)

2.1.2.2. Genelleşme

Heine ve Kuteva dil bilgiselleşme süreçlerinin dört parametreden oluştuğunu ileri sürer. Bu dört parametreden ikincisi ise *genelleşme (extension)*dur. Genelleşme süreci *anlamsızlaşma* süreci ile paralel bir biçimde ilerler. Standart Almancada amaç tümcelerinin kurulumunda “um zu (için, böylece)” bağlacı kullanılır. Söz konusu bağlaç normalde isim ve sıfatları tanıtmak için kullanılmaz. Daha sonra Kuzey İtalya’daki Almanca konuşurları arasında İtalyancanın etkisiyle “um zu” bağlacının amaç bildirme işlevinden ziyade bağlacın isim ve sıfatların niteleyicileri olarak

kullanılmasıyla yeni işlevler kazanmıştır. Kazanılan yeni işlevler ise *genelleşme* süreci ile açıklanır (2005: 89-90)

2.1.2.3. Kategorisizleşme

Kategorisizleşme, dil bilgiselleşme çalışmalarında tek yönlülük ilkesini esas alır. Bu süreç biçimsel olarak daha ağır bir birliğin daha hafif olana geçişi, ses olarak ise uzun olandan kısa olana bir geçiş söz konusudur. O hâlde bağımsız biçim birimden dil bilgiselleşmeye geçiş sürecinde, büyük kategorilerde birtakım kayıplara rastlanır. Dil bilgiselleşme literatüründe *kategorisizleşme* için *decategorialization* terimi kullanılır ve söz konusu sürecin tasarısı şu şekildedir: *büyük kategori (major category)* > *orta kategori (intermediate category)* > *küçük kategori (minor category)* (Hopper ve Traugott, 2003: 107).

Dil bilgiselleşme perspektifine göre büyük kategoriler bünyesinde ad ve fiilleri, küçük kategoriler ise edat, bağlaç, yardımcı fiil ve zamirleri barındırır. Aynı bakış açısı tarafından ileri sürülen orta/ara kategori ise sıfat ve zarfları içerir (Hopper ve Traugott, 2003: 107).

Öte yandan kategorisizleşme, yalnızca büyük kategoriye ait olan adların ve fiillerin orta/ara ya da küçük kategorilere gelişiminden ibaret görülmez. Aynı zamanda bunların prototip özelliklerinden vermiş olduğu kayıpları da içerir. İşlev görülen yapıyla da ilişkili olarak sözlüğün ürünü olan fiilin yardımcı fiilleşmesi sürecinde, fiilin vermiş olduğu her türlü kayıp da kategorisizleşme başlığı altında değerlendirilir (Brinton ve Traugott, 2005: 25; Gökçe, 2013: 34).

Gökçe çalışmasında şu örneği verir:

“....Her şeyden önce Türkçe fiil birleşmelerinin art-fiiller olarak gelişmesinde söz dizimi açısından açık bir kategorisizleşmenin söz konusu olduğu görülecektir. *Ttü. konuşup durdu* gibi bir yapıda *dur-* yardımcı fiili anlam alanı ile ilgili bir olguyu ifade etmez, *konuş-* ana fiilini kılınış yönünden tasvir eder. Bu yapıda söz dizimi açısından temel parça, zarf parçasına bağlıymış gibi görünse de derin yapıda temel parça anlam açısından kendisinden önce gelen zarf parçasında bulunan tam fiili niteler. Buna göre, söz konusu yapıda Türk dilinin [soldan sağa] niteleme ilişkisi tersine dönerek tamlananın tamlayandan önce gelmesi gelişimine [sağdan sola] geçmiştir.

Diğer bir deyişle ilgili yapı söz dizimsel bir kategorisizleşmeye uğramıştır; ((yaz-ıp)> dur) “yazmak ve durmak” (yaz< (-ıp dur-)) “sürekli yazmak.”
(2013: 34)

2.1.2.4. Ses İndirgemesi ve Sıklık

Ses indirgemeleri birçok araştırmacı tarafından dil bilgiselleşmenin doğal bir sonucu olarak görülür. Literatürde bu süreç için *fonetik yıpranma* (*phonological attrition*), *fonetik zayıflama* (*phonological weakening*), *fonetik kayıp* (*phonetic loss*) terimleri de kullanılır. Bybee, Perkins ve Pagluica *The Evolution of Grammar* (1994) adlı çalışmalarında anlamsızlaşma ve ses indirgemesi süreçleri arasında nedensellik ilişkisi olduğunu ileri sürerler. Söz konusu ilişkiyi ise *paralel indirgeme hipotezi* (*parallel reduction hypothesis*) olarak adlandırırlar (1994: 6-20-115; Gökçe, 2013: 36).

The Evolution of Grammar adlı çalışmada ileri sürülen fikirlerin temelini aslında Givón'un çalışmaları oluşturur. Givón, bir fiil anlam içeriğini kaybettiği takdirde zamanla ses yapısından da kayıplar vereceğini belirtir. Ayrıca indirgeme sürecinin neticesinde bağımlı bir ekten sıfır biçim birime kadar gidebileceğini de ifade eder (1979: 96; Gökçe, 2013: 36). Givón'un ileri sürmüş olduğu fikirler Haspelmath tarafından da kabul edilir. Araştırmacıya göre bağımsız biçim birim anlamsızlaşma sürecinin sonucunda biçimsel olarak da indirgemeye maruz kalır (1999: 1050).

Lehmann ise dil bilgiselleşen birimlerin her zaman ses indirgemelerine maruz kalmalarının şart olmadığı ve ses indirgemelerinin dil bilgiselleşme süreçlerinde ortaya çıkmasından ziyade dildeki her türlü işareti etkilediği görüşündedir (2002: 113).

Ses indirgemelerinin ortaya çıkışında şüphesiz metin sıklığının da rolü vardır (Gökçe, 2013: 37). Literatürdeki çalışmalarda sıklık için genellikle iki çeşit ayırım yapılır. Sıklık türlerinden birincisi *sözlük* ya da *tür sıklığı* (*type frequency*), ikincisi ise *metin* ya da *sembol sıklığı* (*token frequency*) şeklinde adlandırılır (Hopper ve Traugott, 2003: 127).

2.1.2.5. Yenileme

Dil bilgiselleşmenin yenileme adı verilen sürecinde dilde yaşayan anlamlar yeni biçimler ile ifade edilir. Literatürde *renewal/renovation* terimleri de kullanılır. Ayrıca yenileme bütün gramer kategorilerini kapsar (Gökçe, 2013: 39).

Yenileme sürecini X ve Y şeklinde gösterebileceğimiz iki farklı tarihsel ilişki vardır. Gösterdikleri gelişim ise şu şekildedir: (a) *Y kategorisi X kategorisini devam ettirir* ya da (b) *Y kategorisi X kategorisinin yerini alır*. Mevzu bahis olan (a) maddesi dilde eskiden beri var olan kategoriler için yeni biçimlerin ortaya çıkışını gösterirken (b) maddesi dilde daha önceden var olmayan yeni dil bilgisel kategorilerin ortaya çıkışını ifade eder. Günümüzde *renewal* ya da *renovation* şeklinde terimleşen süreci literatürde ilk kez Meillet *renouvellement* şeklinde adlandırır. O hâlde (a) ve (b) süreçleri aşağıdaki şekilde sembolleşir (Lehmann, 2002: 17-18; Hopper ve Traugott, 2003: 122-123).

a. $X > Y = \text{“x, y kategorisine dil bilgiselleştirilir”}$

b. $X / RY = \text{“x, y kategorisi tarafından yenilenir”}$

Gökçe, yukarıda sebolleştirilmiş olan (b) maddesinin Y’de analitik bir yapıyı ortaya çıkardığını ifade eder. X/RY önermesindeki X kategorisini Türk yazı dillerindeki ve ağızlarındaki kesin şimdiki zaman kategorisinin gelişimi ile örneklendirir:

“Bilindiği üzere Eski Türkçe kesin ve genel anlamda şimdiki zamanı ifade etmek için sadece geniş zaman $-(V)r$ ve buna uygun geçmiş zaman $-(V)r$ ârdi eklerine sahip iken Türk yazı dilleri daha sonra yoğun odaksal değerlere sahip kesin şimdiki zaman biçimlerini meydana getirmişlerdir. Eski Türkçede olduğu gibi şimdiki zamanı, geniş zaman ile ifade eden Yakut Türkçesi bir kenarda tutulursa, Türkçenin bu ilk şimdiki zaman yenilemesi son derece yaygın bir dağılım sergilemektedir.” (2013: 39-40).

2.1.2.6. Katmanlaşma

Eski dil bilgisel biçimler ile yenilenmiş biçimler birbirleri ile işlevsel olarak uzun bir süre baskınlıkta ısrar ederler. Bunun neticesinde *katmanlaşma* (layering) diye adlandırılan süreç ortaya çıkar. Hopper dil bilgiselleşmenin sadece dilde var

olan eski biçimlerin elenip yenileri ile yer değiştirdiği bir srec olmadığı, aynı zamanda gramer alanının hemen hemen aynı anlama gelen değişik biçimler ile kümelendiği bir srec olduğu görüşündedir. O hâlde katmanlaşma diye adlandırılan srecte işlevsel bir boşluğun doldurulmasından ziyade işlevsel olarak birbirine benzer dil bilgiselleşmiş yapıların rekabeti söz konusudur (Hopper ve Traugott, 2003: 124-126).

Yenileme sürecinde Gökçe'nin şimdiki zaman eki ile ilgili açıklamasına yer vermiştik. Yine Gökçe katmanlaşma için dilde yenilenmiş olan yapılar ile eski yapıların birlikte yaşayabileceklerini yani eski yapıların kullanımdan düşmek zorunda olmadıklarına işaret eder (2013: 41).

2.1.2.7. Ayrılma

Bağımsız biçim birimler dil bilgiselleşmeye uğramalarının neticesi olarak kendilerinden önceki ya da sonraki sözcüklere bağımlı birer ek hlini alabilirler. Fakat bağımsız bir unsur olarak da varlığını sürdürebilir. O hâlde literatürde ayrılma (*divergence*) diye adlandırılan srec, dil bilgiselleşmiş biçim ile onun bağımsız biçim birim hâli diğer bir deyişle sözlüksel karşılığının yan yana yaşayabileceğini gösterir (Hopper ve Traugott, 2003:118).

Brinton ve Traugott ise dil değişiminin yapısalcı gelenek tarafından ileri sürmüş olduğu A (değişmez bir şekilde) > B şeklinde değil de ayrılma ilkesine göre aşağıdaki gibi tasarlarlar (2005: 6-26).

$$A \quad > \quad \left[\begin{array}{c} A \\ B \end{array} \right] \quad > \quad (B)$$

2.2. SÖZLÜKSELLEŞME, YARI SÖZLÜKSELLEŞME, YARI DİL BİLGİSELLEŞME

Dillerde söz türetme yollarından biri olarak düşünülen sözlükselleşmenin inceleme alanını fonetik, morfolojik, semantik ve sentaks gibi belirleyici dil bilim unsurları ile kullanımından kaynaklanarak zamanla uğramış olduğu yapı ve anlam değişiklikleri oluşturur. Sözlükselleşme, aynı zamanda söz varlığındaki düzensizlikleri açıklamayı hedefleyen kuramın adıdır (Sarı, 2015: 84-85).

Sözlükselleşme, genel bir tanımla ‘bağımsız biçim birimlerin zaman içerisinde anlam kaybına uğrayıp bağımlı biçim birim şeklini almaları ve belirli dil bilgisel yapıların işaretleyicisi durumuna dönüşmesi süreci’ olan, başka bir deyişle dil bilgiselleşme sürecinin tam tersi şeklinde tanımlanır (Lehmann, 1989: 11-14).

Sözlükselleşme art ve eş zamanlı bakış açılarına göre iki farklı şekilde ele alınır. Eş zamanlı bakış açısına göre sözlükselleşme, kavramsal temsil ve sentaks arasındaki bağlantının kapsamını ve söz konusu bağlantıların nasıl biçimlendiğini inceler. Art zamanlı bakış açısına göre ise dil bilgiselleşme sürecinin tam tersi [İng. *degrammaticalization*] yönünde gelişim gösteren bir süreçtir (Brinton ve Traugott, 2005: 18-22).

Brinton ve Traugott, sözlükselleşmeyi “sentagma > sözcükbirim, karışık > basit sözcükbirim, biçimbirimssel kayıp ve ses türetimi (*demorphologization* ve *phonogenesis*), deyimleşme ve nedensizleşme” dört ana başlıkta değerlendirir (2005: 48-57).

Kimi zaman art-fiiller dil bilgiselleşme doğrusundan sapıp sözlükselleşme yönünde bir gelişim gösterirler. Söz konusu gelişim dilbilim kaynaklarında *demorphologization* diye adlandırılırken Güzel bu terimi Türkçeye *biçimbirimsizleşme* terimi ile uyarlamıştır (2020a: 485). Biçimbirimsizleşme, bir morfemin kelimeye katmış olduğu dil bilgisel-anlamsal özelliğini büyük oranda kaybederek fonolojik varlığının bir kısmını korurken oluşan yeni yapının ayırt edilemez parçası hâline geldiği bir süreçtir (Brinton ve Traugott, 2005: 52). İzlediği gelişim sebebiyle *dil bilgisizleşme (degrammaticalization)* kavramı ile benzerlik gösterir. Fakat biçimbirimsizleşme, dil bilgisizleşmeden farklı olarak tek bir birimde gerçekleşmez. Dil bilgisizleşme sürecinin gerçekleşebilmesi için dil bilgiselleşmiş

yapının sözlüksel ya da daha az dil bilgisel biçimine geri dönmesi gerekir. Biçimbirimsizleşmedeki dil bilgisel-anlamsal kayıp ise bağlı bir morfemin beraber kullanıldığı ad veya fiil ile yeni bir sözlüksel birim ortaya çıkarmasıdır (Güzel, 2020a: 486).

Dil bilgiselleşme teorisi içinde konumu tartışmalı olan ögeler vardır. Söz konusu ögeler zarflardır. Bazı araştırmacılar zarfların büyük kategoride olduğunu iddia ederken bazıları zarfları küçük kategoride değerlendirir (Brinton ve Traugott, 2005: 132). Hopper ve Traugott ise büyük kategoriden sonra ve küçük kategoriden önce orta/ara kategorinin varlığına değinirler. Kategorileri bakımından konumu tartışmalı olan zarfları da orta/ara kategorinin içerisine dâhil ederler (2003: 107). Bu yüzden Hebblethwaite zarflar için *yarı-sözlüksel (semi-lexical)* (2007: 288), Partington ise *yarı-dil bilgisel (semi-grammatical)* (1996: 33) terimini kullanmayı tercih eder.

2.3. KIPLİK

Kerimoğlu, kiplik alanında çalışma yapan araştırmacıların ilk olarak “Kiplik nedir?” sorusunu yanıtlamaya çalıştıklarını belirtir. Araştırmanın perspektifine göre farklı yaklaşımlar söz konusudur. Dolayısıyla farklı araştırmacılar tarafından yapılan kiplik tanımları her zaman birbiriyle örtüşmez (2018: 3)

Araştırmacılar “Kiplik nedir?” sorusunu yanıtlamanın zor olduğunu ve tüm alanları kapsayan tek bir yanıtın olmadığını ifade ederler (bk. Bybee-Fleishman, 1995; van der Auwera-Plungian, 1998; Nuyts, 2006; Hoyer, 2005; Boland, 2006; Portner, 2009; Nordström, 2010). Kiefer, kipliğin tümcedeki önermesel ifadelerle ve kiplik zarflar, edatlar, yüklemler, yardımcı fiiller vb. öge sınıfları ile açıklanabileceği görüşündedir (1987: 67). Bybee, Perkins ve Pagluica çalışmalarında kiplik hakkında kesin bir tanım yapmanın imkânsız olduğunu belirtirler (1994: 176). Bybee ve Fleishman ise çalışmalarında kipliğin anlam ve işlev yönünün geniş olması ve anlam ifadelerinin dilden dile değişiklik göstermesi nedeniyle bu alanda araştırma yapmanın zorluklarını ele almışlardır (1995: 3). Auwera ve Plungian, söz konusu alan çalışmalarında doğrunun bir tane olmadığını bu nedenle kiplik hakkında çeşitli adlandırma ve tanımlamalarla karşılaşmanın doğal olduğu görüşündedirler (1998: 80). Nuyts ise kipliğin fiillerle olan ilişkisini diğer fiil kategorileri ile karşılaştırarak

kipliğin yapısal özelliklerinin diğer fiil kategorilerine göre daha az olduğu fakat soyutlama düzeyinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır (2006: 1). Hoye, dil biliminde farklı ekollerin olduğunu ve her ekolün kendi kabulleri doğrultusunda bir terminoloji oluşturmaya çalıştığını ifade eder. Bu nedenle kiplik çalışmalarında ortak bir terminolojide buluşulamayacağı fikrindedir (2005: 1300). Boland da diğer araştırmacılarla ortak bir fikre sahiptir. Konu hakkında çok fazla tartışma olduğunu ve ortak bir tanımla ya da adlandırmanın söz konusu olamayacağını düşünür (2006: 68). Portner ise farklı olarak adlandırma ve tanım tartışmasından ziyade kipliğin fark edilmesinin, anlaşılmasının güçlüğünden bahseder. Detaylı ve dikkatli bir araştırmanın neticesinde ulaşılabilir bir kavram olduğu görüşündedir (2009:1).

Dilbilimsel kiplik çalışmalarında temelde iki kategori ele alınır. Bu kategoriler *önerme kipliği (propositional modality)* ve *eylem kipliğidir (event modality)*. Geleneksel sınıflandırmada ise söz konusu kategoriler *bilgi kipliği (epistemic modality)* ve *yükümlülük kipliği (deontic modality)* olarak adlandırılır. Kitabının ilk baskısında Palmer (1986), geleneksel adlandırmayı kullanarak *bilgi kipliği-yükümlülük kipliği-devinim kipliği* şeklinde üç kategoriye ayırmıştır. İkinci baskısında ise *bilgi kipliği* yerine *önerme kipliği*, *yükümlülük kipliği* yerine *eylem kipliği* terimlerini kullanmayı tercih eder. *Önerme kipliğini bilgi (epistemic)* ve *kanıt (evidential)* olmak üzere iki başlıkta inceler. *Bilgi* alt başlığında *ihtimal (speculative)*, *çıkarım (deductive)* ve *varsayım (assumptive)* ifadelerine yer verilir. *Kanıt* alt başlığında ise *aktarım (reported)* ve *duyum (sensory)* ifadeleri yer alır. Araştırmacı tarafından diğer bir üst başlık olan *eylem kipliği* de *yükümlülük* ve *devinim* olmak üzere iki alt başlıkta değerlendirilir. *Yükümlülük* alt başlığının belirttiği ifadeler *izin (permissive)*, *zorunluluk (obligative)* ve *emir (commissive)*dir. *Devinim* alt başlığında ise *yeterlilik (abilitive)* ve *gönüllülük (volitive)* ifadeleri yer alır (bk. Palmer, 2001: 22; Kerimoğlu, 2018: 96).

Geleneksel sınıflandırmayı esas alan çalışmalarda en sık ele alınan kategorilerden biri *bilgi kipliğidir*. Bu kiplik kategorisinde öne çıkan kavram ise *önermenin gerçekliği*¹ dir. Genel bir ifade ile konuşur, tümcede yer alan önermenin

¹ *the truth of the proposition* (bk. Bybee, Perkins, Pagliuca 1994: 179) ve *factual status of the proposition* (bk. Palmer 2001: 24).

doğruluğu ve gerçekliği hakkındaki görüşlerini bilgi kipliği kategorisini kullanarak muhatabına yansıtır (bk. Kerimoğlu, 2018: 91).

Palmer, *bilgi kipliğini ihtimal, çıkarım ve varsayım* olmak üzere üç alt kategoriye ayırır. Bu üç alt kategorinin birbiri arasındaki fark ise önermelerin gerçekliği hususundaki dayanaklardır. *İhtimal kipliğinde* konuşurun önermesinde yer alan bilginin kaynağı kesin olmayan bir delile dayanır. Belirli verilerden hareket edilmesiyle yorumlanan bir önerme ise *çıkartım kipliğinin* konusudur. *Varsayım kipliği* ise temelinde olağan durumlar olup geleceğe yönelik bir varsayımı ifade eder (2001: 24-25).

Hirik, *bilgi kipliğini* önce konuşur tarafından algılandığı ve daha sonra yorumlandığı esasına dayandırır. Söz konusu kipliğin temelini ise bilgilerin, yani kesinliklerin, çıkarımların, tahminlerin, olasılıkların, şüphelerin, belirsizliklerin oluşturduğu fikrindedir. *Bilgi kipliğinin tahmin, çıkarım, olasılık, şüphe, varsayım, bulunma, kesinlik-kesin olmama durumu, delile dayalılık, çıkarım, inanç, aktarım, duyum, yargı, fikir, alıntı, şüphe, delil ve kesinlik* gibi pek çok anlam alanını işaret ettiğini de ekler (2021: 39-43).

Geleneksel sınıflandırmayı esas alan çalışmalarda sıkça ele alınan bir diğer kategori ise *yükümlülük kipliğidir*. Yükümlülük kipliği çoğunlukla *zorunluluk, izin, emir* gibi ifade biçimlerini içine alan anlamsal alanı ve bilgi kipliği haricindeki bütün alanları kapsar (bk. Kerimoğlu, 2018: 94). Bu yaklaşımın yanı sıra *bilgi kipliği* dışında kalan alanları yükümlülük ve devinim kipliği olarak ikiye ayıran araştırmacılar da vardır. Çalışmalarda *devinim kipliğinin* anlam alanı ile *yükümlülük kipliğinin* anlam alanı birbirine çok yakındır. Bu iki kiplik türünü birbirinden ayıran farklı bir yön bulunmaktadır. *Yükümlülük kipliğinde* ifadeler konuşur dışı etkenlere bağlı olması sebebiyle söylem odaklı olarak değerlendirilir. *Devinim kipliğindeki* ifadeler ise içseldir (Palmer, 2001: 9; Nuyts, 2006: 4; Narrog, 2009: 11; Kerimoğlu, 2018: 94). *Bilgi kipliğinin* dışında kalan alan için önerilen adlandırmalardan bir diğeri ise *eyleyici odaklı kiplik (agent-oriented modality)* ve *konuşur odaklı (speaker-oriented modality)*dir. Bu adlandırma J. Bybee'nin çalışmalarında önerilmiş olup kiplik türlerinden ise *eyleyici odaklı kiplik, konuşur odaklı kiplik, bilgi kipliği* ve *yardımcı cümle kipliği* şeklinde dördünün üzerinde durulur (bk. Bybee-Perkins-Pagluica, 1994: 176-177; Kerimoğlu, 2018: 99). *Eyleyici odaklı* olarak ele alınan

kiplik türü içerisinde *yeterlilik (ability)*, *niyet (intention)*, *zorunluluk (obligation)*, *arzu (desire)* vb. ifadeleri barındırır. Klasik çalışmalarda *devinim* ve *yükümlülük* olmak üzere ayrı ayrı incelenen bu iki kiplik türü *eyleyici odaklı* olarak tek bir başlıkta ele alınır. *Konuşur odaklı* olarak değerlendirilen kiplik türüne ise *emir, istek, izin* vb. ifadeleri girer (bk. Bybee-Perkins-Pagluica, 1994: 177-178; Bybee-Fleischman, 1995:6; Kerimoğlu, 2018:99). *Bilgi kipliğinin* dışında kalan alan için kullanılan bir diğer adlandırma da *iç katılımcılı kiplik (participant-internal modality)* ve *dış katılımcılı kiplik (participant-external modality)* tir. Klasik kiplik çalışmalarında *yükümlülük kipliği* olarak ele alınan kategorinin buradaki karşılığı *dış katılımcılı kiplik* olarak incelenir. *İç katılımcılı kiplik* ise *yeterlilik (ability)* ve *ihtiyaç (need)* ifadelerini bünyesinde barındırması nedeniyle klasik kiplik çalışmalarındaki *devinim kipliğine* karşılık gelmektedir (bk. van der Auwera-Plungian, 1998: 81-86; Kerimoğlu, 2018: 100-101).

3. İNCELEME

3.1. İŞLEVSEL SÖZLER

3.1.1. *bak-*

3.1.1.1. *bakalım*

bakalım sözü, *bak-* fiili ile [-alım] emir birinci çokluk kişi ekinin kalıplaşmasıyla oluşur.

bak- fiili, emir eki ile kalıplaşmadan önce ‘bakışı bir şeyin üzerine çevirmek’ temel anlamını (bk. TS, 2019: 240) karşılarken kalıplaşmanın ardından ‘bekleyelim, acaba, hele’ (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 123) anlamlarını üstelenerek sözlüksel kullanımından önemli ölçüde sapor. *bak-* fiilinde gerçekleşen anlamsızlaşma, sontakılar gibi yoğun dil bilgisel tutum sergileyen işlevsel sözlerden daha düşük düzeydedir. Zira *bak-* fiilinin temel anlamı, *bakalım* sözünde belli düzeyde sözlüksel anlamını taşıdığı görülür. Türk dilinde bilhassa vektörel [yönelim] bildiren bazı art-fiillerde de tanıklanan bu durum, böylesi sözlerin ya da yapıların yarı sözlüksel ya da yarı dil bilgisel olarak tanımlanmalarına kapı açar.

bakalım sözünü Hacıeminoğlu *bağlama edatı* olarak değerlendirir (2015: 123). Bağlama edatının tanımını ise “...cümleleri veya cümle içindeki kelimeleri ve kelime gruplarını ya mânâ bakımından, yahut şekil itibariyle birbirine bağlayan sözlerdir.” biçiminde ifade eder (2015: 112). Hacıeminoğlu’nun bu ifadesi, Ergin’in (2013: 354) *cümle başı edatı* ve Korkmaz’ın (2017: 946) *cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaç* için yaptıkları tanım ile örtüşür. *bakalım* sözünde *ama*, *fakat*, *çünkü* edatları gibi tümceleri birbirine bağlama işlevinden ziyade kesinlik bildiren bir tümceyi “şüphe, olasılık, merak” gibi kiplik bildirimler ile kesinlikten uzaklaştırdığı görülmektedir.

bakalım sözünün dil bilgisel tutumu küçük kategoride yer alan sontakılara ve eklere göre daha az yoğundur. Orta kategoride yer alan zarflara ve sıfatlara göre ise

daha yoğundur. Bu nedenle orta ve küçük kategori arasında konumlanabilecek bir dil bilgisel yoğunluğa sahiptir.

bakalım sözü, *Türkçe Sözlük*’te ‘içinde yer aldığı tümcenin güvensizlik, kuşku, merak uyandırma vb. anlamları pekiştiren bir söz’ (bk. TS, 2019: 240) olarak geçmektedir. Ayrıca işlevsel olduğu belirlenen *bakalım* sözü yanında, kök fiilin aktif olarak kullanıldığı (*biz*) *bakalım* şeklindeki çekimli biçimler eş zamanlı olarak ölçünlü Türkçede izlenebilmektedir.

bakalım sözünün işlevsel boyutlarını tanımlayan aşağıdaki tümcelere bakıldığında çeşitli kiplik yorumlamalara izin veren kullanımlarının olduğu görülür:

(1) *Kavanozu mahsus odanda bıraktım gece. **Bakalım** ne yapacaksın diye!* (KGK: 113)

(2) *Devrik cümle düşmanları Hayri İrdal’ın muvaffakiyeti karşısında **bakalım** ne yapacaklar?* (SAE: 358)

(3) *Çalışıp zengin olmayan herif, bir de vergi vermeyince neye yarar **bakalım**?* (DY: 100)

(4) *Önce yapabilirsen bil **bakalım** daha zor olan sebebi.* (BYVM2: 573)

(5) *‘Al,’ dedi, ‘vur **bakalım**, vurabilirsen . . . ’* (AY: 248)

(6) *Hangisini seçeceksiniz? – **Bakalım*** (BYVM2: 481)

İlk iki örnekte *bakalım* sözü, “merak” duygusunu aktarma amacıyla kullanılmıştır. Birinci örnekte konuşur karşısındaki kişinin gece ne yapacağını merak ettiği için kavanozu bile bile odada bırakır. Söz konusu tümcedeki “merak” duygusunu da okuyucuya *bakalım* sözü ile aktarır. İkinci örnekte ise konuşur Hayri İrdal’ın karşısında devrik cümle düşmanlarının ne yapacaklarını bilmez ve merak eder. Bu merakı ise okuyucuya *bakalım* sözü ile aktarır.

3. örnekte *bakalım* sözü, “şüphe” duygusunu okuyucuya aktarır. Konuşur tümcede bahsettiği kişinin bir işe yarayıp yaramayacağından şüphe duymaktadır, duymuş olduğu şüpheyi ise okuyucuya *bakalım* sözü ile aktarır.

4 ve 5 numaralı örneklerde *bakalım* sözü, “hele” anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Hele kelimesi ‘uyarma, korkutma veya söz verme anlatan bir söz’ (bk. TS, 2019: 1080) şeklinde tanımlanır. Hele edatı tümcede “şaşkınlık, tehdit ve uyarı” anlamlarını aktarmak amacıyla kullanılır (bk. Balcı, 2003: 13).

Balcı, edat olarak değerlendirdiği *bakalım* kelimesinin “olasılık” kiplik bildiriminin bulunduğuna değinmiştir (2003: 12). 6. örnekte konuşurun olayın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine dair bir fikri yoktur. *bakalım* kelimesi kesinlikten uzak düşük bir olasılık taşır (bk. Hirik, 2021: 87).

3.1.1.2. *bakarsın / bakarsınız*

bakarsın sözü, *bak-* fiili ile [-ar] geniş zaman eki ve [-sın] ikinci teklik kişi ekinin kalıplaşması ile oluşur.

bak- fiili geniş zaman ve ikinci teklik kişi ekleriyle kalıplaşmadan önce ‘bakışı bir şeyin üzerine çevirmek’ temel anlamını (bk. TS, 2019: 240) karşılarken kalıplaşmanın ardından ‘belki de, bazen’ (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 123) anlamlarını üstelenerek sözlüksel kullanımından önemli ölçüde sapar. *bak-* fiilinde gerçekleşen anlamsızlaşma yoğun bir dil bilgisel tutum sergilemeyip yarı sözlüksel ya da yarı dil bilgisel olarak tanımlanabilir.

Hacıeminoğlu’nun (2015: 123) *bağlama edatı* olarak ele aldığı *bakarsın* sözünün tümceleri birbirine bağlama işlevinden ziyade “kesin dışı bir durumu aktarma” amacı taşıyan kiplik bir söz olarak kullanımı söz konusudur. *bakarsın* sözü zarflara ve sıfatlara göre daha yoğun dil bilgisel tutum sergiler. Ancak sontakılar ve eklere kıyasen daha az dil bilgisel tutuma sahiptir. Bu sebeple *bakarsın* sözü orta ve küçük kategori arasında konumlandırılabilir.

bakarsın, *Türkçe Sözlük*’te ‘belli olmaz anlamında kullanılan bir söz’ (bk. TS, 2019: 240) olarak geçmektedir.

Kerimoğlu, *bakarsın* sözünün tümce biçiminde olmasına rağmen kiplik bir söz olarak “sanırım” sözüne yakın bir işlev üstlendiğini belirtir. Ayrıca *bak-* fiili sadece geniş zaman eki ile koordine olduğunda konuşur bu işaretleyici ile “beklenmedik olasılıkları” ifade eder (bk. Kerimoğlu, 2010: 464).

bakarsın sözünün işlevsel boyutlarını tanımlayan aşağıdaki tümcelere bakıldığında çeşitli kiplik yorumlamalara izin veren kullanımlarının olduğu görülür:

(7) Bilinmez. ***Bakarsın*** uzatmış, *bakarsın farzı kılıp kısa kesmiş...* (BÇ: 69)

(8) Yahu kalksana ordan, ***bakarsın*** cam falan kırılır, gel otur bu yana, içimiz rahat etsin. (KG: 210)

(9) *Kardeşler birbirleriyle bazen çok iyi anlaşır, bazen de **bakarsınız** kavgaya tutuşuverirler* (Korkmaz, 2017: 944)

7 ve 8 numaralı örneklerde kullanılmış olan *bakarsın* sözü, “kesinlik dışı” bir durumu aktarmak amacıyla kullanılmıştır (bk. Hirik, 2021: 61-75). 7 numaralı tümcede konuşurun *bakarsın* sözünden önce kullandığı *bilinmez* ifadesi “kesin dışılık” anlamı güçlendirir. 8 numaralı tümcede henüz gerçekleşmeyen bir olay vardır. Fakat bu olay gelecekte gerçekleşebilir. Yani tümcedeki konuşurun bir bilgi eksikliği olduğunu belirtebiliriz. Bu sebeple *bakarsın* sözü “kesin dışılık” olarak ele alınır (bk. Hirik, 2021: 71). 9 numaralı tümcede de aynı durum söz konusudur. Konuşur kardeşlerin birbirleriyle kimi zaman iyi anlaştıklarını kimi zaman ise kavgaya ettiklerini ifade eder. Tümce kesinlikten uzaktır. Bu nedenle tümcede bir “kesin dışılık” söz konusudur. Bu kesin dışılığı okuyucuya aktaran söz ise *bakarsınızdır*.

3.1.1.3. *bakayım*

bakayım sözü, *bak-* fiili, [-ayım] emir birinci teklik kişi ekinin kalıplaşmasıyla oluşur.

bak- fiili, emir birinci teklik kişi eki ile kalıplaşmadan önce ‘bakışı bir şeyin üzerine çevirmek’ temel anlamını (bk. TS, 2019: 240) karşılarken kalıplaşmanın ardından sözlüksel anlamından saparak ‘içinde yer aldığı cümlelerin kuşku, merak, uyarma vb. anlamlarını pekiştiren bir söz’ (bk. TS, 2019: 240) olarak kullanılır.

bakayım sözü orta ve küçük kategori arasında konumlanabilecek bir dil bilgisel yoğunluğa sahiptir.

bakayım sözü *Türkçe Sözlük*’te *bakalım* sözü ile aynı anlamda verilmektedir (TS, 2019: 240)

(10) *Söyle **bakayım** kaç zamandır benim kocamla kocanı aldatıyordun?* (CP: 213)

(11) *Hayır. O nasıl hikâye imiş **bakayım**?* (N: 95)

10 ve 11 numaralı tümcelerde *bakayım* sözü “merak” duygusunu aktarma amacıyla kullanılmıştır. 10 numaralı tümcede konuşur kocasının ne zamandır onu aldattığını merak etmektedir. Bu merak bildirimi ise tümcedeki *bakayım* sözü ile

okuyucuya aktarılır. 11 numaralı tümcede ise konuşur hikâyenin nasıl olduğunu merak etmektedir. Bu merağı da okuyucuya *bakayım* sözü ile aktarır.

3.1.1.4. *baksana / baksanıza*

baksana sözü, *bak-* fiili, [-sa] şart eki, [-n] ikinci teklik kişi eki ve *ya!* ünleminin ekleşmiş biçimi olan [±a] ile kalıplaşmasıyla oluşur.

bak- fiili, şart eki ve seslenme edatıyla kalıplaşmadan önce ‘bakışı bir şeyin üzerine çevirmek’ temel anlamını (bk. TS, 2019: 240) karşılarken kalıplaşmanın ardından sözlüksel anlamından saparak ‘seslenme ve dikkat çekme sözü’ (bk. TS, 2019: 240) olarak kullanılır. İlaveten Banguoğlu şart çekimli bir fiilin sonuna [-a] / [-e] vokatif ekinin geldiği yapılarda ısrarlı bir dilek, bir buyuru anlamı kazanarak ünlem görünüşüne girdiklerini ifade eder (1974: 468). Ergin, *gelsene, otursana, çalışsanıza* gibi sözlerin *hitaplı şart şekilleri* olduğunu belirtir ve bunların herhangi bir şart ifadesi taşımadığını, kip açısından “emir” ve “istek” arası bir değere sahip olduklarını ifade eder (2013:310). Korkmaz ise, şart ekinin işlevinde gerçekleşen aşınma sonucu birtakım yeni biçimlerin ortaya çıktığı bilgisini verir. Ayrıca aralarında *baksana* ve *baksanıza* sözlerinin bulunduğu söz konusu biçimlerin “sebeb, tahmin, güçlendirme, zıtlık, ilave, açıklama, sorma, hayret, tercih, teklif, üsteleme” vb. işlevlerle *cümle bağlayıcıları* olarak kullanıldığını ifade eder (2017: 608).

baksana sözünün dil bilgisel tutumu küçük kategoride yer alan sontakılara ve eklere göre daha az yoğunudur. Orta kategoride yer alan zarflara ve sıfatlara göre ise daha yoğunudur. Bu nedenle orta ve küçük kategori arasında konumlanabilecek bir dil bilgisel yoğunluğa sahiptir.

Ayrıca işlevsel olduğu belirlenen *baksana* sözü yanında, kök fiilin aktif olarak kullanıldığı *baksanıza* şeklindeki çekimli biçimler eş zamanlı olarak ölçünlü Türkçede izlenebilmektedir.

(12) ...*haydi be, deli bu, baksana açıkça saçmalıyor.* (BU: 327)

(13) *Baksanıza yeni yeni dükkânlar açıldı...* (CDTMA: 379)

baksana ve *baksanıza* sözleri yukarıdaki tümcelerde *Türkçe Sözlük*’te verilen anlamlarına koşut biçimde, konuşurun muhatabının / muhataplarının dikkatini bir olaya çekmek için kullanıldıkları görülmektedir.

3.1.2. bırak-

3.1.2.1. bırak ki

bırak ki sözü, *bırak-* fiili, [Ø] ikinci teklik kişi emir eki ve *ki* bağlacının kalıplaşmasıyla oluşur.

bırak- fiili, eksiz emir çekimi ve *ki* bağlacı ile kalıplaşmadan önce ‘elde bulunan bir şeyi tutmaz olmak’ (bk. TS, 2019: 329) temel anlamını karşılarken kalıplaşmanın ardından ‘farzet ki, tut ki, kaldı ki’ (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 128) anlamlarını üstlenerek sözlüksel kullanımından önemli ölçüde sapar. Yarı sözlüksel ya da yarı dil bilgisel olarak tanımlayabileceğimiz *bırak-* fiilinde gerçekleşmiş olan anlamsızlaşma yoğun bir dil bilgisel tutum sergilemez.

bırak-, sözcük türü olarak fiil iken eksiz emir çekimi ve *ki* bağlacı ile dil bilgiselleşmesinin ardından tür değiştirip işlevsel bir söze dönüşür.

Kaynaklarda *bağlama edatı* (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 128) olarak tanımlanan bu sözün, “varsayım” bildiren kiplik bir söz olarak kullanıldığı görülmektedir. *bırak ki* sözü, dil bilgisel tutumu bakımından orta ve küçük kategori arasında konumlandırılmaya uygundur.

bırak ki sözü, *Türkçe Sözlük*’te “varsay ki” (bk. TS, 2019: 329) anlamında kullanılan bir söz olarak geçer.

bırak ki sözünün işlevsel-yarı işlevsel boyutlarını tanımlayan aşağıdaki tümcelere bakıldığında çeşitli kiplik yorumlamalara izin veren kullanımının olduğu görülür:

(14) “... Beni herkese rezil mi etmek istiyorsun? **Bırak ki** ben sensiz dünyada yaşayamam!” diye cevap vermişti. (SAE: 371).

(15) Biri sana budala derse “eyvallah” de geç. **Bırak ki** o adam kendini senden daha akıllı sanarak iftihar etsin. (EB: 78)

Hirik; *san-*, *farz et-*, *varsay-* ve *zannet-* fiillerini “varsayımsal ifadelerin temel kiplik yüklemeleri” olarak nitelendirir (2021: 287). *bırak ki* sözü de bahsedilen dört fiil gibi varsayımsal ifadelerin aktarımında kullanılır. Fakat *bırak-* fiilinin yanındaki *ki* bağlacı, sözün yüklem olarak kullanılmasına engel olup sözün yan tümcenin unsuru hâline getirir.

14 ve 15 numaralı örneklerde *bırak ki* sözü varsayım kipliği ile açıklanabilecek kiplik anlamlara sahiptir. İlk tümcede “kaldı ki” anlamını, son tümcede ise “farz etmek, varsaymak, zannetmek, sanmak” anlamlarını üstlenir.

3.1.3. *bil-*

3.1.3.1. *bilemedin / bilemediniz*

bilemedin sözü, *bil-* fiili, [-eme] yeterlilik fiilinin olumsuzu, [-di] görülen geçmiş zaman eki ve [-n] ikinci teklik kişi ekinin kalıplaşmasıyla oluşur.

bil- fiili, yeterlilik fiilinin olumsuzu, görülen geçmiş zaman ve ikinci teklik kişi ekleriyle kalıplaşmadan önce ‘bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak’ (bk. TS, 2019: 344) temel anlamını karşılarken kalıplaşmanın ardından ‘en çok, en fazla’ (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 129; TS, 2019: 344) anlamlarını üstlenerek sözlüksel kullanımından önemli ölçüde sapar. *bil-* fiilinde gerçekleşen anlamsızlaşma sontakılar ve ekler kadar olmasa da yoğun bir dil bilgisel tutum sergiler. Zira *bilemedin* sözünde *bil-* fiilinin anlamı hissedilmemektedir.

Hacıeminoğlu tarafından *bağlama edatı* (2015: 129) olarak tanımlanan bu sözün, tümceleri birbirine bağlama işlevinden ziyade kesinlik bildiren bir tümceyi kesinlikten uzaklaştıran kiplik bir söz olduğu anlaşılmaktadır. *bilemedin* sözü, dil bilgisel tutumu bakımından orta ve küçük kategori arasında konumlandırılmaya uygundur.

Ayrıca işlevsel olduğu belirlenen *bilemedin* sözü yanında, kök fiilin aktif olarak kullanıldığı *bilemediniz* şeklindeki çekimli biçimler eş zamanlı olarak ölçünlü Türkçede izlenebilmektedir.

bilemedin sözünün işlevsel boyutlarını tanımlayan aşağıdaki tümcelere bakıldığında çeşitli kiplik yorumlamalara izin veren kullanımlarının olduğu görülür:

(16) *Haftada iki, **bilemedin** bir gece Andoniça'ya sığınyor; onun nedense biraz hırçın, biraz itici aşkını tutmaya uğraşıyor.* (KS: 184)

(17) *Arabayla dört beş saatte... **Bilemediniz**, altı saat...* (YS: 375)

16 ve 17. örneklerdeki *bilemedin/bilemediniz* sözleri “büyük ihtimalle” anlamıyla yakın bir olasılık bildirdiği gibi, tümceye “en fazla, olmadı,” anlamlarını da katar (bk. Hirik, 2021: 110).

3.1.3.2. *bilmem*

bilmem sözü, *bil-* fiili ve [-mem] geniş zamanın birinci teklik kişi olumsuzunun kalıplaşması ile oluşur.

bil- fiili, geniş zamanın birinci teklik kişi olumsuzu ile kalıplaşmadan önce ‘bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak’ (bk. TS, 2019: 344) temel anlamını karşılarken kalıplaşmanın ardından ‘acaba, yoksa, başka türlü’ (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 129) anlamlarını üstlenerek sözlüksel kullanımından önemli ölçüde sapar. *bil-* fiilinin *bilmem* sözünde kendi sözlüksel izini taşıması sebebiyle gerçekleşen anlamsızlaşma eklere ve edatlara göre daha az yoğundur. Fakat sıfatlardan ve zarflardan daha yoğun bir dil bilgisel tutuma sahiptir.

Hacıeminoğlu (2015: 129) tarafından *bağlama* edatı, Korkmaz (2017: 947) tarafından *cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaç* olarak değerlendirilen *bilmem* sözünün, “merak” bildirimi ile kiplik bir söz olarak kullanımı söz konusudur. İşlevsel sözler büyük oranda küçük kategoride yer alır. *bilmem* sözünün sahip olduğu dil bilgisel tutum zarflara ve sıfatlara göre yoğun, edatlara ve eklere göre daha az yoğun olması sebebiyle orta ve küçük kategori arasında sınıflandırılabilir.

bilmem sözü, *Türkçe Sözlük*’te tek başına yer almayıp sözün “kaç, kim, nasıl ve ne” sıfatları ile kullanımından bahsedilir. Ayrıca ‘önemli veya anlatılması gerekli görülmeyen şeyler için kullanılan bir söz’ (bk. TS, 2019: 344) olarak tanımlanır.

bilmem sözünün işlevsel boyutlarını tanımlayan aşağıdaki tümcelere bakıldığında çeşitli kiplik yorumlamalara izin veren kullanımlarının olduğu görülür:

(18) **Bilmem** Neden Böyle Yapıyorum? (MK: 44)

(19) *Yarın, sabah sabah, karga bokunu yemeden kalkıp onun evine gider, çat çat kapıyı çalar, kim kapıyı açarsa, **bilmem ne hanımın** babası ile görüşmek istiyorum, derim.* (MK: 50)

(20) *Yüzü beyaz ama **bilmem** bir çiğ beyaz, sevimsiz...* (N: 2)

18 numaralı örnekte *bilmem* sözü “acaba” anlamında kullanılmıştır. Konuşur yaptıklarının sebebini bilmemekte ya da eksik bir bilgi söz konusudur. Bu nedenle *bilmem* sözü tümcede “merak kipliği”ni bizlere aktarır.

19 numaralı tümcede *bilmem* sözünün tam da *Türkçe Sözlük*’te yer alan hâliyle kullanıldığını görmekteyiz. Konuşur karakterin ismini vermeyi gerekli ya da önemli görmeyerek *bilmem ne hanım* diyerek geçmiştir.

20 numaralı örnekte ise *bilmem* sözünün Hacıeminoğlu’nun ifade etmiş olduğu anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Konuşur, yüzün beyaz olduğunu söyler fakat tam da beyaz olmaması sebebiyle beyazdan kastını okuyucuya aktarmak için *bilmem* sözünü “başka türlü” anlamını üstlenecek şekilde kullanır.

3.1.3.3. *bilmem ki*

bilmem ki sözü, *bil-* fiili ve [-mem] geniş zamanın birinci teklik kişi olumsuzu ve bağlaç olan *ki*’nin kalıplaşması ile oluşur.

bil- fiili, geniş zamanın birinci teklik kişi olumsuzu ve *ki* bağlacı ile kalıplaşmadan önce ‘bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak’ (bk. TS, 2019: 344) temel anlamını karşılarken kalıplaşmanın ardından ‘acaba, sanki’ (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 130) anlamlarını üstlenerek sözlüksel anlamından sapar. Söz konusu fiilde gerçekleşen anlamsızlaşma, fiilin sözlüksel izini taşıması nedeniyle sontakılara ve eklere kıyasla daha az yoğun bir dil bilgisel tutum sergiler.

Kaynaklarda *bağlama edatı* (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 130) olarak tanımlanan bu sözün, anılan işlevinden ziyade “tereddüt” bildiren kiplik bir söz olarak kullanıldığı görülmektedir. *bilmem ki* sözünün zarflardan ve sıfatlardan daha yoğun bir dil bilgisel tutum sergilediği açıktır. Buna karşın edatlardan ve eklerden ise daha az yoğun bir dil bilgisel tutuma sahiptir. Bu nedenle *bilmem ki* sözü orta ve küçük kategori arasında konumlandırılabilir.

bilmem ki sözüne *Türkçe Sözlük*’te de *Güncel Türkçe Sözlük*’te de yer verilmemiştir.

bilmem ki sözünün işlevsel boyutlarını tanımlayan aşağıdaki tümcelere bakıldığında çeşitli kiplik yorumlamalara izin veren kullanımlarının olduğu görülür:

(21) *Katarak yolculuğa hiç yoktan bir gizemliliği / **Bilmem ki**, görmesek mi* (BRBN: 15)

(22) *Ne diyeyim **bilmem ki**: / Gönül sarayı, aşk yuvası...* (C: 126)

21 numaralı tümcede konuşur hiç yoktan bir gizemliliği görmek ile görmemek arasında tereddüttedir. Aslında bu tümcede *bilmem ki* sözünü “tereddüt kipliği” olarak sınıflandırmamızda *gör-* fiilinden sonra gelen soru ekinin de katkısı vardır (bk. Hirik 2021: 305-314). 22. örnekte de *bilmem ki* sözü “tereddüt kipliği”nde karşımıza çıkar. Şair ne diyeceğini bilemeyip *gönül sarayı ve aşk yuvası* olmak üzere iki “olasılık” arasında kararsız kalıp tereddüte düşer.

3.1.3.4. *bilsem ki*

bilsem ki sözü, *bil-* fiili, [-se] şart eki, [-m] birinci teklik kişi eki ve *ki* bağlacının kalıplaşması ile oluşur.

bil- fiili şart, birinci teklik kişi eki ve *ki* bağlacı ile kalıplaşmadan önce ‘bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak’ temel anlamına (bk. TS, 2019: 344) sahipken kalıplaşmadan sonra kesinlik bildiren tümceyi kesinlikten uzaklaştırdığı görülmektedir. *bilsem ki* sözünün sahip olduğu dil bilgisel tutum zarflara ve sıfatlara göre yoğun, edatlara ve eklere göre daha az yoğun olması sebebiyle orta ve küçük kategori arasında sınıflandırılabilir.

Türkçe Sözlük’te de *Güncel Türkçe Sözlük*’te de *bilsem ki* sözüne ulaşılamamıştır.

(23) *Acaba uymasam ne olur? **Bilsem ki** uymayınca başarı kazanacağım, uymam.* (İKK: 265)

(24) ***Bilsem ki** düşeceğim ölümün kafesine, ama ne çıkar, Türklük yakıyor içim...* (TŞE: 29)

23 ve 24 numaralı örneklerin ikisinde de bilgi kipliği içinde bulunan “kesin dışılık” söz konusudur. Her iki tümcede de konuşurlar bilgisinden emin değildir. Tümcedeki kesin dışılık ise okuyucuya *bilsem ki* sözü ile aktarılır.

3.1.3.5. *kim bilir*

kim bilir sözü, *kim* soru sözü, *bil-* fiili ve [-ir] geniş zaman eklerinin kalıplaşması ile oluşur.

kim sözü *Türkçe Sözlük*'te 'cümlede özne, tümleç, yüklem görevinde kullanılan bir söz' (bk. TS, 2019: 1442) olarak tanımlanır. *bil-* fiili ise geniş zaman eki ile kalıplaşmadan önce 'bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak' temel anlamına (bk. TS, 2019: 344) sahipken kalıplaşmadan sonra 'acaba, ne kadar' (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 174) anlamlarını üstlenerek sözlüksel anlamından önemli ölçüde sapar. Zarf ve sıfatlardan daha yoğun, eklerden ve sontakılardan daha az yoğun dil bilgisel tutuma sahip olan *kim bilir* sözü, orta ve küçük kategori arasında sınıflandırılmaya uygundur.

bil- sözcük türü olarak fiil iken *kim* soru sözü ve geniş zaman eki ile dil bilgiselleşmesinin ardından tür değiştirip işlevsel bir söze dönüşür.

Kaynaklarda *bağlama edatı* (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 174) olarak tanımlanan bu sözün, "merak, olasılık, tahmin" bildirebilen bir kiplik söz olarak kullanıldığı görülür. *kim bilir*, *Türkçe Sözlük*'te 'belirsizlik, bilinmezlik bildiren bir söz' (bk. TS, 2019: 1442) olarak geçmektedir.

(25) **Kim bilir** arkamdan ne diyor, ne düşünüyorlar? (DÇC: 423)

(26) **Kim bilir** diyorum? **Kim bilir** belki de bir gün bunların hepsi gerçek olacak... (ADN: 265)

(27) Belki de haklıydı, **kimbilir** (BKS: 580)

(28) Kızgınlık hâli bu... **Kim bilir** nereye tıklandı... Görürsün bir gün çıkar gelir. (Şİ: 50)

25 numaralı örnekte yer alan *kim bilir* sözü "merak" anlamını ifade ederek bilgi kipliğini işaret eder. Konuşur, arkasından ne konuşulduğuna ve düşünüldüğüne yönelik merakını okuyucuya *kim bilir* sözü ile aktarır.

26 ve 27 numaralı tümcelerde ise *kim bilir* sözü "olasılık kipliği" ile açıklanabilir. Her iki tümcede de bulunan *belki* sözünün *kim bilir* sözü ile kullanımı olasılık anlamını pekiştirmiştir (bk. Hirik, 2021: 83).

28 numaralı tümcede *kim bilir* sözü “tahmin kipliği”ni işaretler. İlgili örnekte konuşur aranan bireyin gizlendiğini tahmin etmekte, bu tahmin de okuyucuya *kim bilir* sözü ile aktarılmaktadır.

3.1.4. *de-*

3.1.4.1. *deme*

deme sözü, *de-* fiili [-me] olumsuzluk eki ve [Ø] ikinci teklik kişi emir ekinin kalıplaşması ile oluşur.

de- fiili, olumsuzluk eki ve eksiz emir çekimi ile kalıplaşmadan önce ‘söylemek, söz söylemek’ (bk. TS, 2019: 618) temel anlamlarını karşılarken kalıplaşmadan sonra ‘gerçek mi?, yok canım!’ (bk. TS, 2019: 619) anlamlarını üstlenerek sözlüksel anlamından önemli ölçüde sapar. *deme* sözündeki dil bilgisel tutum zarflardan ve sıfatlardan yoğun olup eklerden ve edatlardan daha az yoğundur.

de- sözcük türü olarak fiil iken olumsuzluk ve emir ekleri ile dil bilgiselleşmesinin ardından tür değiştirip *ünlem* ifade eden işlevsel bir söze dönüşür. *deme* sözünün dil bilgisel tutumundaki yoğunluk derecesi nedeniyle orta ve küçük kategori arasında sınıflandırılması uygundur.

(29) *Deli para aldım, hemen gittim şehirden üç daire aldım. Deme yahu, üç daire parası etti mi?* (MİH: 24)

(30) *İçinden misin Bursa’nın? / Muradiye’den Albay’ım. / Deme yahu! Acaba sorsam tanır mısın, bizim bir... Susup kıs kıs gülererek kırçıl bıyıklarını sıvazlıyor.* (BU: 144)

29 numaralı tümcede konuşur tahmininden daha fazla para almasından kaynaklanan “şaşkınlığı”nı *deme* sözü ile bize aktarır. 30. örnekte ise albayın karşısındaki askerin tanıdığı biri ile aynı muhitten çıkmış olması durumuna olan “şaşkınlığı”nı *deme* sözü ile aktarıldığını görmekteyiz. *deme* sözünün yanında yer alan *yahu* sözü de tümcelerdeki şaşkınlık ifadesini pekiştirmiştir. Şaşkınlık ifadesinin “hayret kipliği”nde ele alınması nedeniyle *deme* sözünü de “hayret kipliği” içinde değerlendirebiliriz (bk. Hirik, 2021: 296-302).

3.1.4.2. *demek*

demek sözü, *de-* fiili ve *[-mek]* isim-fiil ekinin kalıplaşması ile oluşur.

de- fiili, isim-fiil eki ile kalıplaşmadan önce ‘söylemek, söz söylemek’ (bk. TS, 2019: 618) temel anlamlarını karşılarken kalıplaşmadan sonra ‘öyle mi, öyleyse, yani’ (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 140) anlamlarını üstlenerek sözlüksel anlamından önemli ölçüde sapar. *de-* fiilinde gerçekleşen anlamsızlaşma, yoğun bir dil bilgisel tutum sergileyen sontakılardan ve eklerden daha az yoğun fakat zarflar ve sıfatlardan daha yoğundur.

Hacıeminoğlu’nun (2015: 140) *bağlama edatı*, Korkmaz’ın (2017: 948) ise *cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaç* olarak ele aldığı *demek* sözünün tümceleri birbirine bağlama işlevinin yanında “şaşkınlık, idraki kavrayış, çıkarım” bildirimleri bulunan kiplik bir söz olarak kullanımı söz konusudur. *demek* sözündeki dil bilgisel tutumun yoğunluk derecesi sebebiyle orta ve küçük kategori arasında konumlandırılabilir.

demek sözü, *Türkçe Sözlük*’te ‘öyle mi, yani, anlaşılan, inanılmayan, beklenmeyen durumlarda kullanılan pekiştirme veya şaşma sözü’ (bk. TS, 2019: 619) olarak verilmiştir.

demek sözünün işlevsel boyutlarını tanımlayan aşağıdaki tümcelere bakıldığında çeşitli kiplik yorumlamalara izin veren kullanımlarının olduğu görülür:

(31) **Demek** sen de bıyık bırakırdın, ha? (CDTMA: 427)

(32) Bu iyi işte, **demek** iyi düşünmüşüm. (FS: 175)

(33) Kendine göre ve kendi ihtiyaçlarına uygun bir Descartes veya Rousseau yaratır. **Demek**, kitap da yaşayan bir içtimâî olaydır. (KA1: 451)

demek sözü, *Türkçe Sözlük*’ün de yer verdiği gibi şaşma sözü olarak kullanılabilir. 31 numaralı tümcede bu kullanımını görmekteyiz. Konuşur karşısındaki kişinin geçmişte bıyık bıraktığından habersizdir ve *demek* sözü ile bize “şaşkınlığı”nı aktarır. Bu şaşkınlık ifadesini ise *ha* sözünün pekiştirdiği açıktır. Bu örnekte sözün “şaşkınlığı” ifade etmek için kullanılışı da “hayret kipliği” başlığı altında değerlendirilebileceğinin kanıtıdır.

demek sözünün idraki kavrayışı anlattığını belirtmenin mümkün olacağı gibi, “idraki kavrayış”ı anlatan kiplik sözlerin dilimizde sayıca sınırlı olduğunu belirlemek de mümkündür (bk. Hirik, 2021: 236). 32 numaralı örnekte *demek iyi düşünmüşüm* diyerek aslında *demek* sözü konuşurun durumun farkında olduğunu bize aktarır.

33. tümcede *demek* sözü “yani” anlamını taşıyacak şekilde kullanılıp bir “çıkarım” ifade etmektedir. Konuşurun çıkarımındaki kaynağı ise bir önceki tümcedir. O hâlde *demek* sözü çıkarım da ifade edebilmektedir.

3.1.4.3. *demek ki*

demek ki sözü, *de-* fiili [-mek] isim-fiil eki ve bağlaç olan *ki*’nin kalıplaşması ile oluşur.

de- fiili, isim-fiil eki ve *ki* bağlacı ile kalıplaşmadan önce ‘söylemek, söz söylemek’ (bk. TS, 2019: 618) temel anlamlarını karşılarken kalıplaşmadan sonra ‘öyleyse, yani’ (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 141) anlamlarını üstlenerek sözlüksel anlamından önemli ölçüde sapar. *demek ki* sözünün üstlenmiş olduğu anlamda *de-* fiilinin sözlüksel izini taşıması sebebiyle *de-* fiilinde gerçekleşen anlamsızlaşma yoğun bir dil bilgisel tutum sergileyen sontakılardan ve eklerden daha az yoğundur.

demek ki sözünü Hacıeminoğlu (2015: 141) *bağlama edatı*, Korkmaz (2017: 948) ise *cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaç* olarak değerlendirir. *demek ki* sözü tümceleri birbirine bağlama işlevinin yanında “çıkarım” bildiren bir kiplik söz olarak öne çıkar. *demek ki* sözü, orta ve küçük kategori arasında sınıflandırılmaya uygundur.

demek ki sözü, *Türkçe Sözlük*’te ‘şu hâlde, öyle ise’ (bk. TS, 2019: 619) anlamlarında verilmiştir.

demek ki sözünün işlevsel boyutlarını tanımlayan aşağıdaki tümcelere bakıldığında çeşitli kiplik yorumlamalara izin veren kullanımlarının olduğu görülür:

(34) *Bilmiyorum. Fakat misalini senden görüyorum. İyilik karnımızı doyurursa iyi oluruz. Doyurmazsa rızığımızı bulmak için fenalığa döneriz. Demek ki hayatta her şey talih ve tesadüfün oyunudur. İyiliklerde kötülüklerde kimsenin zati dahl ü tesiri yoktur. (UA: 400)*

(35) *Senin buna sevinmen gerek! **Demek ki** sıra sana da gelecek; bizden okumayı öğrenecekler sonra seni okuyacaklar, anlıyor musun, yani önce ortaokul bitecek, sonra liseye, üniversiteye sıra gelecek!* (KG: 110)

(36) *Ah, diyordu. Keşke biriyle tanışabilsem! Bir yandan da inanamıyordu. Doğru imzayı atmış olduğuna. Doğru işareti bırakmış olduğuna. **Demek ki** böyle oluyor, diyordu. **Demek ki** insan hissedince eli doğruya gidiyor!* (A: 280)

demek ki sözü 34, 35 ve 36 numaralı tümcelerin üçünde de “çıkarım kipliği”ni işaretleyen kiplik bir sözdür (bk. Hirik, 2021: 278). Üç tümcedeki çıkarım ifadelerinin referansı da *demek ki* sözünden önce gelen tümcelerdir.

3.1.4.4. *derken*

derken sözü, *de-* fiili, [-r] geniş zaman eki, [-i] cevherî fiili ve [-ken] zarf-fiil ekinin kalıplaşması ile oluşur.

de- fiili, isim-fiil eki ve *ki* bağlacı ile kalıplaşmadan önce ‘söylemek, söz söylemek’ (bk. TS, 2019: 618) temel anlamlarını karşılarken kalıplaşmadan sonra ‘sonra, nihayet, müteakiben’ (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 141) anlamlarını üstlenerek sözlüksel anlamından önemli ölçüde sapar. *derken* sözünün işlevsel kullanımları göz önüne alındığında *de-* fiilinin temel anlamının artık hissedilmediği görülür. Sontakılara, zamirlere ve eklere göre dil bilgisel tutumu daha az yoğun olan *derken* biçimi, sıfatlara ve zarflara kıyasla daha yoğun bir dil bilgisel içeriğe sahiptir. Bu nedenle orta kategori ve küçük kategori arasında konumlandırılabilir.

de- sözcük türü olarak fiil iken isim-fiil eki ile dil bilgiselleşmesinin ardından tür değiştirip işlevsel bir söze dönüşür.

Kaynaklarda *bağlama edatı* (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 141) olarak tanımlanan bu söz, “eylemin gerçekleşme zamanı”nı öncelik sonralık ilişkisi içinde sunar.

derken sözünde anlamsal ve söz dizimsel özelliklerin kaybına rastlanır. Dil bilgiselleşme sürecinde *de-* fiilinin geçişlilik özelliğini kaybedip özne ve tümleç gerektirmeyerek *söylem belirleyicisi* olduğu görülür (bk. Çubukçuoğlu, 2019: 88).

Türkçe Sözlük’te *derken* sözü ‘denildiği hâlde, tam o sırada’ anlamlarıyla verilip zarf olarak değerlendirilmiştir (TS, 2019: 637).

derken sözünün işlevsel boyutlarını tanıklandıran aşağıdaki tümcelere bakıldığında çeşitli kiplik yorumlamalara izin veren kullanımlarının olduğu görülür:

(37) *Böyle günlerde herkesin sınırları ayaktadır, herkes patlamaya hazırdır. **Derken**, akşam karavanası gelmeden hemen önce kapının zincirleri, kilidi, sürgüleri açıldı.* (YBKK: 14)

(38) *Çingırağın sesi ise zayıflamış, kesik kesik çıkıyordu artık. **Derken**, motorun homurtusu çingırağın sesini yutup yok etti.* (BG: 102)

37 ve 38 numaralı örneklerde yer alan *derken* sözü “sonra” anlamını karşılamaktadır. Fakat bu “sonra”dan kasıt çok geç bir zaman değildir. Tam aksine çok yakın bir zamandır. 38. örnekte ilk olay çingırağın sesinin zayıflamış olması, ikinci olay ise motorun sesinin çingırağın sesini bastırmasıdır. Ve bu iki olay arasında çok kısa bir zaman farkı vardır. Hatta neredeyse iki olay aynı zamanda gerçekleşir. Konuşur bu yüzden *derken* sözünü kullanmayı tercih eder.

3.1.4.5. *diye*

diye sözü, *de-* fiili, /y/ yardımcı sesi ve [-e] zarf-fiil eklerinin kalıplaşması ile oluşur (bk. Korkmaz, 2017: 898).

de- fiili, zarf-fiil eki ile kalıplaşmadan önce ‘söylemek, söz söylemek’ (bk. TS, 2019: 618) temel anlamlarını karşılarken kalıplaşmadan sonra ‘diyerek’ (bk. Ergin, 2013: 369) anlamını üstlenerek sözlüksel anlamından sapar. *de-* fiilinde gerçekleşen anlamsızlaşmanın yoğun bir dil bilimsel tutum sergilediğini belirtmeliyiz. Zira *diye* sözünde *de-* fiilinin sözlüksel izini taşıdığı görülmektedir.

de- fiili sözcük türü olarak fiil iken zarf-fiil eki ile dil bilgiselleşmesinin ardından tür değiştirip *sontakı* olarak tanımlanan işlevsel bir söze dönüşür. İşlevsel sözlerin temel olarak küçük kategoride değerlendirilmeleri sebebiyle *diye* sözü de küçük kategoride sınıflandırılmaya uygundur.

diye sözünün işlevsel boyutlarını tanıklandıran aşağıdaki tümcelere bakıldığında kiplik yorumlamalara izin veren kullanımlarının olduğu görülür:

(39) *Ben de meşguliyet, bir eğlence olsun **diye** işe giriştim.* (ŞM: 134)

(40) *Ali gelecek **diye** düşünüyorum* (Kerimoğlu, 2010: 468)

(41) *Üstelik benim icadımda iki kişi, iki yandan didonu tutacak, birer kişi elle pedalları çevirecek, ne olur- ne olmaz diye bir kişi de arkadan itecekti.* (CDTMA: 461)

39, 40 ve 41 numaralı örneklerde *diye* sözü konuşurların önermelere kişisel görüşlerini ekleme amacıyla kullanılmıştır. İlaveten Kerimoğlu bu işaretleyicinin tüm zaman ekleri ile kullanılabildiğini ve tümcenin sonuna gelebilen kiplik bir yüklem olabildiği görüşündedir (2010: 468).

3.1.4.6. *diyelim*

diyelim sözü, *de-* fiili, /y/ yardımcı sesinin ve [-elim] emir birinci çokluk kişi ekinin kalıplaşması ile oluşur.

de- fiili, emir birinci çokluk kişi eki ile kalıplaşmadan önce ‘söylemek, söz söylemek’ (bk. TS, 2019: 618) temel anlamlarını karşılarken kalıplaşmadan sonra ‘farz et, varsay’ gibi anlamları üstlenerek sözlüksel anlamından önemli ölçüde sapar. Sontakılara, zamirlere ve eklere göre dil bilgisel tutumu daha az yoğun olan *diyelim* biçimi, sıfatlara ve zarflara nazaran daha yoğun bir dil bilgisel tutum sergiler. Bu nedenle orta kategori ve küçük kategori arasında sınıflandırılmaya uygundur.

de- sözcük türü olarak fiil iken emir eki ile dil bilgiselleşmesinin ardından tür değiştirip “varsayım” bildiren kiplik bir söze dönüşür.

Türkçe Sözlük’te de *Güncel Türkçe Sözlük*’te de *diyelim* sözüne yer verilmemiştir.

diyelim sözünün işlevsel boyutlarını tanıklandıran aşağıdaki tümcelere bakıldığında kiplik yorumlamalara izin veren kullanımlarının olduğu görülür:

(42) ***Diye***lim, şans yokmuş da kızın, bir otelde yer buldu. (HİGV: 70)

(43) ***Diye***lim b’yi attık. (SKK: 72)

diyelim sözü, Hirik tarafından bir “varsayım kipliği” işaretleyicisi olarak ele alınır (2021: 288). Verilmiş olan örneklerde de aynı durum söz konusudur. Örneklerin her ikisinde de *diyelim* sözü tıpkı *tut ki* ve *varsay ki* sözlerinde olduğu gibi konuşurlar gerçekleşmemiş bir olayın gerçekleşme ihtimaline yönelik varsayımlarını *diyelim* sözüyle okuyucuya aktarmıştır.

3.1.4.7. *diyelim ki*

diyelim ki sözü, *de-* fiili, /y/ yardımcı sesi, [-elim] emir birinci çokluk kişi eki ve *ki* bağlacının kalıplaşması ile oluşur.

diyelim ki sözü, *diyelim* sözünün *ki* bağlaçlı versiyonudur. *de-* fiili, emir birinci çokluk kişi eki ve *ki* bağlacı ile kalıplaşmadan önce ‘söylemek, söz söylemek’ (bk. TS, 2019: 618) temel anlamlarını karşılarken kalıplaşmadan sonra ‘farz et-, varsay-’ gibi anlamları üstlenerek sözlüksel anlamından önemli ölçüde sapar. Zarf ve sıfatlardan daha yoğun, eklerden, zamirlerden ve edatlardan daha az yoğun dil bilgisel tutuma sahip olan *diyelim ki* sözü, orta ve küçük kategori arasında sınıflandırılmaya uygundur.

de- sözcük türü olarak fiil iken emir eki ve *ki* bağlacı ile dil bilgiselleşmesinin ardından tür değiştirip işlevsel bir söze dönüşür.

Kaynaklarda *cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaç* (bk. Korkmaz, 2017: 947) olarak tanımlanan bu sözün, “varsayım” bildiren kiplik bir söz olarak kullanıldığı görülür.

diyelim ki sözüne *Türkçe Sözlük*’te de *Güncel Türkçe Sözlük*’te de yer verilmemiştir.

diyelim ki sözünün işlevlerini tanıkladıran aşağıdaki tümcelere bakıldığında kiplik yorumlamalara izin veren kullanımlarının olduğu görülür:

(44) ***Diyeim ki***, *bu şiirlerin ses ögesini umursamadık, yalnız imgelerin görsel niteliği ve bunların iç tutarlığı üzerinde duracağız.* (SEY: 293)

(45) ***Diyeim ki*** *bir kötü adam var, tam kahramanı öldürecekken bir aslan üstüne atılıp onu parçalıyor.* (SEY: 112)

Kerimoğlu (2010: 466; 2020: 115) ve Hirik (2021: 288) *diyelim ki* sözünün bir “varsayım kipliği” işaretleyicisi olduğu görüşündedirler. Söz ile alakalı verilen örneklerde de varsayımın işaretlendiği görülmektedir. Tıpkı “varsayım kipliği”nin diğer işaretleyicileri (*tut ki*, *varsay ki*, *diyelim*) gibi *diyelim ki* sözünü de konuşur henüz gerçekleşmemiş bir durumun gerçekleşme ihtimali üzerine varsayımda bulunmak amacıyla kullanır.

3.1.5. *dola-*

3.1.5.1. *dolayı*

dolayı sözünün oluşumu hakkında birkaç görüş vardır. Li bunun muhtemelen *dola-* “dolamak” (<*tolga-) eyleminden türemiş bir sözcük olduğunu; bazı eski ve yeni dil ve lehçelerde çıkma durumundaki sözcüklerden sonra getirilerek sebep gösteren bir sontakı olarak kullanıldığını belirtmektedir (2004: 218). Korkmaz, *dolayı* edatının *tola-* fiili, /y/ yardımcı sesi ve [-u] zarf-fiil eklerinin kalıplaşması ile oluştuğu görüşündedir (2017: 899). Hacıeminoğlu ise *tolay-* fiili ve [-ı] zarf-fiil ekinin kalıplaşması yoluyla oluştuğunu belirtir. Ayrıca isimlerin ve zamirlerin çıkma hâli ile kullanıldığını ifade eder (2015: 38).

dola- fiili, zarf-fiil eki ile kalıplaşmadan önce ‘iplik, şerit, tel vb. nesneleri bir şeyin üzerine döndürerek sarmak, kavuşturmak’ (bk. TS, 2019: 697) temel anlamını karşılarken kalıplaşmadan sonra “sebep gösteren” bir işlevsel söz (Li, 2004: 218) olarak kullanılır. *dola-* fiilinde gerçekleşen anlamsızlaşma düzeyi, yoğun bir dil bilgisel tutuma işaret eder. Zira *dolayı* sontakısı *dola-* fiilinin sözlüksel izini taşımamaktadır.

dola- fiili sözcük türü olarak fiil iken zarf-fiil eki ile dil bilgiselleşmesinin ardından tür değiştirip *sontakı* olarak tanımlanan işlevsel bir söze dönüşür. Bu nedenle *dolayı* sözü, işlevsel sözlerin çoğu gibi küçük kategoride sınıflandırılmaya uygundur.

dolayı sontakısı kendisinden önce {-DAn} ayrılma isim durum ekini ister. Ergin ayrılma durum ekinin “çıkma, uzaklaşma, ayrılma, tarz, ölçü, sebep” vb. işlevleri olduğuna değinir (2013: 235). Söz konusu ekin sebep işlevi ise *dolayı* sözündeki sebep işlevini pekiştirir.

(46) *Hakareti eden, görenden ziyade suçlu olduğu hâlde düello usulünün mevcut olmamasından **dolayı** layık olduğu cezayı görmüyor.* (SP: 380)

(47) *Perennial Filozofi (ebedî felsefe) adı bundan **dolayı** ona uygun görülmüştür.* (M: 107)

(48) *Sultan bütün bu açıklamalardan **dolayı** kıvanç içindeydi.* (FS: 186)

3.1.6. *geç-*

3.1.6.1. *geçe*

geçe sözü, *geç-* fiili ve [-e] zarf-fiil ekinin kalıplaşması ile oluşur.

Korkmaz (2017: 443) ve *Türkçe Sözlük* (2019: 913) *geçe* sözünü zarf olarak değerlendirir. Göktürk ise *geçe* sözünün tümcede yanındaki birimlerle anlam kazanması sebebiyle sontakı olduğu görüşündedir (2022: 39).

geç- fiili, zarf-fiil eki ile kalıplaşmadan önce ‘bir yerden başka bir yere gitmek’ temel anlamını (bk. TS, 2019: 917) karşılarken kalıplaşmadan sonra ‘herhangi bir saat başını geçerek, geçerken’ (bk. TS, 2019: 913) anlamını üstlenerek sözlüksel anlamından önemli ölçüde sapar ve tek başına kullanıldığında herhangi bir anlamı karşılamayan işlevsel bir söze dönüşür. Bu nedenle *geçe* sözünde gerçekleşen anlamsızlaşma düzeyi, yoğun bir dil bilgisel tutuma işaret eder. *geç-* fiili sözcük türü olarak fiil iken zarf-fiil eki ile dil bilgiselleşmesinin ardından tür değiştirip *sontakı* olarak tanımlanan işlevsel bir söze dönüşür. İşlevsel sözlerin çoğu gibi *geçe* sözü de küçük kategoride sınıflandırılmaya uygundur.

(49) *Çeyrek geçe zil çalınır, efendi gelirdi.* (BAS: 163)

(50) 9. *Bayan Nurten Top, daha da güzel olduğu için daha da geç, saat onu elli geçe gelmiştir.* (NM: 106)

[-e] zarf-fiili Türkiye Türkçesinde aktif olarak kullanılmayan bir ektir (Ergin, 2013:193). 49 ve 50. tümcede yer alan *geçe* sözünün kullanımı saat sözleri ile sınırlıdır. Ve sözün bu kullanımında [-e] zarf-fiil ekinin aktifmiş gibi kullanımı söz konusudur. Yani *geçe* sözündeki [-e] zarf-fiilinin *geçince* sözündeki [-ince] zarf-fiil eki ile aynı işlevde kullanıldığı görülür.

3.1.7. *git-*

3.1.7.1. *giderayak*

giderayak sözü, *git-* fiili, [-ar] geniş zaman sıfat-fiil ekinin üzerine *ayak* isminin kalıplaşması ile oluşur.

Hacıeminoğlu, *giderayak* birimini Türkiye Türkçesinde bağlama edatı olarak kullanılan bir deyim olduğunu belirtip mevcut gramer kitaplarının deyimler başlığı altında bu ve benzeri deyimlerin hiçbirine yer verilmediğini ifade eder. Tümce içindeki anlam ve işlevi göz önünde bulundurulduğunda ise böyle deyimlerin de bir çeşit edat olarak sayıldığını ve çoğunlukla konuşma dilinde kullanıldığını ekler (2015: 152).

Hacıeminoğlu'nun *giderayak* sözünü edat olarak kabul ederken *Türkçe Sözlük*'te aynı söz zarf olarak değerlendirilir (bk. TS, 2019: 944). Edatların küçük, zarfların ise orta kategoride değerlendirilmeleri sebebiyle bu iki görüş, iki farklı kategoriye gönderme yapmaktadır.

git- fiili, [-ar] geniş zaman sıfat-fiil eki ve *ayak* adı ile kalıplaşmadan önce 'bir yere doğru yönelmek' (bk. TS, 2019: 948) temel anlamını karşılarken kalıplaşmadan sonra 'gitme anında, gitmek üzereyken' (bk. TS, 2019: 944) anlamlarını üstlenerek sözlüksel anlamından önemli ölçüde sapar. *giderayak* sözünde *git-* fiilinin anlamı belli ölçüde hissedildiği için fiilde gerçekleşen anlamsızlaşma düzeyi sontakılara, eklere ve zamirlere kıyasla daha az yoğun bir dil bilgisel tutuma işaret eder.

giderayak dil bilgiselleşmesinin ardından tür değiştirip *zarf* olarak kullanılır. Zarfların orta kategoride değerlendirilmelerinden ötürü *giderayak* sözü de orta kategoride sınıflandırılmaya uygundur.

(51) ***Giderayak* işlerim var bitirilecek, *giderayak*.** (NHBS: 1689)

(52) *Haklısın güzelim, aslında **giderayak** edecek bir laf bulamıyorum.* (CNB: 36)

3.1.8. gör-

3.1.8.1. göre

göre sözü, *gör-* fiilinin [-e] zarf-fiil eki ile kalıplaşması sonucu oluşur.

Ergin, *göre* sözünün 'bir şeye uygun olarak, gereğince, bakarak, nazaran' anlamlarını üstlenen bir *sontakı* oluşunu ve aynı zamanda Türkçenin asıl edatlarından biri olup karşılaştırma edatı olduğunu ifade eder. Bu konuda Ergin (2013: 371) ve Korkmaz (2017: 898) ortak bir bakış açısına sahiptir.

gör- fiili, zarf-fiil eki ile kalıplaşmadan önce ‘göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek’ (bk. TS, 2019: 969) temel anlamını karşılarken kalıplaşmadan sonra sözlüksel anlamından saparak tek başına kullanıldığında herhangi bir anlamı karşılamayan işlevsel bir söze dönüşür. Bu nedenle *göre* sözünde gerçekleşen anlamsızlaşma düzeyi, yoğun bir dil bilgisel tutuma kaynaklık eder.

gör- fiili sözcük türü olarak fiil iken zarf-fiil eki ile dil bilgiselleşmesinin ardından tür değiştirip *sontakı* olarak tanımlanan işlevsel bir söze dönüşür. Tüm son çekim edatları gibi *göre* de de küçük kategoride sınıflandırılmaya uygundur.

göre sontakısı kendisinden önce {-A} yönelme isim durum ekini ister.

göre sözünün işlevsel boyutlarını tanımlayan aşağıdaki tümcelere bakıldığında çeşitli kiplik yorumlamalara izin veren kullanımlarının olduğu görülür:

(53) *Bu iş neymiş, bu Ahmet bu kızı saraydan nasıl kaçırdı, sen anlat bakalım ona göre bir şey düşünelim.* (ADE: 87)

(54) *Salondan gelen seslerden anladığına göre başka bir duruşma başlamıştı.* (AA: 72)

(55) *Uzun bir süre kalacağız orada. Ona göre yapın hazırlığı.* (DÇC: 259)

Yukarıda verilmiş olan örneklerde *göre* sontakısından önce {-A} yönelme durum eki gelmektedir. *göre* sözünün {-A} *göre* şeklinde kullanımı okuyucuya görsel ve işitsel delillerden hareketle akıl yürütmeye dayalı bir yorumda bulunduğu aktarır (bk. Hirik, 2021: 221). 53 ve 54 numaralı örneklerde *göre* sontakısı okuyucuya işitsel delillerden hareketle akıl yürüttürür. 55. tümcede ise *göre* edatının tümceye kattığı anlam diğer iki örnekten farklıdır. Akıl yürütmeye dayalı bir yorumdan ziyade tümceye “uyarı” anlamı katar.

(56) *Karışıklık bize göre kabullenişte değil, her şeyi tek tek çocuğa anlatabilmekte* (CDTMA: 470)

Bu tümcedeki *göre* sontakısı daha farklı bir işleviyle karşımıza çıkar. *için* edatı sözün yapısındaki sebep anlamından başlayan bir genişlemeye uğrar. Söz konusu genişleme ile *için* edatı *göre*, *mahsus*, *özgü* vb. edatların bazı işlevlerini kapsayarak “tahsis ve süre” bildiren kullanım genişliğine sahip olur (Korkmaz, 2017: 912).

3.1.8.2. *görelim*

görelim sözü, *gör-* fiili ve [-elim] emir birinci çokluk kişi ekinin kalıplaşması ile oluşur.

gör- fiili emir eki ile kalıplaşmadan önce ‘göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek’ (bk. TS, 2019: 969) temel anlamını karşılarken kalıplaşmadan sonra ‘bakalım, bekleyelim, hele’ (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 152) anlamlarını üstlenerek sözlüksel anlamından önemli ölçüde sapar. *görelim* sözündeki dil bilgisel tutum zarflardan ve sıfatlardan yoğun, eklerden, zamirlerden ve sontakılardan daha az yoğundur. Bu nedenle *görelim* sözü orta ile küçük kategori arasında konumlandırılmaya uygundur.

gör- fiili sözcük türü olarak fiil iken emir eki ile dil bilgiselleşmesinin ardından tür değiştirip “şaşkınlık, meydan okuma” bildiren kiplik bir söze dönüşür.

Türkçe Sözlük’te de *Güncel Türkçe Sözlük*’te de *görelim* sözüne yer verilmemiştir.

görelim sözünün işlevsel boyutlarını tanıklandıran aşağıdaki tümcelere bakıldığında çeşitli kiplik yorumlamalara izin veren kullanımlarının olduğu görülür:

(57) *Bütün genç salakları kendine âşık etmek istiyorsun, beni et de **görelim!*** (K: 148)

(58) *Bizim gibi gece-gündüz çalışanlar da **görelim!*** (CM: 84)

(59) *Türk toprakları can çekişirken bu ölümcül hastanın imdadına kimse yetişemezken **bir de ne görelim!*** Bir kanun geliyor. (USA: 45)

57 numaralı örnekte konuşur kendisinin âşık olmayacağından emindir ve *görelim* sözü ile tümceye “meydan okuma” anlamı katar. Aynı durum 58. örnek için de geçerlidir. Fakat 59. örnekte ise konuşur rapor dosyasında gördüğü bir şeye karşı “şaşkınlığı”nı *görelim* sözü ile okuyucuya aktarır.

3.1.8.3. *göreym*

göreym sözü, *gör-* fiili ve [-eyim] emir birinci teklik kişi ekinin kalıplaşması ile oluşur.

gör- fiili emir eki ile kalıplaşmadan önce ‘göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek’ (bk. TS, 2019: 969) temel anlamını karşılarken kalıplaşmadan sonra içinde bulunduğu tümceye “şaşkınlık, meydan okuma” gibi kiplik bildirim kazandıran bir söz olarak kullanılır. *göreyim* sözündeki dil bilgisel tutum zarflardan ve sıfatlardan yoğun, eklerden, zamirlerden ve sontakılardan daha az yoğundur. Bu nedenle *göreyim* sözü orta ile küçük kategori arasında konumlandırılmaya uygundur.

Türkçe Sözlük’te de *Güncel Türkçe Sözlük*’te de *göreyim* sözüne ulaşılammıştır.

(60) *İki saat Robert Taylor ’un yerine konuş da **göreyim** seni.* (ABVB: 157)

(61) *Ha bakayım, **göreyim** seni.* (TG: 126)

(62) *Tencereni kapağını açtım. **Bir de ne göreyim?*** (HS: 45)

60. örnekte konuşur muhatabının *Robert Taylor ’un yerine konuşamayacağına* inanır. Ve muhatabına alaycı bir tavırla meydan okur. Meydan okuma bildirimini de okuyucuya *göreyim* sözü ile aktarır. 61. tümcede ise *göreyim* sözü “cesaret verme, güven” duygularını aktarma amacıyla kullanılır. 62 numaralı tümcede *göreyim* sözünün bir diğer kullanımı göze çarpar. Söz konusu tümcede *bir de ne göreyim* biçiminde kullanıldığında okuyucuya “şaşkınlık” kiplik bildirimini yansıtır.

3.1.9. *il-*

3.1.9.1. *ile*

ile sözü, *il-* fiili ve [-e] zarf-fiilinin kalıplaşması ile oluşur.

Yong-Song Li *ile* edatının *il-* fiilinin zarf biçimi olduğunu ve bağlaç olarak da kullanıldığını belirtir. Aynı zamanda bu sontakının sözcüğün sonuna geldiğinde “birliktelik, işteşlik, araç, sebep veya durum” anlattığına da değinir (2004: 237).

Söz konusu edat hakkında Ergin’in ve Korkmaz’ın görüşlerinin de Li’nin görüşünden çok farklı olmadığını ifade etmek gerekir. Ergin (2013: 353) ve Korkmaz (2017: 898) da *ile* sözünün *il-* fiili ve [-e] zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluştuğunu ifade etmişlerdir.

il- fiili, zarf-fiil eki ile kalıplaşmadan önce ‘hafif bir düğüm yaparak bağlamak’ temel anlamını (bk. TS, 2019: 1179) karşılarken kalıplaşmadan sonra ‘birliktelik,

beraberlik, araç, neden, durum' (bk. Li, 2004: 237) anlamlarını üstlenerek sözlüksel anlamından önemli ölçüde sapar. *il-* fiilinde gerçekleşen anlamsızlaşma yoğun bir dil bilgisel tutuma kaynaklık eder. Zira *ile* edatı dil bilgiselleşmenin ardından *il-* fiilinin temel anlamını taşımamaktadır.

il- fiili sözcük türü olarak fiil iken zarf-fiil eki *ile* dil bilgiselleşmesinin ardından tür değiştirip *bağlama edatı* ve *sontakı* olarak tanımlanan işlevsel bir söze dönüşür. Bu açıdan küçük kategoride sınıflandırılmaya uygundur.

(63) *Mistisizm **ile** klâsik ilim zihniyetini barıştırmak bahs mevzuu olduğu zaman Bertrand Russel'in müstehzi reddi haksız değildir.* (M: 110)

(64) *Fakat katil **ile** maktulün aynı şahısta içtiması fiilen maddi cezaya imkân bırakmaz.* (SA: 267)

(65) *O kisveye girmiş yalanlar **ile** oyalanırlar.* (EB: 118)

ile edatı hem *bağlama edatı* hem de *sontakı* olarak karşımıza çıkar. 63 ve 64 numaralı örneklerde *ile* iki adı bağlama maksadıyla *bağlama edatı* olarak kullanılmıştır. 65 numaralı tümcede ise tümcedeki fiil *ile* olan ilişkisi sebebiyle *sontakı* olduğu belirtilebilir.

3.1.10. *i-*

3.1.10.1. *ise*

ise sözü, *i-* fiili ve [-se] şart ekinin kalıplaşmasıyla oluşur.

Ergin, *ise* sözünün bağlama ve kuvvetlendirme edatı olduğunu ve sonuna geldiği birimi aynı cinsten başka bir birime bağladığını belirtir. Söz konusu bağlama ve belirtmenin bir mukayese, karşılaştırma ifadesi taşıması sebebiyle bu edata mukayese, karşılaştırma edatı adının verilebileceğini ifade eder (2013: 361).

ise'ye ilişkin yapısal açıklamadan hareketle iki tane *ise*'nin varlığını tanıklarız. İlki şart anlamı taşıyan çekimli bir fiil iken ikincisi *ise* edat olan yanı şart bildiriminin bulunmadığı mukayese ve karşılaştırma taşıyan *ise*'dir (Ergin, 2013: 361).

Mukayese ve karşılaştırma bildiren *ise*'nin yapısındaki *i-* fiili, Türkiye Türkçesinde aktif kullanılmaz. Eski Türkçede kullanılan bir yardımcı fiil olan *er-*

fiili, *er->ir->i-* şeklinde bir gelişim gösterir. Bu gelişim neticesinde *i-* fiili ortaya çıkar. Söz konusu fiil asıl fiiller gibi *i-* şekliyle tek başına kullanılmayıp fiil gövdesi oluşturması mümkün değildir (Vural, 2013: 45-46). Bu nedenle *ise* sözünde gerçekleşen anlamsızlaşma düzeyi, yoğun bir dil bilgisel tutuma kaynaklık eder.

er- fiilinin art-zamanlı süreçte dil bilgiselleşmiş biçimi olan *i-* ana yardımcı fiili, şart eki ile yeniden dil bilgiselleşir. Bu açıdan küçük kategoride sınıflandırılmaya uygundur.

(66) Zehra **ise** beni bu fıkirden vazgeçirtmek için elinden gelen yosmalığı esirgemiyordu. (SAE: 360)

3.1.11. *kal-*

3.1.11.1. *kala*

kala sözü, *kal-* fiili ve [-a] zarf-fiil ekinin kalıplaşması ile oluşur.

Korkmaz (2017: 443) ve *Türkçe Sözlük* (2019: 1272) *kala* sözünü zarf olarak değerlendirir. Göktürk ise *kala* sözünün tümcede yanındaki birimlerle anlam kazanması sebebiyle *sontakı* olduğu görüşündedir (2022: 39).

kal- fiili zarf-fiil eki ile kalıplaşmadan önce ‘olduğu yeri ve durumunu korumak, sürdürmek’ temel anlamını (bk. TS, 2019: 1283) karşılarken kalıplaşmadan sonra ‘kaldığında’ (bk. TS, 2019: 1272) anlamını üstlenerek sözlüksel anlamından önemli ölçüde saparak tek başına kullanıldığında herhangi bir anlamı karşılamayan işlevsel bir söze dönüşür. Bu nedenle *kala* sözünde gerçekleşen anlamsızlaşma düzeyi, yoğun bir dil bilgisel tutuma kaynaklık eder.

kal- fiili sözcük türü olarak fiil iken zarf-fiil eki ile dil bilgiselleşmesinin ardından tür değiştirip *sontakı* olarak tanımlanan işlevsel bir söze dönüşür. Bu açıdan küçük kategoride sınıflandırılmaya uygundur.

(67) “On iki’ye bir **kala!**” doğan yalnız ben değilim. (OİBKD: 9)

kala sözündeki [-a]zar-fiil eki Türkiye Türkçesinde işlek olmayan bir ektir (Ergin, 2013: 193). Saat sözleri ile kullanımında bu ekin aktifmiş gibi gözükmektedir. Yani *kala* sözündeki [-a] zarf-fiilinin *kalınca* sözündeki [-ınca] zarf-fiil eki ile aynı işlevde kullanıldığı görülür.

3.1.11.2. *kaldı ki*

kaldı ki sözü, *kal-* fiili, [-dı] görülen geçmiş zaman eki ve *ki* bağlacının kalıplaşması ile oluşur.

kal- fiili, görülen geçmiş zaman eki ve *ki* bağlacı ile kalıplaşmadan önce ‘olduğu yeri ve durumu korumak, sürdürmek’ temel anlamını (bk. TS, 2019: 1283) karşılarken kalıplaşmadan sonra ‘üstelik, ayrıca’ (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 165) anlamlarını üstlenerek sözlüksel anlamından önemli ölçüde sapar. *kaldı ki* sözü, zarflardan ve sıfatlardan daha yoğun bir dil bilgisel tutum sergiler. Fakat eklere, edatlara ve zamirlere kıyasla daha az yoğun bir dil bilgisel tutuma sahiptir. Bu nedenle *kaldı ki* sözü orta ve küçük kategori arasında konumlandırılabilir.

Ergin (2013: 356) tarafından *cümle başı edatı*, Korkmaz (2017: 947) tarafından *cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaç* ve Hacıeminoğlu (2015: 165) tarafından ise *bağlama edatı* olarak incelenen *kaldı ki* sözü anlamsal içerik olarak *nitekim* sözüne yakın bir kullanımı söz konusudur.

kaldı ki sözü *Türkçe Sözlük*’te ‘bundan başka, bununla birlikte’ (bk. TS, 2019: 1284) anlamlarına gelen söz olarak geçmektedir.

(68) ***Kaldı ki***, artık eskisi gibi müesseseden şüphe de etmiyordum. (SAE: 363)

(69) ***Kaldı ki*** bu sizin kabahatiniz değil! (SAE:347)

(70) ***Kaldı ki*** ben sizin kudretlerinizi bilirim. Siz benim keşfimsiniz. (SAE: 334)

kaldı ki sözü, Hirik tarafından “varsayım işaretleyici”leri arasında değerlendirilmiştir (2021: 289). Fakat tarafımızca *kaldı ki* biçiminin yer aldığı örneklerde “varsayım kipliği”ni işaretleyen bir kullanımına rastlanamadı. Yukarıdaki örneklerde *kaldı ki* sözünün “dahası, üstelik” sözleri ile koşut bir anlamsal içeriğe sahip olduğu görülmektedir.

3.1.12. *kork-*

3.1.12.1. *korkarım*

korkarım sözü, *kork-* fiili, [-ar] geniş zaman eki ve [-ım] birinci teklik kişi eklerinin kalıplaşması ile oluşur.

kork- fiili geniş zaman ve birinci teklik kişi ekleri ile kalıplaşmadan önce ‘korku duymak, ürkmek, dehşete kapılmak’ temel anlamını (bk. TS, 2019: 1482) karşılarken kalıplaşmadan sonra ‘sanırım, belki, herhalde, galiba’ (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 174) anlamlarını üstlenerek sözlüksel anlamından önemli ölçüde sapar. Sontakılara, zamirlere ve eklere göre dil bilgisel tutumu daha az yoğun olan *korkarım* sözü, sıfatlara ve zarflara kıyasla daha yoğun bir dil bilgisel tutuma sahiptir. Bu nedenle orta kategori ve küçük kategori arasında konumlandırılabilir.

Hacıeminoğlu’nun (2015: 174) *bağlama edatı* olarak ele aldığı *korkarım* sözünün, “tahmin” bildirimi bulunan kiplik bir söz olarak kullanımı söz konusudur.

korkarım sözüne *Türkçe Sözlük*’te de *Güncel Türkçe Sözlük*’te de yer verilmemiştir.

korkarım sözünün işlevsel boyutlarını tanımlayan aşağıdaki tümcelere bakıldığında kiplik yorumlamalara izin veren kullanımlarının olduğu görülür:

(71) *Böyle giderse **korkarım** gün günden firaklı olacak* (OBY: 211)

(72) ***Korkarım***, *bu iş çok ileriye gidecek, diyordu.* (ATG: 56)

(73) ***Korkarım***, *yaya kaldın bu gurbet çıkmazında.* (HD: 7)

korkarım sözü de tıpkı *kim bilir* sözü gibi Türkçedeki “tahmin kipliği”ni işaretleyen sözler arasında yer alır (bk. Hirik, 2021: 254). 71, 72 ve 73 numaralı tümcelerde yer alan *korkarım* sözü “tahmin kipliği”ni ifade edecek biçimde kullanılır. İlgili tümcelerde konuşur olayın ileriye gideceğine dair geleceğe dönük bir tahminde bulunmakta ve bu tahminini okuyucuya *korkarım* sözü ile aktarmaktadır.

3.1.13. *gez-*

3.1.13.1. *ne gezer*

ne gezer sözü, *ne* soru sözü, *gez-* fiili ve [-er] geniş zaman eklerinin kalıplaşması ile oluşur.

ne sözü ‘hangi şey, her şey’ temel anlamlarını (bk. TS, 2019: 1757) karşılar. *gez-* fiili geniş zaman eki ile kalıplaşmadan önce ‘hava alma, hoş vakit geçirme’ temel anlamlarını (bk. TS, 2019: 941) karşılarken kalıplaşmadan sonra ‘mümkün değil, kat’iyyen, asla’ (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 183) anlamlarını üstlenerek

sözlüksel anlamından önemli ölçüde sapar. *ne gezer* sözünün dil bilgisel tutumu küçük kategoride yer alan sontakılara ve eklere göre daha az yoğundur. Orta kategoride yer alan zarflara ve sıfatlara göre ise daha yoğundur. Bu nedenle orta ve küçük kategori arasında konumlanabilecek bir dil bilgisel yoğunluğa sahiptir.

ne gezer sözünü Hacıeminoğlu (2015: 183) *bağlama* edatı, Korkmaz (2017: 954) *cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaç* olarak ele alır. Tümcedeki olumsuz bir durumu aktarma amacı taşıyan kiplik bir söz olarak da kullanıldığı anlaşılr.

Türkçe Sözlük'te *ne gezer* sözünün *ne arar* sözü ile aynı anlamda kullanıldığı belirtilir. Sözün anlamı ise 'onda yoktur' (bk. TS, 2019:1757) olarak verilir.

(74) *İsterdim ki üvey kızım Zehra'ya benzesin! Ne gezer, şirretin biri çıktı.* (SAE: 291)

(75) *Ahmak herif lodosa, poyraza sövüyor. Bende din iman ne gezer...* (UA: 117)

(76) *Bir gün gelir de kocan vahameti anlar, aklını başına toplar ümidiyle bekledim. Fakat ne gezer...* (CP: 216)

Kerime Üstünova *ne gezer* sözünü "dil bilgisel olumsuzlayıcı" olarak ele alır (2016: 1713). Söz ile alakalı verilen örneklerin hepsinde sözün olumsuz bir durumu okuyucuya aktarmak için kullanıldığı göze çarpmaktadır. 74 numaralı örnekte konuşur üvey kızının Zehra'ya benzemesini istemektedir. Fakat üvey kızı Zehra'ya benzememiş olacak ki konuşur bu sitemini ve hayal kırıklığını *ne gezer* sözü ile okuyucuya aktarır.

3.1.14. *ol-*

3.1.14.1. *ola ki*

ola ki sözü, *ol-* fiili, [-a] istek eki ve *ki* bağlacının kalıplaşması ile oluşur.

ol- fiili istek eki ve *ki* bağlacı ile kalıplaşmadan önce 'meydana gelmek, varlık kazanmak' (bk. TS, 2019: 1798) temel anlamlarını karşılarken kalıplaşmadan sonra 'belki' (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 187) anlamını üstlenerek sözlük anlamından önemli ölçüde sapar. Zarf ve sıfatlardan daha yoğun, ekler, sontakılar vb.den daha az yoğun

dil bilgisel tutuma sahip olan *ola ki* sözü, orta ve küçük kategori arasında sınıflandırılmaya uygundur.

ol- sözcük türü olarak fiil iken istek eki ve *ki* bağlacı ile dil bilgiselleşmesinin ardından tür değiştirip işlevsel bir söze dönüşür.

Kaynaklarda *bağlama edatı* (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 187) olarak tanımlanır. *ola ki* sözü çoğunlukla Türkiye Türkçesinde *diyelim ki*, *farz edelim* sözleri gibi “varsayım”ları işaretler (bk. Kerimoğlu, 2010: 463). Kerimoğlu, söz konusu kiplik ifadenin Türkiye Türkçesinde geniş ve gelecek zaman ekleri ile kullanımlarının olmadığını ifade etmektedir (2020: 112).

Türkçe Sözlük’te *ola ki* sözüne yer verilmemiştir (bk. TS, 2019). Fakat *Güncel Türkçe Sözlük*’te *ola ki* sözüne ‘olabilir ki, belki’ anlamlarıyla yer verilmiştir (Erişim: 02.01.2025)

(77) **Ola ki** Fransa’dadır ya da Finlandiya’da. (SS: 58)

(78) **Ola ki** senin odanın kapısı açılır, **ola ki** sen bir yerden çıkıp odana gireceksindir. **Ola ki** beni görürsün. **Ola ki** bir merhaba dersin. **Ola ki** bir baş selamı. (YG: 1932)

77 numaralı tümcede bilgi kipliği içerisinde yer alan “kesin dışılık” söz konusudur. Konuşur bilgisinden tam olarak emin olmaması nedeniyle *ola ki* sözünü kullanarak tereddüdünü okuyucuya aktarır. 78 numaralı tümcede ise konuşur muhatabına olası “varsayım”ları aktarma amacıyla *ola ki* sözünü kullanır.

3.1.14.2. *olmasın*

olmasın sözü, *ol-* fiili, [-ma] olumsuzluk ve [-sın] emir üçüncü teklik kişi eklerinin kalıplaşması ile oluşur.

ol- fiili olumsuzluk ve emir üçüncü teklik kişi ekleri ile kalıplaşmadan önce ‘meydana gelmek, varlık kazanmak’ (bk. TS, 2019: 1798) temel anlamlarını karşılarken kalıplaşmadan sonra “kuşku ve tahmin” (bk. Kerimoğlu, 2020: 108) ifade ederek sözlük anlamından önemli ölçüde sapar. *olmasın* sözü, orta ve küçük kategori arasında konumlandırılabilir.

ol- sözcük türü olarak fiil olumsuzluk ve emir üçüncü teklik kişi ekleri ile dil bilgiselleşmesinin ardından tür değiştirip işlevsel bir söze dönüşür.

olmasın sözüne *Türkçe Sözlük*'te de *Güncel Türkçe Sözlük*'te de yer verilmediği görülür.

olmasın sözünün işlevsel boyutlarını tanımlayan aşağıdaki tümcelere bakıldığında çeşitli kiplik yorumlamalara izin veren kullanımlarının olduğu görülür:

(79) *Sakin yanlışın **olmasın**. Kim dedi sana bunu?* (CDTMA: 477)

(80) *Sakin senin sorduğun İspanya **olmasın**?* (CDTMA: 266)

(81) *Vay anasını, Suat'ların yalısı **olmasın** bu?* (BU: 296)

(82) *Acaba ne oldu? Annesi azarlamış **olmasın**?* (BU: 197)

olmasın sözü Kerimoğlu tarafından hem bilgi hem de yükümlülük kipliğinin anlam alanında olduğunu belirtir. Bilgi kipliğinde söz konusu kiplik ifade şüpheyi işaretlerken yükümlülük kipliğinde yasakları işaretler (2010: 459). 79 numaralı tümcede *olmasın* sözü “kuşku / şüphe kipliği”ni işaretleyecek şekilde kullanılmıştır. Söz konusu tümcede konuşur yeterli ve kesin bilgiye sahip olmadığı bilginin doğruluğundan şüphe etmiş ve okuyucuya bu şüphesini aktarmak için *olmasın* sözünü kullanmıştır. Nitekim hemen arkasından gelen tümce de bu şüpheyi desteklemektedir.

80, 81 ve 82 numaralı tümcelerde yer alan *olmasın* sözü ise “tahmin kipliği”nin işaretleyicisi durumundadır. 80. tümcede konuşur sorulan ülkenin İspanya olabileceğini düşünerek bir tahminde bulunup bu tahminini *olmasın* sözü ile bildirmektedir.

3.1.14.3. *olsa olsa*

olsa olsa sözü, art arda gelen iki *ol-* fiili ve [-sa] şart ekinin kalıplaşmasıyla oluşur.

ol- fiili, şart eki ile kalıplaşmadan önce ‘meydana gelmek, varlık kazanmak’ (bk. TS, 2019: 1798) temel anlamlarını karşılarken kalıplaşmadan sonra ‘belki, ancak’ (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 188) anlamlarını üstlenerek sözlüksel anlamından önemli ölçüde sapar. Zarflara ve sıfatlara kıyasla daha yoğun bir tutum sergileyen *olsa olsa* sözü orta ve küçük kategori arasında konumlandırılabilir.

ol- sözcük türü olarak fiil iken şart eki ile dil bilgiselleşmesinin ardından tür değiştirip işlevsel bir söze dönüşür.

Kaynaklarda *bağlama edatı* (bk. Hacıeminoğlu, 2015: 188) olarak tanımlanan bu sözün, “tahmin” bildiren bir kiplik söz olarak kullanıldığı görülmektedir.

Türkçe Sözlük’te *ol-* maddesinin altında anlamı açıklanmadan bırakılan *olsa* *olsa* sözü (bk. TS, 2019: 1799) Güncel Türkçe Sözlükte ‘son ihtimal olarak, ancak’ anlamlarıyla kaydedilmiştir (GTT, Erişim: 23.05.2024).

olsa olsa sözünün işlevsel boyutlarını tanımlayan aşağıdaki tümcelere bakıldığında çeşitli kiplik yorumlamalara izin veren kullanımlarının olduğu görülür:

(83) *Yani Türkiye Türkçesinin “atası” değil, **olsa olsa** amcaoğlu.* (KZ: 285)

(84) *Yani oradaki ek de -sal değil, **olsa olsa** ı’sı yutulmuş olarak -ıl.* (KZ: 237)

(85) *Şaziye **olsa olsa**, en fazlası on dört yaşında...* (APN: 175)

Kerimoğlu (2020: 113) ve Hirik (2021: 276) *olsa olsa* sözünün “tahmin kipliği” işaretleyicisi olduğu görüşündedirler. Hirik bu sözün tahmin kipliği işaretleme sebebinin morfolojik olduğunu belirtir. Yani *ol-* fiilinden sonra gelen {-sA} şart ekinin tekrarlı kullanımı neticesinde bir kiplik ifade belirdiğini düşünür (2021: 276). 83 ve 84 numaralı tümcede konuşur kesin olmayan fakat kesinliğe en yakın olan seçeneği yani tahminini okuyucuya *olsa olsa* sözü ile aktarır. Söz konusu tümcelerde yer alan *olsa olsa* sözü “çok çok” anlamına yakın olacak şekilde kullanılmıştır. Kerimoğlu, konuşurun olasılıklar içinde en güçlü ihtimali kullanması durumunda *olsa olsa* kiplik ifadesinin kullanıldığını belirtir. Yani *kesinlikle, mutlaka* gibi kesinlik bildiren ifadelerin aktarımında kullanılan bir yapıdır (2010: 464). 85 numaralı tümcede konuşur bir kişinin yaşı ile alakalı tahminde bulunur. Fakat konuşurun bu tahmine kesine yakın, güçlü bir tahmindir.

3.1.15. *öt-*

3.1.15.1. *öte*

öte sözü, *öt-* fiili ve [-e] zarf-fiil eklerinin kalıplaşmasıyla oluşur.

Ergin, *öte* sözünün Türkiye Türkçesinde “+DAn ileri” anlamını karşılayan bir *sontakı* olduğunu belirtir (2013: 369). Hacıeminoğlu ise *öte* sözünün *mekân zarfı* olduğunu ve *öt-* ‘geçmek’ fiilinin zarf-fiil şekli olduğu görüşündedir (2015: 69). Korkmaz ise ilgili birimi *zarf* olarak değerlendirir (2017: 443). Yong-Song Li *öte*

sözünün *öt-* ‘geçmek’ fiilinin ulaç biçimi olduğunu ifade ederek bu sözün eski ve yeni Türk dil ve lehçelerinde -Türkiye Türkçesi de dâhil- *sontakı* olarak kullanıldığını belirtir. Araştırmacı, biçimin Türkiye Türkçesinde ‘daha ileride, daha uzak; bir şeyin arkadan gelen kısmı, öbür yan, daha fazla, çok’ gibi anlamları karşılamak için kullanıldığını da ekler (2004: 365).

öt- fiili zarf-fiil eki ile kalıplaşmadan önce Eski Türkçede ‘geçmek’ temel anlamını karşılarken kalıplaşmadan sonra ‘konuşmanın temel olarak aldığı bir şeyden daha uzak olan yer veya şey (1), daha fazla, çok (4)’ (bk. TS, 2019: 1862) anlamlarını üstlenerek sözlüksel anlamından önemli ölçüde sapar.

öt- dil bilgiselleşme süreçlerinin ardından tür değiştirerek *sontakı* olarak tanımlanan işlevsel bir söze dönüşür. *Türkçe Sözlük*’te yer alan dördüncü anlamında ise *sıfat* olarak kullanılmaktadır. *öte* sözü, kullanım alanına göre iki kategoride sınıflandırılmaya uygundur. *Sontakı* olarak kullanıldığında küçük, *sıfat* olarak kullanıldığında ise orta kategoride sınıflandırılabilir.

(86) *Yazı makinesiyle de kötü şey yazılır, ama matbaaya gitmek üzere. Ondan öte yazı makinesinin en kötü hareketi, ticaret mektupları yazmasıdır.* (MK: 61)

(87) *Zira Şişli’den öte, kırlara doğru yürümeyi kararlaştırmışlardır.* (ANH: 265)

(88) *Güzel olduğu pek iddia edilemezdi ama güzellikten de öte güçlü bir çekiciliği vardı.* (TS: 1862)

86 ve 87 numaralı tümcelerde *öte* sözü *sontakı*, 88. tümcede ise *sıfat* görevinde kullanılmıştır.

3.1.16. *san-*

3.1.16.1. *sanırım / sanırsın / sanırsınız*

sanırım sözü, *san-* fiili, [-ır] geniş zaman eki ve [-ım] birinci teklik kişi eklerinin kalıplaşmasıyla oluşur.

san- fiili geniş zaman ve birinci teklik kişi ekleri ile kalıplaşmadan önce ‘bir şeyin olma veya olmama ihtimalini kabul etmekle birlikte, olabileceğine daha çok inanmak, zannetmek’ temel anlamını (bk. TS, 2019: 2028) karşılarken kalıplaşmadan

sonra tahmin bildiren işlevsel bir söze dönüşür. Sontakılara, eklere ve zamirlere kıyasla daha az yoğun bir dil bilgisel tutuma sahip olan *sanırım* sözü, zarflar ve sıfatlarla kıyaslandığında daha yoğun bir dil bilgisel içeriğe sahiptir. Bu nedenle *sanırım* sözünün orta ve küçük kategori arasında sınıflandırılması uygundur.

Ayrıca işlevsel olduğu belirlenen *sanırım* sözü yanında, kök fiilin aktif olarak kullanıldığı *sanırsın* ve *sanırsınız* şeklindeki çekimli biçimler eş zamanlı olarak ölçünlü Türkçede izlenebilmektedir.

sanırım sözüne *Türkçe Sözlük*'te de *Güncel Türkçe Sözlük*'te de yer verilmemiştir.

Türkçe Sözlük'te *sanırım* sözüne yer verilmemiştir (bk. TS, 2019).

(89) *Yemeğe gitti **sanırım**...* (BK: 92)

(90) *Rüzgâra maruz çerçeveler zangırdadı **sanırım**.* (Dİ: 336)

(91) *En olmaz bir yerden çıkıvereceksin **sanırım**.* (SA: 244)

(92) *Hem de nasıl? Sürücüsü de **sanırsın** paşa torunu.* (VÇ1G: 128)

(93) ***Sanırsınız** ki bunlar, ayaklarını yaşamın köprüsünden öteye atmış seksenlik adamlar değillerdir.* (MN: 246)

sanırım sözü, Türkiye Türkçesinde “tahmin”e, “olasılığ”a dayalı yapılacak yorumlarda sıkça kullanılan işaretleyicilerdendir (bk. Hirik, 2021: 250). Kerimoğlu da *sanırım* sözünün “şüphe”, “çıkarım” ve “tahmin” belirten bir bilgi kipliği belirtici olduğu görüşündedir (2010: 461). 89 numaralı tümcede bahsedilen kişinin yemeğe gittiğine ilişkin kesin bir bilgi yoktur. Bu sebeple konuşur *sanırım* sözü ile tahmin ifadesini bildirir. 90 ve 91 numaralı tümcelerde yer alan *sanırım* sözü için de aynı yorumu yapmak mümkündür.

3.1.17. *tut-*

3.1.17.1. *tut ki*

tut ki sözü, *tut-* fiili, [Ø] ikinci teklik kişi emir eki ve *ki* bağlacının kalıplaşması ile oluşur.

tut- fiili, eksiz emir çekimi ve *ki* bağlacı ile kalıplaşmadan önce ‘elde bulundurmak, ele almak’ temel anlamlarını (bk. TS, 2019: 2391) karşılarken

kalıplaşmadan sonra ‘varsay ki’ (bk. TS, 2019: 2391) anlamını üstlenerek sözlüksel anlamından önemli ölçüde sapar. Dil bilgisel tutumundaki yoğunluk seviyesi göz önüne alındığında *tut ki* sözü, orta ve küçük kategori arasında konumlandırılabilir.

tut- sözcük türü olarak fiil iken *ki* bağlacı ile dil bilgiselleşmesinin ardından tür değiştirip işlevsel bir söze dönüşür.

Kaynaklarda *cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaç* (bk. Korkmaz, 2017: 947) olarak tanımlanan bu sözün, “varsayım” bildiren kiplik bir söz olarak kullanıldığı görülür.

tut ki sözü *Türkçe Sözlük*’te ‘varsay ki’ (bk. TS, 2019: 2391) olarak geçmektedir.

(94) ***Tut ki*** mutluyum, ***tut ki*** yıkıldım! Sana ne! (Z: 66)

(95) ***Tut ki*** sen bir şiiri çok iyi yazsan / ya da çok iyi bir şiir yazsan (BS: 594)

(96) ***Tut ki*** avukatsın İstanbul barosuna kayıtlısın (BS: 572)

tut ki sözü, Kerimoğlu (2010: 465; 2020: 114) ve Hirik (2021: 289) tarafından “varsayım kipliği” işaretleyicisi olarak ele alınır. Verilen üç tümcede de *tut ki* sözünün varsayım işaretleyici olarak kullanılmıştır. Konuşurlar üç tümcede de henüz gerçekleşmemiş bir durumun gerçekleşebilme ihtimali üzerine varsayımda bulunurlar.

3.1.18. varsay-

3.1.18.1. varsay ki

varsay ki sözü, *varsay-* fiili, [Ø] ikinci teklik kişi emir eki ve *ki* bağlacının kalıplaşması ile oluşur.

varsay- fiili, eksiz emir çekimi ve *ki* bağlacı ile kalıplaşmadan önce ‘bir olgunun sonuçlarından yararlanabilmek, bu sonuçlar üzerine düşünce üretebilmek için onu olmuş veya olacak saymak’ temel anlamını (bk. TS, 2019: 2471) karşılarken kalıplaşmadan sonra ‘bunları hesaba katmasak da’ (bk. TS, 2019: 2471) anlamını üstlenerek sözlüksel anlamından önemli ölçüde sapar. Sontakılara, eklere ve zamirlere nazaran daha az yoğun bir dil bilgisel tutum sergileyen *varsay ki* sözü, orta ve küçük kategori arasında konumlandırılabilir.

varsay- sözcük türü olarak fiil iken eksiz emir çekimi ve *ki* bağlacı ile dil bilgiselleşmesinin ardından tür değiştirip “varsayım” bildiren kiplik bir söz olarak tanımlanan işlevsel bir söze dönüşür.

varsay ki sözü *Türkçe Sözlük*’te ‘bunları hesaba katmasak da’ (bk. TS, 2019: 2471) anlamını karşılayan bir söz olarak geçmektedir.

varsay ki sözünün işlevsel boyutlarını tanımlayan aşağıdaki tümcelere bakıldığında çeşitli kiplik yorumlamalara izin veren kullanımlarının olduğu görülür:

(97) **Varsay ki** uzun bir yola çıkacak metnin, bir zümrüdüanka'nın bacağına bağlanarak. (ÇİY: 217)

(98) **Varsay ki** sen onun emmisisin ve senin ona hediyeindir. (ADK: 2)

(99) **Varsay ki** sordum. (ZT: 40)

varsay ki sözü, Kerimoğlu (2010: 466; 2020: 114) ve Hirik (2021: 289) tarafından fiilin kendisinden ve temel anlamından da anlaşılacağı üzere varsayım kipliği içerisinde ele alınır. 97, 98 ve 99 numaralı tümcelerde konuşurlar gerçekleşmemiş bir olayın gerçekleşme ihtimaline yönelik varsayımlarını *varsay ki* sözüyle okuyucuya aktarmıştır.

3.2. ANALİTİK KURULUMLAR

3.2.1. Art-Fiiller

Türkçede hâl ya da durum karşılayan sözlere zarf denir. Zarf-fiiller ise fiillerin zarf biçimleri olup bir şahsa ve zamana bağlanmazlar. Aynı zamanda fiillerin zarf biçimlerinin *temel fiil + zarf-fiil + yardımcı fiil* biçiminde yapıları oluşturma kabiliyeti de vardır. Literatürde *yardımcı fiil*, *tasvirî fiil*, *tasvir fiili*, *art-fiil* gibi terimlerle de adlandırılan söz konusu fiiller, temel fiildeki zarf-fiil eki ile birleşip temel fiilin niteleyicisi durumundadırlar. İlâveten temel fiil ile alakalı oluş veya kılınışın gerçekleşme özelliğine ve tarzına yönelik bilgi verirler. Johanson, Türkçedeki zarf-fiilli yapıları dört seviyede inceler (1995: 313-315). Güzel tarafından (2020a: 481-482) söz konusu seviyeler aktarılmıştır.

Seviye 1: Özneleri birbirinden farklı olan zarf-fiil eki almış bir fiil ile tümcenin yüklemi olan fiilden oluşur: *Ali gelince Osman şaşırıldı*.

Seviye 2: Özneleri birbiriyle aynı olan zarf-fiil eki almış bir fiil ile tümcenin yüklemi olan fiilden oluşur: *Ali gelince şaşırdı*.

Seviye 3: Zarf-fiil eki almış fiil ile yalın bir fiilin birleşmesi ile oluşur. Bu iki parça birleşerek başka bir anlamı karşılayacak şekilde kullanılır. Dolayısıyla bu seviye sözlükselleşme eğilimindedir: *alıp gel-* ‘getirmek’.

Seviye 4: Fiil, zarf-fiil eki almış olan fiilin niteleyicisi konumundadır. Temel parça, zarf-fiilli parçadaki zarf-fiil eki ile birlikte kılınmış ifade eden -sürerlik bildiren {-ıp gel-} gibi- bir art-fiil oluşturur.

Johanson’un dördüncü seviyede sınıflandırdığı yapılar için literatürde araştırmacılar tarafından kullanılan farklı terimler de bulunur. Banguoğlu (1974), Eraslan (2012), Korkmaz (2017) *tasvir fiili*, *tasvir fiil*, *tasvirî fiil*, Gabain (1953) *deskriptif fiil*, Demir (2013), Bacanlı (2014) *art-fiil* terimini kullanmıştır.

Banguoğlu (1974: 488) ve Korkmaz (2017: 708-709) art-fiillerin iki farklı fiilin kaynaşmasından oluşan birleşik fiil tabanı olduğu görüşündedir. İlk fiilin {-A}, {-I} veya {- (y)-Ip} zarf-fiillerinden birini alarak bir yapı oluşturduğunu ve asıl anlamın bu fiilde olduğunu belirtirler. İkinci yapı da bir fiil olmasına rağmen zaman içerisinde bu fiil sözlük anlamından saparak yani dil bilgiselleşerek yardımcı fiil olarak kullanılır. Aynı konuyu birleşik fiiller içinde inceleyen Demir (1994: 84-85), temel fiilin sözlüksel anlamını koruduğunu ve yardımcı fiilin sözlük anlamından sapıp dil bilgisel bir işlev üstlendiğini ifade eder.

Bir fiilin ekleşebilmesi için ilk olarak yardımcı fiil olması gerekir. Fiil yardımcı fiil olduktan sonra eklendiği temel fiilin değişik işlevlerde kullanılmasına olanak sağlar (Gökçe, 2010: 98). Yardımcı fiilin zarf-fiil almasıyla temel fiil çeşitli şekilde değişikliğe uğrar (Demir, 2013: 389). Temel fiilin artık yardımcı fiil olması durumunda bir sözcük türü değişimi (kategorisizleşme) söz konusudur. Bu sürecin sonunda fiil çekim özelliklerini kaybeder (Heine, 1993: 55).

Fiillerin yardımcı fiillere dönüşürken dil bilgiselleşme süreçlerine uğrar. Bu süreçlerin sonunda fiillerin belirli özelliklerini kaybetmesinin yanı sıra dil bilgiselleşen fiiller kiplik, zaman ve görünüş şeklinde adlandırılan yapıların ortaya çıkışında önemli rol oynarlar. Bacanlı kılınışı şu şekilde açıklar: “.... *Kılınış ise fiil leksemlerinin ve eylem öbeklerinin içsel olarak taşıdıkları eylem tarzı özelliklerini*

içeren ve bunların tasnif edilmesini öngören sözlüksel bir kategoridir.” (2014: 30). Karadoğan ve Hirik ise kılınışı fiilin kök ya da gövdesindeki hareketin hakiki dünyadaki gerçekleşme biçimi olarak açıklar. Fiillerin bildirdiği hareketler sınırı, süreci veya belirli bir noktayı gösterebilir. Ve bu durum fiilden fiile değişiklik gösterir. O hâlde kılınışı, fiillerin başlangıç, süreç ve bitiş sınırını işaret eder (2015: 49-50). Johanson’un kılınışı hakkındaki görüşü ise fiillerin iç yapısında bulunan zaman vurgusu olduğu yönündedir. Fiilin gerçekleşmesi için belirli bir sınıra ihtiyaç duyulur. Bu sınıra ise kritik sınır denir. Araştırmacı esas aldığı kritik sınıra göre fiilleri kendi içinde *dönüşümlü* ve *dönüşümsüz* olmak üzere ikiye ayırır (2000: 56-59).

Dönüşümlü Fiiller (Transformativa)

Kritik sınıra sahip olan fiiller dönüşümlü fiillerdir. Bu tarz fiillerin bildirmiş olduğu hareketin gerçekleşmiş sayılabilmesi için kritik sınırı geçmiş olması gerekir. Söz konusu dönüşüm başlangıçta ya da sonda olabilir. Diğer bir deyişle dönüşümlü fiiller *başlangıç* ve *bitiş* dönüşümlü olmak üzere iki kategoride sınıflandırılır.

Başlangıç Dönüşümlü Fiiller (Initialtransformativa)

Başlangıç dönüşümlü fiiller ilk kez Johanson tarafından kullanılır ve araştırmacı söz konusu fiilleri *initialtransformativa* diye adlandırır. Fiilin bildirdiği hareketin gerçekleşmiş sayılabilmesi için kritik sınır / dönüşüm noktası başlangıçta olmalıdır (2000: 62). Bu fiilleri Türkiye’deki araştırmacılar çalışmalarında *ön dönüşümlü* (bk. Gökçe, 2013: 54; Aslan Demir, 2013: 70-71) ve *ön sınırı vurgulayan* (bk. Uğurlu, 1999: 1185; Korkmaz, 2007: 537) terimleriyle inceler. Söz konusu fiiller başlangıç niteliğinde olan dinamik bir fiili ve hareketin bitmesiyle ortaya çıkan hâlleri bildirme kabiliyetine sahiptir. Başlangıç dönüşümlü fiillere örnek olarak *ol-*, *otur-*, *yat-*, *uzan-*, *hatırla-*, *tanı-*, *sakla-* vb. fiiller gösterilebilir (bk. Bacanlı, Madiyeva ve Mambetova, 2015: 22).

Bitiş Dönüşümlü Fiiller (Finaltransformativa)

Johanson çalışmalarında bitiş dönüşümlü fiilleri *finaltransformativa* olarak adlandırır. Bu fiillerin gerçekleşmiş sayılabilmesi için fiilin bildirdiği hareketin kritik sınır/ dönüşüm noktası sonda olmalıdır (2000: 60-61). Söz konusu fiillere örnek olarak *patla-*, *hapşır-*, *farkına var-*, *unut-* gibi anlık fiiller gösterilebilir. Anlık fiillerin yanı sıra öncesinde bir sürece sahip olan örnekleri de vardır: *gel-*, *yaşlan-*,

büyü-. Yani fiillerin anlık veya sürece yayılmış olmasından daha önemli nokta fiillerin dinamik eylemleri bildirmesi ve kılımları açısından bitiş noktasını açık bir şekilde ifade etmesidir (bk. Bacanlı, Madiyeva ve Mambetova, 2015: 22).

Dönüşümsüz Fiiller (Nontransformativa)

Dönüşümsüz fiiller Johanson'un terminolojisinde *nontransformativa* olarak geçer. Bu fiillerin gerçekleşmiş sayılabilmesi için dönüşümlü fiillerin aksine aşılması gereken bir sınır ya da nokta yoktur (2000: 63). Bu fiillerin başlangıç ve bitiş sınırları belirsizdir ve gerçekleşmekte olan fiilin sadece süreç safhası yansıtılır. Bu fiillere örnek olarak *içer-*, *var ol-*, *ait ol-*, *oku-*, *çalış-*, *koş-* gibi hem durağan hem de dinamik fiiller örnek olarak gösterilebilir (bk. Bacanlı, Madiyeva ve Mambetova, 2015: 21).

*

Art-fiillerle oluşturulan fiil birleşiklerinde, temel fiilin içeriğini birtakım kılımlısal içeriklerle dönüştürdükleri görülür. Söz konusu bildirimler² şöyle belirtilebilir:

(i) ***Evre Bildirimleri***: Eyleme başlangıç sınırı ve bitiş sınırı bildirimini kazandırır.

(ii) ***Nicel Bildirimler***³: Eylemin süresi, yoğunluğu, tekrarlılığı, hızı, tezliğı, birdenbire oluşu gibi gerçekleşme biçimlerini betimleyebilir.

(iii) ***Vektörel (Yönelim) Bildirimleri***: Eylemin gerçekleşme yönüne ilişkin bilgiler verebilir.

(iv) ***Eylemin Kimin İçin Yapıldığı Bildirimi***: Eylemin kimin için, kimin yararına yapıldığına ilişkin bilgi verebilir.

Benlikçi [Egotive] Bildirimi: Öznenin kendi yararına gerçekleştirdiği iş, oluş ya da hareketi bildirir.

Adres Gösterici [Adressive] Bildirimi: Öznenin bir başkasının yararına gerçekleştirdiği iş, oluş ya da hareketi bildirir.

² Söz konusu şablon için bk. Nasilov (1989), Lebedev (2016) ve Güzel (2021, 2023a)

³ Dil bilimi literatüründeki *İng. quantitative, Alm. quantitativ, Rus. кантитативе* vb. terimlerinin Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır.

Bunların dışında art-fiillerin kılınışsal içeriklerinden doğan birtakım kiplik bildirimlere de tanık olunabilmektedir. Örneğin {-A bil-} yeterlik fiilinin eylemin gerçekleştirilebildiği ya da gerçekleştirilemediği bildirimi dışında “ihtimal, rica, izin, tavsiye” gibi kiplik ifadelerine de tanık olunabilmektedir.

Dil bilgiselleşme sürecinin sonunda art-fiil yapısında bulunan fiiller, sözlüksel anlamlarından uzaklaşarak dil bilgisel bir görev üstlenir. Türkiye Türkçesindeki art-fiiller söz konusu edildiğinde bunların daha ziyade nicel bildirimlerle ilişkilendirilebileceği görülmektedir. Söz konusu yapılar “yeterlilik”, “tezlik”, “sürerlilik”, “yaklaşıklık” gibi işlevlerle kendi aralarında ayrılır.

3.2.1.1. {-A bil-} Art-Fiili

Türkiye Türkçesinde {-A bil-} şeklinde görülen bu yapı “yeterlilik” işlevli kullanılır. *bil-* temel fiil olarak ‘bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak’ (bk. TS, 2019: 344) anlamını karşılarken zamanla sözlüksel anlamından sapar ve “yeterli olma, yetenek, olasılık, gücü yetme, tavsiye, teklif, yasak, rica, izin” işlevlerini üstlenir. Yapıdaki görevi ile yapıya katmış olduğu yeni anlamlar ise temel fiili niteler ve kipsel bir kategori oluşturur. İlgili yapı çoğunlukla bitişik yazılmakla beraber temel fiil ve yardımcı fiilin arasına *da/de* bağlacı girdiğinde ayrı yazılma durumu söz konusudur. *bile de bilir, koşa da bilir* vb. verilmiş olan örneklerde iki fiilin arasına giren bağlaç yapıya “ihtimal, olasılık, emin olmama” gibi anlam katar.

Gülsün Mehmet, yeterlilik fiilinin sözlüksel düzlemde çekim düzlemine geçtiğini belirtir. Fiilin geçirmiş olduğu dil bilgiselleşme süreçlerinin sonucu olarak anlamının daraldığını fakat görev alanının genişlediğini ve görev yerinin sabitlendiğini de ekler (2007: 82). Hirik’e göre yeterlilik fiili dil bilgiselleşme süreçlerine uğramasının ardından sözlükbirim olmaktan ziyade ek görevinde kullanılır hâle gelir ve eş zamanlı olarak *bil-* fiili Türkiye Türkçesinde yaygın bir sözlükbirim olarak kullanılır (Hirik, 2017: 214). Kara ise söz konusu yapının “yeterlilik (muktedirlik/gücü yetme), yetenek, yetmezlik (kılamama), ihtimal, kılamama ihtimali, rica, izin, tavsiye, yasak” vb. işlevleri olduğuna değinir (2011: 1429-1435).

Yeterlilik fiilinin olumsuzunda, geniş zaman çekiminde olan ve birer istisna teşkil eden *yapamayabilirim*, *koşamayabilirim* tümceleri dışında *bil-* yardımcı fiili kullanılmaz. Türkiye Türkçesinde yeterlik çekiminin olumsuzu için Eski Türkçe *u-* fiilinden gelişen şekiller baskın bir kullanıma sahiptir.

(100) *Kapınızı aralık ederseniz antreyi de **görebilirsiniz**.* (CP: 460)

(101) *Elinden zor kurtularak kendimi pencereden aşağı **atabildim**.* (Şİ: 100)

(102) *Türkü diyordu ki, bu kadar çok, bu kadar güçlü olan karıncalar fillerin de **hakkından gelebilir**.* (FS: 192)

{-A bil-} yapısının en sık kullanılan ve bilinen işlevi “yeterlilik / muktedirlik / gücü yetme” olarak belirtilebilir. 100. tümcede konuşur, kapı açık bırakıldığı zaman antreyi görebilme imkânına, gücüne sahip olabileceklerini ifade eder. 101. tümcede ise konuşur, zor şartlar altında kendini pencereden atma gücünü kendine bulmuştur. 102. tümcede ise karıncaların gücü fillerin hakkında gelmeye yetmektedir. Dolayısıyla her üç tümcede aynı işlev tanıklanmaktadır.

(103) *Çitalar sıfırdan 108 km/s hıza 3,1 saniyede **erişebilir**.*

Bu tümcede ise {-A bil-} art-fiili *yetenek* ifade etme maksadıyla kullanılır. Yapısı *muktedirlik* işlevi ile aynı gözükse de tümcelerin bağlamında farklılık söz konusudur. Yeterlilik fiilinin “yetenek” işlevinde kurulan tümcedeki becerinin gerçekleşmesi için çaba gösterilmez. Çünkü söz konusu kabiliyet genetiğe bağlı olarak doğuştan gelir (Kara, 2011: 1430).

(104) *Sözlerini bile **dinletemedi**.* (SAE: 362)

(105) *O gece sabaha kadar **uyuyamadım**.* (KS: 678)

104. ve 105. tümcelerde *muktedirlik* işlevinin olumsuz biçimi, yani “muktedir olamama / yetmezlik” işlevi tanıklanır. Söz konusu yetersizliğin kaynağı kişinin kendisi ya da dış etkenler olabilmektedir (Kara, 2011: 1430).

(106) *Bu akşam **ölebilirim**, rüzgâr, güneş, saġnak.* (OBY: 230)

(107) *Yazıya dökme kıvamına getirdiğim konu her an **eksilebilir**.* (AG: 186)

106. ve 107. tümcelerdeki {-A bil-} art-fiili “ihtimal, olasılık” yani kesin olmayan bir durumu okuyucuya aktarır. 106 numaralı tümcedeki *ölebilirim* sözü ölmeme ihtimalini de içerisinde barındırır. Aynı şekilde 107. tümcede de *eksilebilir* ifadesi eksilmeme ihtimalini de bildirir.

(108) *İspatı gereken her şeyin şahsıma karşı ispat edilmesi gerektiğini ispat edebilir misiniz?* (CDTMA: 436)

(109) *Sizi bu akşam **görebilir** miyim?* (SAE: 365)

(110) *Birini **gönderebilir** misin bizim Camgöz'e?* (KUK: 15)

108, 109 ve 110. tümcelerde [-e bil-] yardımcı fiili “rica” bildirme amacıyla kullanıldığı düşünülebilir. Ancak konuşurun tonlamasının farklı kiplik bildirimlere de kapı açabileceği göz ardı edilmemelidir. Örneğin 108 numaralı örnekte, konuşurun ciddi bir üslup ve sorgulayıcı bir bakış açısıyla ilgili tümcede dillendirmesi durumunda “şüphe” bilgisinden de söz edilebilir.

(111) *Söyleyin **çıkabilir** miyiz?* (FS: 154)

(112) ***Bakabilir** miyim ben de?* (BÇ: 283)

(113) *Müdür Bey sizi bekliyor, içeri **girebilirsiniz**.* (Kara, 2011: 1434)

(114) *Buraya park **edebilirsiniz**.* (Kara, 2011: 1434)

111. ve 112. tümcelerde [-a bil-] art-fiili konuşur tarafından muhatabından izin almak için kullanılmıştır. 113. ve 114. tümcelerde ise [-e bil-], “izin vermek” maksadıyla kullanılmıştır.

(115) *Buralardan biraz uzaklaşabilir, kafanı **dinleyebilirsin**.* (Kara, 2011: 1434)

(116) *Şu kilolardan nasıl kurtulacağım? Yemene, içmene dikkat edebilir, yürüyebilir, düzenli alıştırılmalar **yapabilirsin**.* (Kara, 2011: 1434)

Son olarak 115 ve 116. tümcelerde ilgili art-fiil “tavsiye ve öğüt” niteliği taşır.

3.2.1.2. {-Iver} Art-Fiili

Türkiye Türkçesinde {-Iver-} şeklinde görülen bu yapı, alan yazında tezlik fiili olarak adlandırmaktadır. İlgili art-fiilin yapısına ilişkin farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bunlardan ilkinde, söz konusu yapı ver- fiili ile ilişkilendirilir. Bu görüşte olanlara göre ver- fiili temel fiil olarak ‘üzerinde, elinde veya yakınında olan bir şeyi birisine erişirmek, iletmek’ (bk. TS, 2019: 2481) anlamını karşılarken zamanla sözlüksel anlamından saparak önündeki zarf-fiil ile dil bilgiselleşerek “çabukluk, birdenbirelik, kolaylık” vb. işlevlerini üstlenir. Biçimsel açıdan ise

değişikliğe uğrayıp yardımcı fiil ile zarf-fiil eki birleşir (Gabain, 1988: 22; Demir, 1994: 88-89; Korkmaz, 2017: 714). Erdal ise söz konusu tezlik yapısı hakkında farklı bir görüşe sahiptir. Buradaki yardımcı fiilin *ver-* olmadığını ifade eden araştırmacı, Türkçede farklı değişkelerde *yeber-*, *jiber-* *ziber-*, *ciber-*, *yiber-* şekillerinde görülen ‘yollamak’ anlamına gelen fiile atıfta bulunur. Bu fiilin Eski Türkçede olmadığını fakat Eski Türkçedeki *ıd-* ‘göndermek’ ve *ber-* ‘vermek’ fiillerinden oluşan *ıd-u ber-* yapısının ilgili art-fiilin kaynağı olabileceğini görüşündedir. Zira Eski Türkçede söz konusu yapı, zarf-fiilli şekli ile görülmesine de *ıd-* fiili ‘bir işi birden yapmak, çabuk tamamlamak’ anlamlarıyla kılınış anlamlı yardımcı fiil olarak kullanılır (2013: 171).

{*-Iver-*} yapısı art-fiil olarak “çabukluk, anidenlik” vb. işlevlerinin yanı sıra “eylemi bir başkası için yapmak” işleviyle de kullanılır (Gabain, 1988: 22). Demir de söz konusu yapının “çabukluk, bir şeyi başkası için yapma, ihtimal, özensizlik” vb. işlevlerinden söz eder. İlaveten bu yapının art-fiiller içinde (*ahkoy-* fiili dışında) dar ünlülü tek art-fiil olduğunu ifade eder (1994: 88-90).

(117) *Daha sonra bir güneş **çıkıverdi** ortaya.* (TBK: 143)

(118) *Hile, riya bilmiyor, düşündüğünü hemen **söyleyiveriyordu**.* (Dİ: 183)

(119) *Kadının bütün öfkesi **silinivermişti**.* (EK: 147)

117, 118 ve 119. tümcelerde {- *I ver-*} art-fiili “çabukluk, anidenlik” işlevlerini aktarma amacıyla kullanılmıştır.

(120) *Sevdacığım **yapıverir** şimdi birer kahve bize.* (TBE: 18)

(121) *Al! dedi, **çalkalayiver**...* (C: 71)

(122) *Sen de bu kadcığını **yapıverirsin** hatırım için.* (AK: 243)

120, 121 ve 122. tümcelerde ise {- *I ver-*} art-fiili “bir şeyi başkası için yapma” işlevini aktarma amacıyla kullanılmıştır. Dil bilimi literatüründe çoğunlukla egotive [benci/benlikçi] ve adressive [adres gösterici] kavramları ile açıklanan kılınış bildirimleri, eylemin kimin için yapıldığı bilgisini içinde barındırır (bk. Güzel, 2023a: 628). Yukarıdaki örneklerde ise “işin başkası için yapılması” yani adres gösterici [adresiv] kılınış bildirimi söz konusudur.

3.2.1.3. {-Adur-} ve {-Xp dur-} Art-Fiilleri

Türkiye Türkçesinde süreklilik bildiren art-fiiller sayıca diğerlerinden fazladır. Süreklilik bildiren yardımcı fiiller *dur-*, *kal-*, *koy-*, *git-*, *gör-*, *gel-* olmak üzere altı tanedir. Söz konusu yardımcı fiillerin bazıları {- (y)A} zarf-fiili ile bazıları {-Ip} zarf-fiil ile bazıları da hem {-Ip} hem de {- (y)A} zarf-fiillerinin ikisi ile de dil bilgiselleşerek analitik bir kurulum oluşturabilir. Bu iki farklı zarf-fiil ile dil bilgiselleşen art-fiiller, bünyelerindeki zarf fiillerin ayrı ve bitişik yazımına göre farklılık arz ederler. {- (y)A} ile dil bilgiselleşenler bitişik, {-Ip} ile dil bilgiselleşenler ise ayrı yazılırlar. Bahsedilen art-fiiller literatürde “süreklilik, sürerlilik, sürerlik ve sürek” gibi aynı işleve işaret eden adlandırmalarla tanımlanırlar (Banguoğlu, 1974: 491; Korkmaz, 2017: 716-724).

Söz konusu fiiller, yardımcı fiil olarak kullanılmalarının yanı sıra sözlüksel fiil olarak da tanıklanırlar. Bu nedenle kaynaklarda *yarı tasviri fiil* (bk. Banguoğlu, 1974: 493) ve *belirleyici birleşik fiil* (bk. Korkmaz, 2009: 834) şeklinde adlandırıldıkları görülür. Hirik, sözlüksel anlamlarını kaybeden bu fiillerin “hareketin gerçekleşme tarzını” ifade ettiklerini belirtir. Bu nedenle bu fiillerin “eşzamanlı yapıları” doğurduğu görüşündedir (Hirik, 2017: 214).

*

dur- fiili hem {- (y)A} hem de {-Ip} zarf-fiillerinin ikisi ile kullanılır. *dur-* temel fiil olarak ‘hareketsiz durumda olmak’ (bk. TS, 2019: 725) temel anlamını karşılarken art-fiil olarak kullanılması durumunda *Türkçe Sözlük*’teki on beşinci anlamı ile ilişkili olarak “süreklilik, tekrarlılık, devamlılık” kılınmış özelliklerini kazanır. Bu art-fiilin {-Ip} ve {- (y)A} zarf-fiilleri ile kullanımında biçimsel ve işlevsel farklılıklar vardır. {-Ip} zarf-fiili ile kullanıldığında ayrı, {- (y)A} zarf-fiili ile kullanıldığında ise bitişiktir. İşlevsel açıdan ise {-Adur-} devamlılığı ve sürekliliği daha yoğun bir şekilde hissettiren {-Ip dur-} konuşurun hoşnut olmadığı ya da şikâyetle bulunduğu durumlarda daha çok kullanılır (Göktürk, 2022: 67). Ancak söz konusu işlevlerin ilgili biçim birimlere yüklenmesinde bir kesinlik yoktur.

(123) *Attır, cennet otaklarında kişneyerekten, kıç ataraktan doyunadursun...*
(DA: 418)

(124) Siz **laflayadurun!** Çıkıp bir bakayım şunlara. (AG: 121)

123 ve 124. tümcelerde {-Adur} art-fiili “süreklilik” bildirmektedir. Her iki örnekte de konuşma zamanında gerçekleşen eylemin bitiş sınırı bildirilmeden sürmesi söz konusudur.

(125) *Ön kapıdaki çizige bakıp durdu.* (FİG: 191)

(126) *Murat Belge'ye o mektubu yazan, yazabilen beni de her zaman kutlayıp durdum.* (GT: 230)

(127) *Bre Erkal oğlum, ayran budalas1 gibi ağzını açmış, ne bakıp duruyorsun suratıma?* (S: 94)

125 ve 126. tümcelerde {-Ip dur-} art-fiilindeki “süreklilik”, 127. tümcedekine göre daha yoğun hissedilmektedir. 127. tümcede süreklilik bildiriminin yanında bir rahatsızlık ifadesi de söz konusudur. Konuşur kendisine bakılmasından duyduğu rahatsızlığı ilgili yapı ile ortaya koymuştur. Bu açıdan yapının nicel ve kiplik kullanımların ikisine de kapı açtığı görölmektedir.

3.2.1.4. {-Akal-} ve {-Xp kal-} Art-Fiilleri

kal- fiili de hem {-(y)A} hem de {-Ip} zarf-fiilleri ile kullanılır. *kal-* temel fiil olarak ‘olduğı yeri ve konumu korumak, sürdürmek’ (bk. TS, 2019: 1283) temel anlamını karşılarken önündeki zarf-fiiller ile dil bilgiselleşerek art-fiilleşmesinin ardından “süreklilik ve devamlılık” işlevlerini üstlenir. Bu art-fiilin kullanımında biçimsel olarak farklılıklar vardır. Fakat işlevsel olarak farklılık izlenmez, {-Akal-} ile {-Ip kal-} birbirinin yerine kullanılabilir: ör. *donakal-*, *donup kal-* vb. Bu iki yapının birbiri yerine kullanılamadığı tek bir durum söz konusudur. Temel fiil *kal-* olduğı zaman yalnızca {-A kal-} yapısı kullanılır: ör. *kalakal-* vb.

Gökçe {-A kal-} yapısında vurgunun anlam ayırt edici işlevine değinir. Örnek olarak *yatağın bir köşesinde uyuyakaldım* tümcesini verip *kal-* yardımcı fiilinin iki evreli özelliğı nedeniyle iki farklı vurgu ile okunabileceğı görüşündedir. Vurgu *uyuya'kaldım* olduğında fiil birinci evreyi işaretleyerek ‘uyuma durumuna geçmek’ anlamını taşır. Vurgu *uyuyakaldı'm* örneğinde olduğı gibi zarf-fiilden yardımcı fiile geçtiğı takdirde ikinci evreye işaret ederek ‘uyuma durumum sürmüş’ anlamı belirir (2013: 147).

(128) *Demek o sularda sonsuza dek yitip gitmek, uyuyakalmak yok.* (SİS: 195)

(129) *Tren gitti ardından **bakakaldım***. (RBVY: 143)

128 ve 129 numaralı örneklerde {-A kal-} art-fiilinde iki farklı bildirim izlenir. 128. numaralı tümcede “uyuma duruma geçiş” yani bir hâlin başlangıcı söz konusudur. 129. tümcede ise konuşur treni kaçarır ve arkasından bakar. Bu bakma eyleminin sürdüğü ise okuyucuya {-Akal-} yapısı ile aktarılır.

(130) *Mutfak kapısının önünden geçerken ikisi de **donup kaldı***. (TA: 52)

(131) *iki elinin parmaklarını ağzına sokup ısırmış, donmuş gözlerle öylece, tepeden tırnağa kana batmış öylece **bakıp kalmıştı***. (DK: 75)

130 ve 131. tümcelerde yine {-Xp kal-} “süreklilik” bildirir.

3.2.1.5. {-Agel-} Art-Fiili

{-(y)A gel-} şeklinde oluşan art-fiil çoğunlukla “süreklilik” bildirir. *gel-* temel fiil olarak ‘ulaşmak, varmak’ (bk. TS, 2019: 923) temel anlamını karşılarken zamanla sözlüksel anlamından saparak dil bilgiselleşip yardımcı fiilleşmesinin ardından “süreklilik” işlevi üstlenir. *gel-* yardımcı fiili ile kurulan art-fiillerinde temel fiil hareket fiilinden seçilmezse söz konusu yapı temel fiilin bildirdiği hareketin daha önceden başlamış olduğunu ve konuşma zamanında da devam ettiğini gösterir (bk. Gökçe, 2013: 105).

{-A gel-} yapısı geçmişten gelen sürekliliği ifade etmenin yanı sıra kimi durumlarda ‘aniden, birdenbire’ anlamları üstlenerek “tezlik” görevinde de kullanılabilir (bk. Şahin, 2002: 104). Örneğin *çıkagel-* yapısında “tezlik” bildirir.

Temel fiil *ol-* olduğu zaman, örneğin *olagel-* örneğinde ‘öteden beri sürüp gelmek’ (bk. TS, 2019: 1795) anlamıyla “süreklilik” bildirir. Temel fiili *çık-* olduğunda ise ‘beklenmedik bir zamanda gelmek’ (bk. TS, 2019: 529-530) anlamıyla “tezlik” bildirir: ör. *çıkagel*⁴. Fakat *olagel-* ve *çıkagel-* art-fiilleri dil bilgiselleşmeden sözlükselleşmeye doğru bir eğilim sergilemiştir. Nitekim *Türkçe Sözlük*’te de madde başı olarak yer almaktadırlar.

(132) *İşte tam bu sırada dedesi **çıkageldi***. (BG: 13)

⁴ Söz konusu örnekte *çık-* fiilinin asıl fiil mi ön-fiil mi olduğu tartışmalıdır. Ön-fiiller ile ilgili incelemede söz konusu durum detaylandırılmıştır.

(133) *Bunun önüne eğreti tedbirlerle geçemezsin. Bütün dünyada **olagelmıştır**.*
(AÇ: 26)

Yukarıdaki tümcelerdeki söz konusu iki fiil {-Agel-} yapısı ile birleştiğinde “süreklilik” ifade etmekten uzaklaşırlar. 132. tümcede *çıkageldi* ifadesi ile konuşur “aniden, birdenbire, hızlıca gelişen bir olay”ı okuyucuya aktarır. Bir bakıma da “tezlik” ifade eder. 133. tümcede ise *olagelmıştır* ifadesi ile konuşur sürekliliği aktarmaktan ziyade “böyle gelmiş böyle gider” tarzında bir ifadeyi aktarır. Bahsi geçen iki fiile *Türkçe Sözlük* de madde başı olarak yer vermiştir. Dolayısıyla her iki fiil de artık dil bilgiselleşmeden sözlükselleşmeye doğru ters yönde bir eğilim gösterir.

3.2.1.6. {-Agör-} Art-Fiili

{-(y)Agör-} şeklinde oluşum gösteren art-fiil de süreklilik bildirir. *gör-* temel fiil olarak ‘göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek’ (bk. TS, 2019: 969) temel anlamını karşılarken önündeki zarf-fiil ile dil bilgiselleşmesinin ardından “süreklilik” işlevini üstlenen bir art-fiil olur. Eski Türkiye Türkçesi ve Anadolu ağızlarında daha sık kullanılır ve temel fiile “sürekli bir çaba gösterme” işlevi katar. Ölçünlü Türkçede ise bu yapının olumlu biçiminin bazı fiillerle kullanımına rastlasak da olumsuz biçiminin kullanımı daha yaygındır. Aynı şekilde “sürekli bir çaba, istek ve rica” işlevini bildirir: *atlayagör-, isteyegör-, ağlayagör-* vb. (bk. Korkmaz, 2017: 723).

3.2.1.7. {-A koy-} Art-Fiili

{-(y)Akoy-} şeklinde oluşum gösteren yapı da “süreklilik” bildiren art-fiiller arasında sınıflandırılır. *koy-* temel fiil olarak ‘bir şeyi bir yere bırakmak, belli bir yere yerleştirmek’ (bk. TS, 2019: 1491) temel anlamını karşılarken önündeki zarf-fiil ile dil bilgiselleşip yardımcı fiilleşmesinin ardından “süreklilik” işlevi bildiren bir art-fiil olarak kullanılır. Ölçünlü Türkçedeki kullanımı Anadolu ağızlarına nazaran sınırlıdır. {-Agel-} yapısında olduğu gibi dil bilgiselleşmeden sözlükselleşmeye doğru eğilim gösteren örnek vardır: *alıkoy- / alakoy-* ‘bir süre için bir yerde tutmak; engel olmak; yoksun bırakmak’ vb. (bk. Korkmaz, 2017: 724).

(134) *Sen şurada azıcık bekleyekoy ben gelirim.* (Korkmaz, 2017: 724)

134. tümcede *koy-* yardımcı fiili {-A} zarf-fiili ile kullanımı neticesinde “süreklilik” ifade eder hâle gelmiştir. Konuşur, muhatabına, gelene kadar kendisini beklemeye devam etmesini söylemektedir.

3.2.1.8. {-Ayaz-} Art-Fiili

Türkiye Türkçesinin {-Ayaz-} art-fiilinin temel ve tek işlevi “yaklaşma” bildirmektir. *yaz-* temel fiil olarak ‘söz ve düşüncüyü özel işaret veya harflerle anlatmak’ (bk. TS, 2019: 2562) temel anlamını karşılarken zamanla sözlüksel anlamından saparak önündeki zarf-fiil ile dil bilgiselleşip “az kalsın gerçekleşecek olma, gerçekleşmeye çok yaklaşmış olma” bildirimleri ile temel fiili niteler (bk. Korkmaz, 2017: 724).

{-Ayaz-} yapısı sadece *öl-*, *düş-* vb. fiilleri ile kullanılmayıp bitimli fiillerin hemen hepsinde kullanılabilir. Ayrıca *yaz-* fiilinin, yardımcı fiilleşme ve dil bilgiselleşme süreçlerine en erken uğrayan sözlük birimlerden biri olduğu düşünülür (bk. Gökçe, 2013: 164).

(135) *Ali’ye öyle bir sarıldı ki, Ali arkası üstü düşeyazdı.* (EG: 15)

(136) *Emin Efendi yüz lirayı verince öleyazdı.* (Z: 288)

135 ve 136. tümcelerde *düşeyazdı* ve *öleyazdı* ifadelerinde ‘az kalsın düşüyordu’ ya da ‘neredeyse ölüyordu’ gibi anlamsal eklemelere sahiptir. Söz konusu yapının nicel bildirimini yaklaşma olarak tanınmasının nedeni de aslında budur.

3.2.2. Ön-Fiiller

Türk dilinde iki fiilli birleşiklerde kılınışı işaretleyen tek yapı art-fiiller değildir. “*Temel parçanın gerçekleşme özelliğine ve tarzına dönük içyapısının zarf-fiil ekli parça tarafından betimlendiği*” (Güzel, 2023b: 816), yabancı dil bilimi literatüründe *preverb [İng.]* ve *präverb [Alm.]* şeklinde adlandırılan bu yapılar, Türkçe çalışmalarda *ön-fiil* olarak adlandırılmaktadır. Art-fiiller ile kıyaslandığına sayıca az oldukları göze çarpan ön-fiiller, Türk dili için alışılan *Temel fiil + Zarf-Fiil + Yardımcı Fiil* analitik kurulumuna zıt bir gelişim sergilerler: *Yardımcı Fiil + Zarf-Fiil / Zaman Eki+ Temel Fiil*.

Csató (2001: 175-187), Ağcagül (2009: 106-114), Gökçe (2013: 50) ve Güzel (2020b: 269-283; 2021: 201-214, 2023b: 816-832) tarafından ön-fiillerin özelliklerinin belirlenmeye çalışıldığı görülür. Konu çoğunlukla Oğuz Türkçesi ve değişkeleri odağında tartışılmıştır. Güzel, Çuvaş Türkçesinde belirlediği *per-* (2020b: 269-283) ve *yar-* (2021: 201-214); Tatar Türkçesinde tespit ettiği *al-* (2023b: 816-832) ön-fiilleri ile bu yapıların Türkçe değişkelerde de bulunduğunu ortaya koymuştur. Güzel tarafından (bk. 2023b: 819) söz konusu işlevsel fiilleri konu edinen çalışmalarda yer alan bilgiler bütünlüklü biçimde değerlendirilmiş; ön-fiillerin özellikleri aşağıdaki maddelerle belirlenmiştir:

- (i) Her iki fiilin sırası değişmez yani sabittir.
- (ii) İki kiden fazla fiil dizi oluşturmaz.
- (iii) Dil bilgiselleşen fiillerin sözlük anlamları hâlâ hissedilmektedir.
- (iv) İki fiilin bitişik olması zorunlu değildir.
- (v) Birleşmeler sonucunda ses erozyonları ortaya çıkmaz.
- (vi) Ön-fiil birleşmeleri sonucunda ortaya çıkan yapılar genellikle sözlükselleşme eğilimindedirler.
- (vii) Bu tip fiiller anlamsal açıdan genişletilemeyip yoğun bir dil bilgisel tutuma da sahip olabilirler.
- (viii) Ön-fiil pozisyonundaki işlevsel fiilde tekrarlı kullanımlar izlenebilir.

Güzel ayrıca, (iii) ve (vii) numaralı özelliklerin her ön-fiilde gözlemlenmediğini de belirtir (2023b: 819).

3.2.2.1. *kalk-*

kalk- fiili, *Türkçe Sözlük*'te 'gitmek üzere yerinden ayrılmak' (bk. TS, 2019: 1282) temel anlamını karşılar. İşlevsel olduğu durumlarda sözlüksel anlamından önemli ölçüde saparak eylemin "beklenmedik bir zamanda, aniden" yapıldığını bildirir. Bunun yanında yapılmak istenen iş karşısında duyulan "hoşnutsuzluk" da izlenebilir (bk. Demir, 2020: 29).

(137) *Sen de **kalkıp** işleri karıştırma!* (C: 73)

(138) *Biz de **kalkıp** öğretmen yerine koyduk onu!* (C: 68)

(139) *Sen de **kalkmış** böyle bir kıza "değerli" diyorsun.* (Demir, 2020: 29)

137, 138 ve 139 numaralı tümcelerde *kalk-* ön-fiili, Demir'in (2020: 29) de ifade ettiği gibi bir "hoşnutsuzluk" ifade eder.

(140) *Onu tedirgin eden bir şey vardı; ansızın **kalkıp** içini açacak diyordum bana, açmayacaktı tabii...* (C: 19)

kalk- fiili 140 numaralı tümcede ise "birdenbire ve aniden" gerçekleşmesi beklenen bir eyleme yönelik olarak kullanılmıştır.

(141) ***Kalkıp** da nasıl meydana çıkarabildi otelcinin nikâhlı karısından aldıklarını?* (MM: 103)

141. tümcede *kalk-* ön-fiili, eylemin "beklenmedik bir şekilde" yapıldığını bildirir. Ayrıca tümceye "şaşkınlık, hayrete düşme" gibi kiplik nüanslar da katmıştır. Konuşur, yapılabileceğine inanmadığı bir davranışın yapılması üzerine şaşkınlığını dile getirir.

3.2.2.2. *tut-*

Türkçe Sözlük'te 'elde bulundurmak, ele almak' (bk. TS, 2019: 2391) temel anlamlarını karşılayan *tut-* fiili, ön-fiil pozisyonunda kullanılmasıyla birlikte sözlüksel anlamından saparak eylemin "beklenmedik bir biçimde, sebebi yokken, öylesine" (bk. Demir, 2020: 29) yapıldığını bildirir.

(142) *90 kuruşu da ben **tutup** garsona verdim.* (BYS: 173)

142. tümcede *tut-* ön-fiil olarak "sebebi yokken" işlevinde kullanılmıştır. Konuşur garsona para vermiş fakat parayı verme sebebini bilmemektedir.

(143) **Tutup** bir göle indirecekler evi. (YÜK: 25)

tut- ön-fiili 143 numaralı tümcede “öylesine” işleviyle kullanılmıştır. Ev “öylesine, rastgele” şekilde bir göle indirilecektir.

(144) **Tuttu** çıktı. (Csató, 2001: 4)

144. tümcede ise *tut-* ön-fiili, eylemin “birdenbire, aniden” gerçekleştiğini belirtmek maksadıyla kullanılmıştır.

3.2.2.3. *gel-*

gel- fiili, *Türkçe Sözlük*'te ‘ulaşmak, varmak’ (bk. TS, 2019: 923) temel anlamını karşılar. İşlevsel olduğu durumlarda sözlüksel kullanımından saparak eylemin gerçekleşmesinden duyulan “hoşnutsuzluğu” bildirir. Bunun yanında “beklenmedik ve uygunsuz bir zamanda” yapılan eylemi belirtmek amacıyla da kullanılır (bk. Ağcagül, 2009: 110-111).

(145) *Fakat günün birinde, Mısır Vekili'nin kapısına, maiyeti ile beraber bir Çerkes beyi **gelip** dayanır.* (NİNO: 132)

(146) **Gelip** arabanın biri dingilini saplayıverirse şimdi? (FİG: 234)

145 ve 146. tümcelerde *gel-* ön-fiil olarak “beklenmedik bir zamanda” gerçekleşme ihtimali olan olayları okuyucuya aktarmak amacıyla kullanılmıştır.

(147) **Gelip** bir hatırmı sormaz benim. (FİG: 177)

147. tümcede ise *gel-* ön-fiili bir *sitemi*, “hoşnutsuzluğu” dile getirme amacıyla kullanılmıştır. Konuşur muhtemelen hatırının sorulmasını istemekte fakat hatırı sorulmuyor. Bu duruma olan sitemini ise *gel-* ön-fiili ile okuyucuya aktarır.

3.2.2.4. *git-*

git- fiili *Türkçe Sözlük*'te ‘bir yere doğru yönelmek, bir yerden veya bir işten ayrılmak’ (bk. TS, 2019: 948) temel anlamlarını karşılar. İşlevsel olduğu durumlarda sözlüksel anlamından sapar ve “yer değiştirme yönelimi ve işi gerçekleştirme eğilimini” (bk. Ağcagül, 2009: 111) ifade eder.

(148) *Versin adresi, versin numarasını, fişini **gidip** ben alıvereyim.* (FİG: 258)

148 numaralı tümcede konuşur muhatabının yanına gelmesinin gereksiz olduğu görüşündedir. Zira yapılacak olan iş adres, numara ve fiş bilgilerine sahip olduktan sonra konuşurun da yapabileceği bir iştir.

3.2.2.5. var-

var- fiili, *Türkçe Sözlük*'te 'erişilmek istenen yere ayak basmak, ulaşmak' (bk. TS, 2019: 2471) temel anlamını karşılar. n-fiil olarak kullanıldığı durumda ise eyleme karşı duyulan "ilgisizliği, kayıtsızlığı, umursamazlığı" (bk. Ağcagül, 2009: 112) bildirir.

(149) *Varsın senin olsun öteki, güzel olmak pek zor bir şey değil ki...* (KE: 63)

(150) *Varsın gitsin, gitmesi icap edenler.* (KAY2: 63)

(151) *Varsın gelmesin.* (GTT, Erişim: 29. 08. 2024)

149 ve 150. tümcelerde *var-* n-fiili "umursamazlık ve ilgisizlik" bildirir. 141. tümcede *tekinin* bir başkasına ait olmasına duyulan "umursamazlık" vardır. Bu nedenle de konuşur, *varsın senin olsun* demiştir. 150. tümcede de ise konuşur gitmesi icap edenlerin gidişine yönelik bir "kayıtsızlık" içindedir. 151 numaralı tümcede de yine "isterse" anlamı ile söz konusu kayıtsızlık izlenir.

Ayrıca *Var git!* yapısı da 'git, uzaklaş, defol' anlamlarını karşılayacak şekilde kullanılır:

(152) *Katığım yok lâkin fazla rahatsız edici oldun, var git yoluna, elimden bir kaza çıkmasın, dedi.* (EMN: 187)

var- fiili sözlük anlamıyla bir yere ulaşmayı ifade ederken 152. tümcede konuşur, muhatabının dikkatini çekerek "olduğu yerden uzaklaşmasına" yönelik kararlı bir istekte bulunur (bk. Demir, 2020: 26).

3.2.2.6. al-

al- fiili *Türkçe Sözlük*'te 'bir şeyi elle veya başka bir araçla tutarak bulunduğu yerden ayırmak, kaldırmak' (bk. TS, 2019: 102) anlamını karşılar. n-fiil olarak kullanıldığı durumda temel fiilin "hızlı bir şekilde" gerçekleştiğini bildirir.

Ağcagül, *al-* fiilinin sınırlı sözlükbirimlerle birleştiğini ve bu birleşimlerin her birinde ortak bir anlam taşıdığını belirtir (2009: 112).

(153) *Bu Keloğlan **almış** yürümüş buralarda yahu!* (FİG: 112)

Ağcagül'e göre 153 numaralı tümcede *al-* ön-fiili, *yürü-* temel fiili ile sözlüksel bir birleşik oluşturmuştur. Araştırmacı *almış yürümüş* şeklindeki fiil dizisinde 'zenginlik kazanma' ve 'refaha ulaşma' anlamının belirdiğini düşünür (bk. Ağcagül, 2009: 112). Bizce söz konusu fiil dizisindeki 'zenginlik kazanma' bilgisi, *yürü-* temel fiili ile ilgilidir. Bilindiği üzere *yürü-* fiilinin *Türkçe Sözlük*'teki 9. anlamı 'bir işte ileri gitmek' şeklindedir. *al-* ön-fiilinin 153 numaralı örnekte temel fiilin hızla gerçekleştiği bilgisini vermesi daha kabul edilebilir bir yorumdur. Bu durumda *almış yürümüş* şeklindeki fiil dizisi 'hızla ilerlemiş, zenginleşmiş' biçiminde açıklanabilir. Aşağıda verilen 154 numaralı örnek de söz konusu belirlemeyi doğrulamaktadır.

(154) *Çukurova'da derin bir traktör dostluğu ve onun yanında o kadar da traktör düşmanlığı **almış yürümüş**.* (BDB3: 13)

Yukarıdaki tümceden de izlenebileceği üzere, *al-* ön-fiili 'ileri gitmek, ilerlemek' anlamındaki *yürü-* temel fiilinin gerçekleşme hızına gönderme yapmaktadır.

3.2.2.7. *çık-*

Türkçe Sözlük'te 'içeriden dışarıya varmak, gitmek' (bk. TS, 2019: 533) temel anlamını karşılayan *çık-* fiili, ön-fiil olarak kullanıldığı durumlarda eylemin "ansızın, beklenmedik bir şekilde" gerçekleştiğini bildirir. Ağcagül *çık-* fiilinin ön-fiil olarak neredeyse yalnızca *gel-* fiili ile bir dizi oluşturduğunu belirtir (2009: 113).

(155) *Günlerden bir gün tek başına, batağı yırtıp **çıkagelmış**, haftasında Demicaria bağlanmıştı.* (DA: 112)

(156) *Mor tepelerin ardında kaybolur. Ondan sonra da bir yerlerden **çıkagelir**.* (AB: 50)

155. tümcede de 156. tümcede de *çık-* ön-fiili eylemin "beklenmedik bir zamanda, ansızın" gerçekleştiğini bildirme amacıyla kullanılır. 155. tümcede bahsi geçen kişi, kimsenin haberi olmadan bir gün "ansızın" gelir. 156. tümcede ise mor tepelerin ardında kaybolan şey, "beklenmedik bir anda" gelir.

3.2.2.8. çek-

çek- fiili *Türkçe Sözlük*'te 'bir şeyi tutup kendine veya başka bir yöne doğru yürütmek' (2019: 514) temel anlamını karşılar. Ön-fiil olarak kullanıldığı durumda temel fiilin "beklenmedik bir zamanda, aniden" gerçekleştiğini bildirir.

(155) *Deli Celil alçağına dinletemedim. Çekti vurdu aslan gibi yiğidi.* (ZB: 189)

Yukarıdaki tümcede *çek-* ön-fiili eylemin "beklenmedik bir zamanda, aniden" gerçekleştiğini bildirme amacıyla kullanılır.

3.2.3. Art-Fiiller ve Ön-Fiillerde Belirsizlik

İşlevsel bir role sahip olan art- fiiller ve ön-fiiller günümüzde temel fiil olarak kendi sözlüksel anlamlarıyla da kullanılmaktadırlar. Ayrıca işlevsel fiiller birden fazla görev de üstlenebilmektedir. Bu nedenle işlevsel fiil olma kabiliyetine sahip fiiller, diğer fiiller ile dizimde yan yana geldiklerinde bir *belirsizlik* ortaya çıkabilmektedir. Söz konusu belirsizlik *sesbilimsel*, *biçimbilimsel*, *sözdizimsel* ve *anlambilimsel* boyutlarıyla fiil dizilerinde tanıklanabilir. Yazıda gösterilemeyen *sesbilimsel* belirsizlik, art-fiil ve ön-fiil gibi çift fiilli yapıların işlevlerinin belirlenmesinde önemli bir role sahiptir. Zira vurgunun bulunduğu heceye göre işlev değişebilmektedir. *Biçimbilimsel* belirsizliğin ortaya çıkışındaki temel sebep ise yapıların analitik tahlilinde saf etimolojiden hareket edilmemesidir. *Sözdizimsel* belirsizlikte ise iki fiil arasında bağımlılık ilişkisi söz konusudur. Belirsizliğin bu türü genellikle çekim ekleriyle oluşan çift fiilli yapılarda tanıklanır. Kimi zaman yapıda kullanılan iki fiilde yapısal olarak bir değişiklik olmamasına rağmen farklı anlamlar ortaya çıkabilir. Bu durum ise *anlamsal* belirsizlik olarak açıklanır (bk. Demir, 2020: 20-21).

(156) *Uzunca saçlı güzel bir kız ağlayıp duruyor.* (SF: 52)

156 numaralı tümce iki farklı yoruma imkân sağlar. Bunlardan ilki "(önce) anlar (sonra) durur." dur. İkincisi "sürekli ağlar." dır. Tümcenin iki farklı şekilde yorumlanabilmesi ise *anlamsal belirsizlik*ten kaynaklanır.

(157) *Hektor bize biletlerimizi alıverdi, sabun da alıverdi.* (KE: 77)

Tümce biletlelerin çabucak ve başkası için alındığı şeklinde [-iver] yapısının iki farklı işleviyle yorumlanmasına imkân sağlar. Bu iki farklı yorum neticesinde ise belirsizlik ortaya çıkar.

(158) *Kezban aptalı kolundan **tuttu** oturduğu yere **getirdi*** (Korkmaz, 2017: 595)

158 numaralı tümce de iki farklı şekilde yorumlanabilir. Tümce anlamsal olarak “tuttu ve getirdi” ve “beklenmedik bir zamanda, aniden getirdi” olmak üzere iki farklı biçimde yorumlanabilir. Bu nedenle *tut-* ön-fiili için belirsizlikten bahsedilebilir.

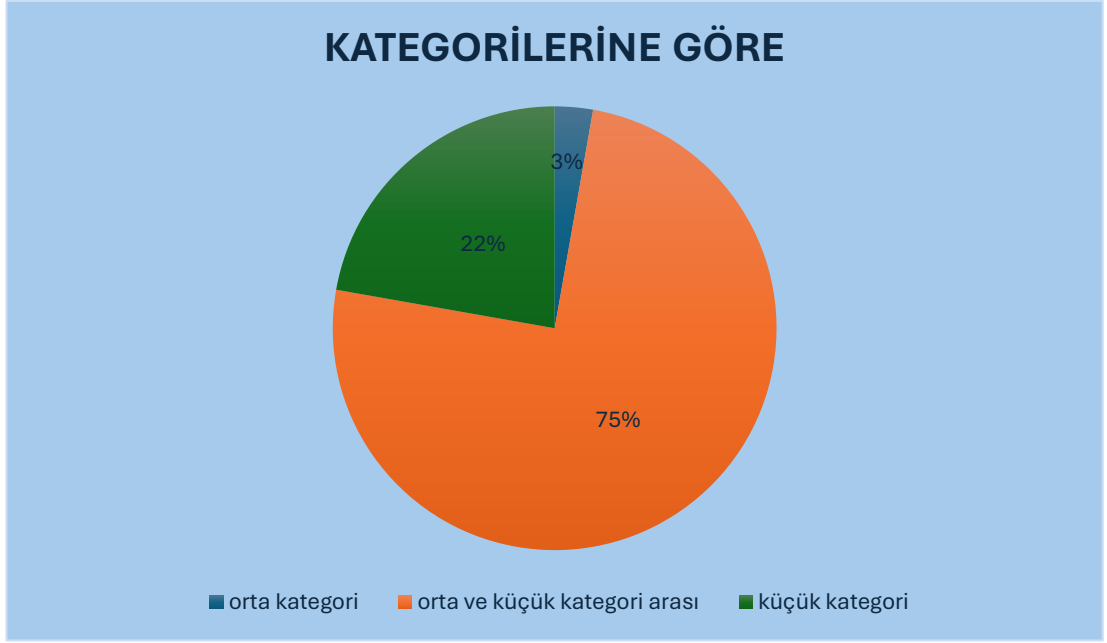
(159) ***Kalkıp** şiltenin kıyısına oturmuş: Nerede yaşıyoruz biliyor musun?* (RU: 42)

kalk- fiili 159 numaralı tümcede ön-fiil olarak “hoşnutsuzluk” ifade etmenin yanı sıra bahsedilen kişi şiltenin kıyısına oturmak için yerinden kalkar, dolayısıyla kalkma eylemini de gerçekleştirir. Tümceden hareketle bu iki yorumun yapılabilmesi belirsizlik olduğunu göstermektedir.

Anlam belirsizliğinin giderilmesinin iki yolu vardır. Bunlardan ilki yazılı metinlerde birden fazla yoruma izin vermeyen bağlamların kullanılmasıdır. İkincisi ise konuşma dilinde mümkün olabilmektedir. Yazılı metinlerde gösterilmesi mümkün olmayan vurgu modelleri konuşma dilinde kullanılmaktadır. Konuşmada vurgu modellerinin kullanılması belirsizliği ortadan kaldırıp anlamı netleştirir (bk. Csató vd.: 1-2; 2019; Demir, 2020: 22; Güzel, 2023b:827).

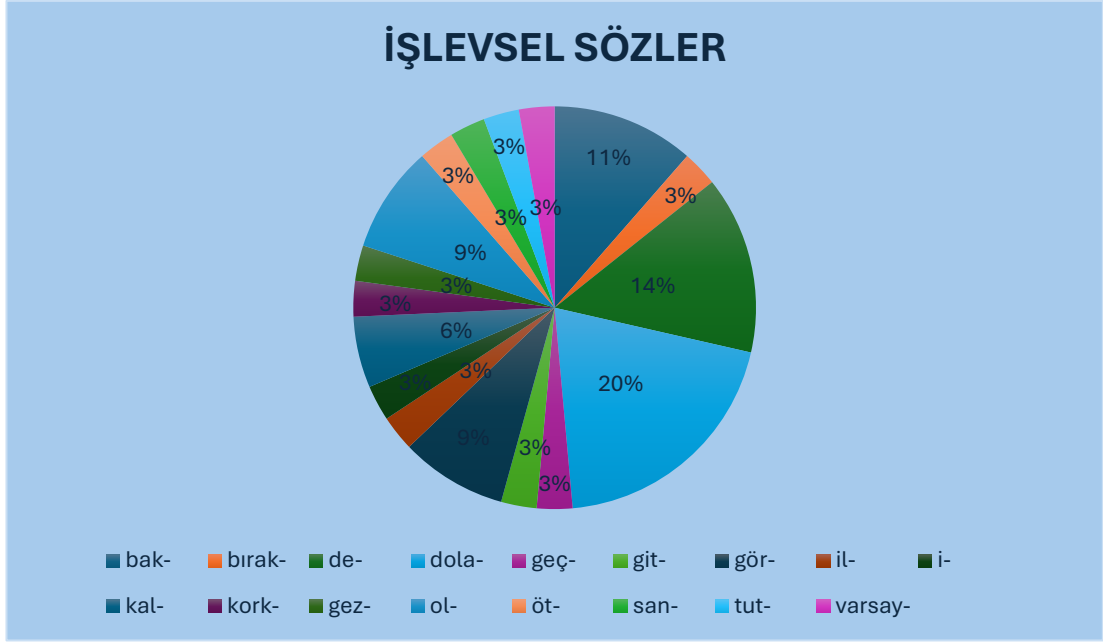
SONUÇ

(i) Dil bilgiselleşme büyük kategoriden küçük kategoriye doğru gelişim gösteren bir süreçtir. Dil bilgiselleşme yoluyla işlevsel sözler üretilebilmektedir. Fakat işlevsel olarak kullanılan sözlerin hepsi aynı derecede dil bilgisel yoğunluğa sahip değildir. Klasik tasnifte *büyük-orta-küçük* şeklinde bir kategori şeması sunulur ancak Türkiye Türkçesindeki işlevsel sözler dikkate alındığında bu kategori tasnifi her zaman kullanışlı olamamaktadır. Zira orta kategorideki sıfat ve zarflar gerçekten ne derece dil bilgisel oldukları tartışmalı bir konudur. Aslen sıfat ve zarflar sözlüksel bir kategoridir. Söz konusu tasnife bakıldığında incelenen işlevsel sözlerin tamamının küçük kategoride değerlendirilemeyeceğine karar verilmiştir. Küçük kategoride yer alan ek, sontakı vb. yapılar yoğun bir dil bilgisel tutum sergilerler ve ilgili kategorideki sözler tam olarak anlamsızlaşırlar. Fakat Türkiye Türkçesinde *cümle başı edatı* ya da *bağlama edatı* olarak nitelendirilen bir kısım kiplik sözün, klasik tasnifteki kategorilere göre sınıflandırılması, dil bilgisel tutumları açısından tatmin edici bulunmamıştır. Bu nedenle ilgili kiplik sözlerin orta ve küçük kategori arasında konumlandırılması tarafımızca uygun görülmüştür. Eldeki verilere göre orta kategoride 1 adet (*giderayak*), orta ve küçük kategori arasında 27 adet (*bakalım, bakayım, bakarsın, baksana, bırak ki, bilemedin, bilmem, bilmem ki, bilsem ki, deme, demek, demek ki, derken, diyelim, diyelim ki, görelim, göreyim, kaldı ki, kim bilir, korkarım, ne gezer, ola ki, olmasın, olsa olsa, sanırım, tut ki, varsay ki*), küçük kategoride 8 adet (*diye, dolayı, geçe, göre, ile, ise, kala, öte*) olmak üzere toplam 36 adet dil bilgiselleşmiş fiil kategorisi belirlenip incelenmiştir.

Tablo 1: Kategorilerine Göre

(ii) Elde edilen veriler doğrultusunda gerçekleştirilen incelemenin ilk kısmı olan *İşlevsel Sözler* başlığı altında, 4 adet *bak-* fiilinden (*bakalım, bakayım, bakarsın, baksana*), 1 adet *bırak-* fiilinden (*bırak ki*), 5 adet *bil-* fiilinden (*bilemedin, bilmem, bilmem ki, bilsem ki, kim bilir*), 7 adet *de-* fiilinden (*deme, demek, demek ki, derken, diye, diyelim, diyelim ki*), 1 adet *dola-* fiilinden (*dolayı*), 1 adet *git-* fiilinden (*giderayak*), 3 adet *gör-* fiilinden (*göre, görelim, göreyim*), 1 adet *il-* fiilinden (*ile*), 1 adet *i-* fiilinden (*ise*), 2 adet *kal-* fiilinden (*kala, kaldı ki*), 1 adet *kork-* fiilinden (*korkarım*), 1 adet *gez-* fiilinden (*ne gezer*), 3 adet *ol-* fiilinden (*ola ki, olmasın, olsa olsa*), 1 adet *öt-* fiilinden (*öte*), 1 adet *geç-* fiilinden (*geçe*), 1 adet *san-* fiilinden (*sanyorum*), 1 adet *tut-* fiilinde (*tut ki*), 1 adet *varsay-* fiilinden (*varsay ki*) olmak üzere toplam 36 adet dil bilgiselleşmiş fiile değinilmiştir. Söz konusu 36 fiilin her biri örnekleri ile değerlendirilerek sundukları kiplik bildirimleri yorumlanmıştır.

Tablo 2: İşlevsel Sözler

(iii) Çalışmada *İnceleme* bölümünün alt başlığı olan *İşlevsel Sözler* kısmında klasik gramer tarafından *cümle başı edatı* ya da *bağlama edatı* olarak değerlendirilen 24 adet sözün (*bakalım, bakayım, bakarsın, bırak ki, bilemedin, bilmem, bilmem ki, bilsem ki, deme, demek, demek ki, diyelim, diyelim ki, görelim, göreyim, kaldı ki, kim bilir, korkarım, ne gezer, ola ki, olmasın, sanırım, tut ki, varsay ki*) tümce kaynaklı⁵ olduğu tespit edilmiştir.

(iv) Klasik dil bilgisi çalışmalarında *cümle başı* ya da *bağlama edatı* olarak değerlendirilen *bakalım, bakayım, bakarsın, bırak ki, bilemedin, bilmem, bilmem ki, bilsem ki, demek, demek ki, derken, diyelim ki, kaldı ki, kim bilir, korkarım, ne gezer, ola ki, olsa olsa, tut ki* sözlerinin aslında tümce bağlayıcısı niteliğinde olmayıp konuşurun önerme karşısındaki bakış açısı ve yorumunu “tahmin, varsayım, merak, şüphe, şaşkınlık, olasılık, çıkarım, kesin dışılık, tereddüt” gibi kiplik bildirimler ile yansıtan, kesinlik bildiren tümceleri kesin dışılığa taşıyan işlevsel sözler oldukları belirlenmiştir.

(v) Çalışmada incelenen işlevsel sözlerin kiplik bildirimleri şöyledir: 5 adet tahmin (*kim bilir, korkarım, olmasın, olsa olsa, sanırım*), 6 adet varsayım (*bırak ki, diyelim, diyelim ki, ola ki, tut ki, varsay ki*), 4 adet merak (*bakalım, bakayım, bilmem, kim bilir*), 3 adet şüphe (*bakalım, olmasın, sanırım*), 4 adet şaşkınlık (*bakalım, deme,*

⁵ Ölçünlü Türkçedeki tümce kaynaklı işlevsel sözler için bk. Efendioğlu 2006.

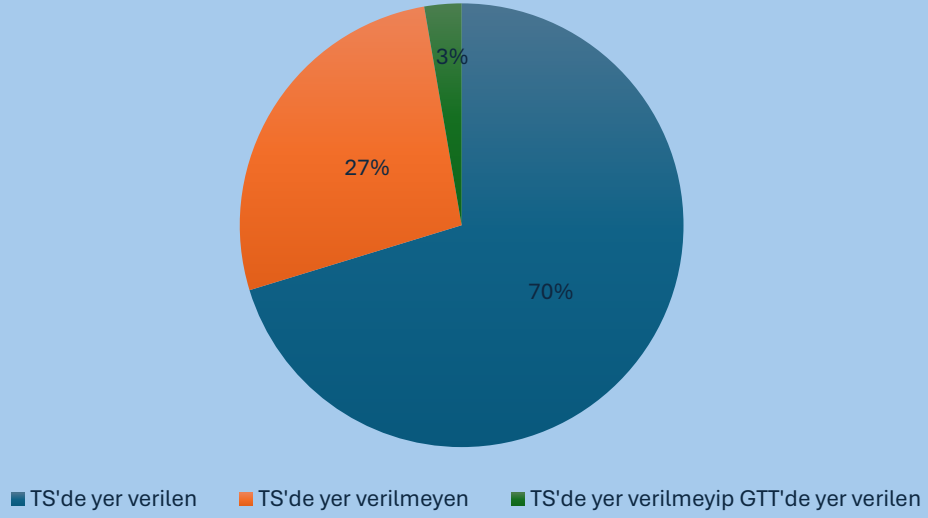
demek), 2 adet meydan okuma (*görelim, göreyim*), 3 adet olasılık (*bakalım, bilemedin, kim bilir*), 3 adet çıkarım (*sanırım, demek, demek ki*), 3 adet kesin dışılık (*bakarsın, bilsem ki, ola ki*), 1 adet tereddüt (*bilmem ki*), 1 adet dikkat çekme (*baksana*), 1 adet akıl yürütme (*göre*), 1 adet ise idraki kavrayış (*demek*) kipliği tespit edilmiştir.

Tablo 3: Kiplik Bildirimler

(vi) *İnceleme* bölümündeki *İşlevsel Sözler* başlıklı ilk kısımda yer alan sözlerden 26 tanesine (*bakalım, bakayım, bakarsın, baksana, bırak ki, bilemedin, bilmem, deme, demek, demek ki, giderayak, kaldı ki, kim bilir, ne gezer, olsa olsa, tut ki, varsay ki, diye, derken, dolayı, geçe, göre, ile, ise, kala, öte*) *Türkçe Sözlük*'te yer verildiği; 10 tanesine ise (*bilmem ki, bilsem ki, diyelim, diyelim ki, görelim, göreyim, korkarım, ola ki, olmasın, sanırım*) yer verilmediği belirlenmiştir. *Türkçe Sözlük*'te yer verilmeyen sözlerden bir tanesine (*ola ki*) *Güncel Türkçe Sözlük*'te yer verilmiştir.

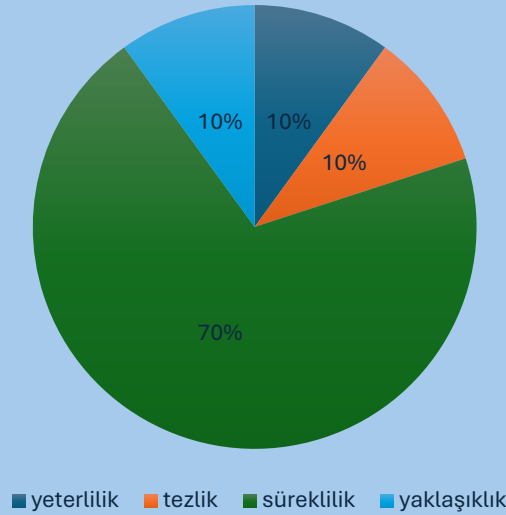
Türkçe Sözlük'te Yer Verilmelerine Göre

Tablo 4: Türkçe Sözlük'teki Yer Verilmelerine Göre

(vii) İncelemede *Art-Fiiller* başlığı altında dil bilgiselleşen 10 adet yapıya değinilmiştir: {-A bil-}, {-Iver-}, {-Adur}, {-ıp dur-}, {-Akal-}, {-Xp kal-}, {-Agel-}, {-Agör}, {-Akoy-}, {-Ayaz-}. Nicel bildirimlerine göre {-A bil-} art-fiili *yeterlilik*, {-Iver-} art-fiili *tezlik*, {-Adur}, {-ıp dur-}, {-Akal-}, {-Xp kal-}, {-Agel-}, {-Agör}, {-Akoy-} yapıları *süreklilik* ve {-Ayaz-} art-fiili *yaklaşıklık* bildirir.

NİCEL BİLDİRİMLERİNE GÖRE ART-FİİLLER

Tablo 5: Nicel Bildirimlerine Göre Art-Fiiller

(viii) İncelemede *Ön-Fiiller* başlığı altında dil bilgiselleşen *kalk- tut-, gel-, git-, var-, al-, çık-* biçiminde 8 adet fiile yer verilmiştir. *kalk-* ön-fiilinin “hoşnutsuzluk, birdenbirelik ve anidenlik, şaşkınlık, eylemi beklenmedik bir şekilde gerçekleştirme”; *tut-* ön-fiilinin eylemi “sebepsiz yere, öylesine gerçekleştirme, birdenbirelik ve anidenlik”; *gel-* ön-fiilinin “sitem, hoşnutsuzluk, eylemi beklenmedik bir zamanda gerçekleştirme”; *git-* ön-fiilinin “yer değiştirme yönelimi ve işi gerçekleştirme eğilimi”; *var-* ön-fiilinin “umursamazlık ve ilgisizlik, eylemi istenildiği takdirde gerçekleştirme, uzaklaştırma ve kovma”; *al-* ön-fiilinin eylemin “hızlı bir şekilde gerçekleşmesi”; *çek-* ön-fiilinin “eylemi beklenmedik bir zamanda, aniden gerçekleştirme”, *çık-* ön-fiilinin “ilgisizlik, kayıtsızlık, umursamazlık” gibi işlevleri belirlenmiştir.

KAYNAKLAR

Ağcagül, S., *Aktionale Operatoren im Türkischen mit besonderer Berücksichtigung des Türkei – und Irantürkischen*, Inauguraldissertation, Mainz, 2009.

Arıkan, İ., “Çuvaş Türkçesinde Dil bilgiselleşen Bir Fiil: tär-”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 36-62, 2011.

Aslan Demir, S., “Türkmencede Kılınış İşlemcisi Olarak Art-Fiiller”, *Türkbilig* 2013/26: 67-90, 2013.

Bacanlı, E., *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2014.

Bacanlı, E., Madiyeva, G. B., Mambetova, M. K., “Kazakçada Başlangıç-Dönüşümlü (İnhoatif Hâl Bildiren) Fiiller ve Onlar Üzerinde Evre Belirleme: Kazakça Konuşurlarının Tutumları Üzerine DeneySEL Bir İnceleme”, *Türkbilig* 2015/29: 19-44, 2015.

Banguoğlu, T., *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaası, 1974.

Boland, A., *Aspect, Tense and Modality: Theory Typology Acquisition* (LOT international series), Landelijke Onderzoekschool Taalwetenschap, Utrecht, 2006.

Brinton, L., Traugott, E. C., *Lexicalization and Language Change*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Bybee, J. L., Pagluica, W., Perkins, R., *The Evolution of Grammar*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1994.

Bybee, J.- Fleischmann, S., “An Introductory Essay”, *Modality in Grammar and Discourse*, John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia, s.1-14, 1995.

Bybee, J., Perkins, R., Pagliuca, W., *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*, University of Chicago Press, Chicago, 1994.

Campbell, L., “What’s wrong with grammaticalization?”, *Language Science* 23: 113-161, 2001.

Csató É. Á., Johanson L., Karakoç B., *Ambiguous Verb Sequences in Transeurasian Languages and Beyond*, (Turcologica 120), Wiesbaden: Harrassowitz, i-vii, 1- 342, 2019.

Csató, É. Á., Johanson L., “Turkic double verbs in a typological perspective”, *Aktionsart and Aspectotemporality in Non-European Languages, Proceedings from a workshop held at the University of Zurich*, June 23-25, 2000, Karen H. EBERT & Zúñiga Fernando (eds.) Zürich: Universität Zürich, 175-187, 2001.

Çubukçuoğlu, M., *Türkçede Dil bilgiselleştirme: Bilişsel Dilbilgisi Çerçevesinde Bir İnceleme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2019.

Demir, N., “Birleşik Fiiller ve Vurgu: -Iver- Şekilinin Görevlerini Tespitte Vurgunun Rolü”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, (42): 83-94, 1994.

Demir, N., “Çift Fiilli Yapılarda Anlam Belirsizliği ve Anlam Belirsizliğinden Kaçınma”, *Turkic Linguistics and Philology*, 2020/2 (1): 17-32, 2020.

Demir, N., “Kip Ekleriyle Kurulan Birleşik Fiiller”, *Prof. Dr. Leyla Karahan Armağanı*, Ankara: Akçay Yayınları, 389-398, 2013.

Demir, N., *Postverbien im Türkkeitürkischen. Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfdialekts*, Wiesbaden, Haerassowitz, 1993.

Demirci, K., “Dil bilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme”, *Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Sciences of the Turkish Word)*, (45), 131-146, 2008.

Eraslan, K., *Eski Uygur Türkçesi Gramer*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2012.

Erdal, M., “Tezlik Fiilinin Kaynağı”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Semih TEZCAN’a Armağan*, 2013/ 13: 169-173, 2013.

Ergin, M., *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları, 2013.

Gabain, A. Von, “Türkçede Fiil Birleşmeleri”, *TDAYB* 1953, Türk Dil Kurumu, 1988.

Givón, T., *On Understanding Grammar*, Newyork: Academic Press, 1979.

Gökçe, F., *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2013.

Gökçe, H., “Başkurt Türkçesinde Gramatikalleşme Örnekleri Üzerine”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 2010/17(1): 83-104, 2010.

Göksel, A., Kerslake, C., *Turkish: A Comprehensive Grammar*, Newyork: Routledge, 2005.

Göktürk, N., *Türkçede Gramerleşme: Gramerleşmiş Zarf-Fiiller*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2022.

Güzel, S., “Çuvaş Türkçesinde Dil bilgisel Bir Fiil: Per- Ön Fiili”, *İdil-Ural Araştırmaları Dergisi*, 2020/2 (2): 269-283, 2020b.

Güzel, S., “Çuvaşçada Fiil Birleşmesi Kaynaklı Söz Varlığı”, *Prof. Dr. Vahit Türk Armağanı*, İstanbul: Kesit Yayınları, s. 481-496, 2020a.

Güzel, S., “Tatar Türkçesinde Kılınış İşlemcisi Olarak Al- Ön-Fiili”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2023/20 (4): 816-832, 2023b.

Güzel, S., “Yar- Preverb as an Actional Specifier in Chuvash” *Altaic and Chagatay Lectures - Studies in Honour of Eva Kincses-Nagy* içinde (Ed. Istvan ZIMONYI). University of Szeged, 2021.

Güzel, S., Tatarcada {-p al-} Art-Fiili: Kılınış ve Kiplik Temelinde Bir İnceleme, *Süer Eker Armağan Kitabı* içinde (Ed. Ülkü ÇeliK Şavk, Jala Garibova, Dilek Ergönenç, Gökçe Yükselen Peler, Mustafa Durmuş, Emrah Bozok, Selcen Koca), Ankara: Grafiker: 615-634, 2023a.

Hacıeminoğlu, N., *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.

Haspelmath, M., “Why is grammaticalization irreversible?”, *Linguistics* 37-6: 1043-1068, 1999.

Hebblethwaite B., *Intrasentential Code-switching Among Miami Haitian Creole-English Bilinguals*, Bloomington: Indiana University Ph.D. dissertation, Ann Arbor: ProQuest, 2007.

Heine, B. ve Reh, M., *Grammaticalization and Reanalysis in African Languages*, Hamburg: H. Buske, 1984.

Heine, B., *Auxiliaries: Cognitive Forces and Grammaticalization*, Newyork: Oxford University Press, 1993.

Heine, B., Kuteva, T., *World Lexicon of Grammaticalization*, Cambridge University Press, 2004.

Hirik, E., “Türkiye Türkçesinde ‘Eşzamandalık’”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2017/60: 203-226, 2017.

Hirik, S., *Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri*, Ankara: Pegem Akademi, 2021.

Hopper, P. J., Closs Traugott, E., *Grammaticalization*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Hoye, L. F., “You may think that; I couldn’t possibly comment!” Modality studies: Contemporary Research and future directions, Part II”, *Journal of Pragmatics*, S 37: 1295-1321, 2005.

Johanson, L., “On Turkic converb clauses”, Haspelmath, Martin & König, Ekkehard (Haz.) *Converbs in cross-linguistic perspective, Structure and meaning of adverbial verb forms – adverbial participles, gerunds, Empirical approaches to language typology 13*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter: 313-347, 1995.

Johanson, L., “Viewpoint Operators in European Languages”, *Empirical Approaches to Language Typology* (6), 27-188, 2000.

Kara, F., “Bil- Tasvir Fiilinin İşlevleri”, *Turkish Studies*, 2011/6(1): 1421-1438, 2011.

Karadoğan, A., Hirik, E., “Türkçe Fiillerde Kılınış Türlerinin Dil Öğretiminde Yeri Üzerine”, *International Journal of Languages’ Education and Teaching*, UDES özel sayısı, 48-59, 2015.

Kerimoğlu, C., “Türkiye Türkçesinde Bilgi Kipliği İşaretleyicileri Üzerine: Kesin Dışılık”, *Turkish Studies*, 5/4 Fall: 434-478, 2010.

Kerimoğlu, C., *Dilbilgisi ve Dilbilim Yazıları*, Ankara: Pegem Akademi, 2020.

Kiefer, F., “On Defining Modality”, *Folia Linguistica*, C 21: 67-94, 1987.

Korkmaz, Z., *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2017.

Korkmaz, Z., *Türkiye Türkçesi Grameri- Şekil Bilgisi (İkinci baskı)*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007.

Kuryłowicz, J., “The Evolution of Grammatical Categories”, *Esquisses linguistiques* 2, s. 38–54 (Orijinali publ. in *Diogenes* 1965:55–71.), 1965.

Lebedev, E., *Aktsionsartovıe znaçeniya slojnoverbalnıh analitiçeskih form v çuvaşskom yazıke*, Çeboksarı: ÇGİGN, 2016.

Lehmann, C., “Grammatikalisierung und Lexikalisierung”, *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung (ZPSK)* 42 (1). 11-19, 1989.

Lehmann, C., *Thoughts on Grammaticalization*, Second revised edition, Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt Nr. 9, Erfurt, 2002.

Li, Y., *Türk Dillerinde Sontakılar*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırma Dizisi: 40, 2004.

Mehmet, G., “Yeterlilik Kategorisi ve Salar Türkçesindeki Görünümü”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2007/ 4(3): 80-90, 2007.

Meillet, A., *L'evolution des Formes Grammaticales*. Scientia (Rivista di Scienza), 12(26), 130-148, 1912.

Nasilov, D. M., *Problemi Tyurkskoy aspektologiy, aktsionalnost*, Afteroferat. Moskva: Akademiya Nauk SSSR, 1989.

Nordström, J., *Modality and Subordinators*, John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia, 2010.

Nuyts, J., “Modality: Overview and Linguistic Issues”, *Modality* [W.Frawley (ed.)], Mouton de Gruyter, Berlin, s. 1-26, 2006.

Palmer, F., *Mood and Modality*, Cambridge Textbooks in Linguistics (2. Baskı), Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

Partington, A., *Patterns and Meanings: Using Corpora for English Language Research and Teaching*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing, 1996.

Portner, P., *Modality*, Oxford University Press, Oxford, 2009.

Sarı, İ., *Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015.

Şahin, H., “Türkiye Türkçesinde -Ip Ulaçlı Fiillerin Durumuna Bir Bakış”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002/ 3: 99-105, 2002.

Üstünoğlu, K., “Dil bilimsel Olumsuzlayıcılar”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(4), 1703-1715, 2016.

van der Auwera, J., Plungian, V., “Modality’s Semantic Map”, *Linguistics Typology*, s. 79-124, 1998.

Vural, H., “Türkçede Yardımcı Fiil-Ek Fiil Meselesi ve Bir Terim Önerisi”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. II, 42-49, 2013.

BÜTÜNCE

- A:** Günday, H., *Az*, İstanbul: Doğan Kitap, 2011.
- AA:** Atılgan, Y., *Aylak Adam*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- AAS:** Kemal, Y., *Allahın Askerleri*, İstanbul: Toros Yayınları, 1991.
- AB:** Çokum, S., *Ağustos Başağı*, İstanbul: Cönk Yayınları, 1989.
- ABVB:** Birsell, S., *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2009.
- ACG:** Gürpınar, H. R., *Acı Gülüş*, İstanbul: Özgür, 2001.
- AÇ:** Kemal, Y., *Ağacın Çürüğü*, İstanbul: Can Yayınları, 1995.
- ADE:** Kemal, Y., *Ağrıdağı Efsanesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- ADK:** Karakaş, M., *Adem'in Kızları*, İstanbul: 3T Yayınları, 2018.
- ADN:** Oğuzcan, Ü. Y., *Aşka Dair Nesirler*, İstanbul: Everest Yayınları, 2015.
- ATG:** Adıvar, H. E., *Ateşten Gömlek*, İstanbul: Can Yayınları, 2007.
- AG:** Baykurt, F., *Anadolu Garajı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979.
- AK:** Tanpınar, A. H., *Aydaki Kadın*, İstanbul: Adam Yayınları, 1987.
- ANH:** Karay, R. H., *Anahtar*, İstanbul: İnkılap, 2009.
- APN:** Karay, R. H., *Ago Paşa'nın Hatıratı*, İstanbul: İnkılap, 2009.
- AY:** Anday, M. C., *Aylaklar*, İstanbul: Everest Yayınları, 2011.
- BAS:** Karay, R. H., *Bir Avuç Saçma*, İstanbul: İnkılap, 2009.
- BÇ:** Tahir, K., *Bozkırdaki Çekirdek*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972.
- BÇB:** Kemal, Y., *Binbir Çiçekli Bahçe*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- BDB3:** Kemal, Y., *Peri Bacaları: Bu Diyar Baştabaşa 3*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- BG:** Aytmatov, C., *Beyaz Gemi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1991.
- BK:** Gürpınar, H. R., *Billur Kalp*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2021.
- BMK:** Tahir, K., *Bir Mülkiyet Kalesi*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2011.

- BÖ2:** Ali, S., *Bütün Öyküleri II*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- BRBN:** Cansever, E., *Ben Ruhi Bey Nasılım*, İstanbul: Koza Yayınları, 1976.
- BS:** Uyar, T., *Büyük Saat*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- BSM:** İlhan, A., *Ben Sana Mecburum*, İstanbul: Ataç Kitabevi, 1963.
- BŞ:** Çelebi, A. H., *Bütün Şiirleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- BU:** İlhan, A., *Bıçağın Ucu*, İstanbul: Kültür Yayınları, 2005.
- BYVM2:** Alatlı, A., *Batiya Yön Veren Metinler 2*, Nevşehir: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı, 2013.
- C:** Saba, Z. O., *Cümlemiz*, İstanbul: Can Yayınları, 2014.
- CDTMA:** Nesin, A., *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı Antolojisi*, İstanbul: Akbaba Yayınları, 1973.
- CM:** Kemal, O., *Cemile*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1984.
- CML:** Cengiz, A., *Cemile*, Ankara: Elips Yayınları, 2008.
- CNB:** Işınsoy, E., *Canbaz*, İstanbul: Töre Devlet Yayınevi, 1982.
- CP:** Gürpınar, H. R., *Can Pazarı*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2021.
- ÇB:** Işınsoy, E., *Çiçekler Büyür*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1996.
- ÇİY:** Erdoğan, F., *Çocuklar İçin Yazmak*, İstanbul: Binbirkitap Yayınevi, 2019.
- DA:** Tahir, K., *Devlet Ana*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2007.
- DÇC:** Kemal, Y., *Demirciler Çarşısı Cinayeti*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Dİ:** Gürpınar, H. R., *Dirilen İskelet*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2021.
- DK:** Kemal, Y., *Deniz Küstü*, İstanbul: Toros Yayınları, 1983.
- DY:** Tahir, K., *Dutlar Yetişmedi*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2010.
- EB:** Gürpınar, H. R., *Efsuncu Baba*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2021.
- EG:** Adıgüzel, H., *Elveda Girit I*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2019.
- EK:** Kemal, O., *Ekmek Kavgası*, İstanbul: Everest Yayınları, 2012.
- EMN:** Kurt, E., *Emanetçiler*, İstanbul: Ceres Yayınları, 2022.

- FİG:** Ağaoğlu, A., *Fikrimin İnce Gülü*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1993.
- FS:** Kemal, Y., *Filler Sultanı*, İstanbul: Toros Yayınları, 1994.
- GDA:** Cansever, E., *Gül Dönüyor Avcumda*, İstanbul: Adam Yayınları, 1998.
- GT:** Ağaoğlu, A., *Göç Temizliği*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1985.
- HD:** Çamlıbel, F. N., *Han Duvarları*, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1969.
- HİGV:** Nesin, A., *Herkesin İşi Gücü Var*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2017.
- HS:** Gürpınar, H. R., *Hakk'a Sığındık*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.
- İKK:** Nesin, A., *İnsanlar Konuşa Konuşa*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2019.
- K:** Erbil, L., *Kalan*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012.
- KA:** Adivar, H. E., *Kalp Ağrısı*, İstanbul: Özgür Yayınları, 2000.
- KA1:** Meriç, C., *Kırk Ambar (cilt1)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- KC:** Gürpınar, H. R., *Kaderin Cilvesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2021.
- KE:** Erdinç, F., *Kardeş Evi*, İstanbul: Yordam Kitap, 2007.
- KG:** Erbil, L., *Karanlığın Günü*, İstanbul: Adam Yayınları, 1985.
- KGK:** Eray, N., *Kayıp Gölgele Kenti*, İstanbul: Turkuaz Kitapçılık, 2008.
- KK:** Tahir, K., *Kurt Kanunu*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2005.
- KS:** İlhan, A., *Kurtlar Sofrası*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- KZ:** Nişanyan, S., *Kelimebaz-1*, İstanbul: Everest Yayınları, 2009.
- KZE:** Gökalp, Z., *Kızıl Elma*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2022.
- LH:** Gül, M. N., *Latîfeler Hikmetler*, İstanbul: Mevsimler Kitap, 2019.
- M:** Safa, P., *Mistisizm*, İstanbul: Bâbîâli Yayınevi, 1961.
- MA:** Erbil, L., *Mektup Aşkları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- MİH:** Çelik, Z., *Macera İzinde Hazine*, İstanbul: Pergole Yayınları, 2020.
- MK:** Abasıyanık, S. F., *Mahalle Kahvesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

- MM:** Kemal, O., *Müfettişler Müfettişi*, İstanbul: Tekin Yayınları, 1992.
- MN:** İnan, M. R., *Mustafa Necati*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlar, 1980.
- N:** Gürpınar, H. R., *Nimetşinas*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2021.
- NHBŞ:** Ran, N. H., *Bütün Şiirleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- NİNO:** Ayverdi, S., *Ne İdik Ne Olduk*, İstanbul: Kubbealtı, 2011.
- NM:** Nesin, A., *Nutuk Makinesi*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2019.
- OBY:** Tarancı, C. S., *Otuz Beş Yaş*, İstanbul: Can Yayınları, 1994.
- OD:** Kemal, Y., *Ortadirek*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1960.
- OİBKD:** Arıtürk, M. Y., *On İki'ye Bir Kala Doğanlar*, İstanbul: Kevser Yayınları, 2023.
- RU:** Ağaoğlu, A., *Ruh Üşümesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- S:** Nesin, A., *Seyyahatname*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2019.
- SA:** Gürpınar, H. R., *Son Arzu*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2021.
- SAE:** Tanpınar, A. H., *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008.
- SEY:** Belge, M., *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- SF:** Ersoy, M. A., *Safahat*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987)
- SİS:** Ağaoğlu, A., *Sessizliğin İlk Sesi*, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 1977.
- SKK:** Nesin, A., *Sezgisel Kümeler Kuramı*, İstanbul: Nesin Matematik Köyü, 2008.
- SP:** Gürpınar, H. R., *Sevda Peşinde*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2021.
- SS:** Süreya, C., *Sevda Sözleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Şİ:** Gürpınar, H. R., *Şeytan İş*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2021.
- ŞM:** Rasim, A., *Şehir Mektupları*, İstanbul: Karanfil Yayınları, 2005.
- TA:** Öktem, A., *Tanrı Acıkınca*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2003.
- TBE:** Erbil, L., *Tuhaf Bir Erkek*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

- TBK:** Erbil, L., *Tuhaf Bir Kadın*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1980.
- TG:** Gürpınar, H. R., *Tutuşmmuş Gönüller*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022.
- TH2:** Tamer, Ü., *Taşlamalar Hicivler 2*, İstanbul: Özgür Yayınları, 2004.
- TŞE:** Arar, M., *Toprağını Şiirleri Emzirsin*, İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2019.
- UA:** Gürpınar, H. R., *Utanmaz Adam*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2021.
- USA:** Kemal, Y., *Ustadır Arı*, İstanbul: Can Yayınları, 1995.
- VÇ1G:** Sepetçioğlu, M. N., *Ve Çanakkale 1 Geldiler*, İstanbul: Arkan Yayınları, 1989.
- YA:** Kıskaç, T. D., *Yabanın Adamları*, İstanbul: Kurul Yayınevi, 1966.
- YBKK:** Soysal, S., *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- YG:** Harmancı, A., *Yerlere Göklere*, İstanbul: İZ Yayıncılık, 2017.
- YK:** Asaf, Ö., *Yuvarlağın Köşeleri*, İstanbul: Adam Yayınları, 1991.
- YÖ:** Kemal Y., *Yılanı Öldürseler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- YS:** Tahir, K., *Yorgun Savaşçı*, Ankara: Bilge Yayınevi, 1973.
- YÜK:** Tamer, Ü., *Yanardağın Üstündeki Kuş*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- Z:** Coşkun, O., *Zehra*, İstanbul: Ceren Yayıncılık, 2016.
- ZB:** Nesin, A., *Zübük*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1972.
- ZT:** Özdemir, O. T., *Zebranın Tuzağı*, İstanbul: Urzeni Yayıncılık, 2019.